

346

לקנות וורד

אבל אשכול * צבי ברגר ז"ל

זלמן שזר: יחיאל רברבי
משורר עברי בן ווהלין שמת בסיביר

מנדל מאן: מרד גיטו טוטשין
מרד עז, אחד הגדולים בתולדות הגיטאות

שמואל רוזנהק / החינוך העברית בוהלין
יעקב בן-אמתי / לפרשת גוש המיעוטים הלאומיים בוהלין הפולנית
ד"ר צבי קמינסקי / ברדיצ'ב היהודית
אליהו מנדל / קירות זועקים
נתן ליבנה / משימת יהודי ווהלין, שלב ב'
משה בורקו / קול הקדושים נשמע בישראל

דוד כהן: ר' פנחס'ל מקורץ — בזכות שלוש מידות של יהודי קורץ

י. י. סיגל, המשורר של „עמק ווהלין” / מאת מנדל מאן

יד לבנים: אבי אביעד על רס"ן יעקב אביתר
נוח דגוני על רס"ן דורון מנור נעדרים

באיגוד העולמי של יהודי ווהלין מאת חיים פינקל | וצבי ברגר
בארגונים

סיפורים מאת לייב אייזן וזאב גרבוז

ש י ר י ס: אמיר גלבע, י. י. סיגאל, שלמה סקולסקי, טניה ציקוור

25

כרך ד', קובץ כ"ה ילקוט ווהלין ניסן תשכ"ט – אפריל 1969

- 1 אבל אשכול
2 צבי ברגר ז"ל / מ. בורקו, חיים דן
בשעה זו
3 נתן ליבנה / ייחוד שבאיחוד
5 משה בורקו / קול הקדושים נשמע בישראל
6 ניסן פירר / יהודי ווהלין בארה"ב מתגעגעים

קהילות

- 8 מנדל מאן / מרד גיטו טוטשין
12 אליהו מנדל / קירות זועקים
14 בנימין בן-אריה / דרושקופול
15 טניה צ'קוור / בנהר, ביער, בשוק הישן (שיר)
17 שמואל רוזנהק / החינוך העברי בווהלין
20 יעקב בן-אמתי / ה"נס" של רשימה 18
22 ד"ר צבי קמינסקי / פרקי ברדיצ'ב

יוצרים ויצירה

- 26 זלמן שזר / יחיאל רברבי
31 אמיר גלבע / אשכבה (שיר)
32 מנדל מאן / י. י. סיגאל — משורר „עמק ווהלין”
32 י. י. סיגאל / צליל (שיר)
33 דוד כהן / רבי פנחס מקורץ
34 לייב אייזן / הדים (סיפור)
35 זאב גרבוב / לחם (סיפור)
37 שלמה סקולסקי / ושוב אני על סף בית אבי (שיר)

יד לבנים

- 39 אבי אביעד / רס"ן יעקב אביתר
40 נח דגוני / רס"ן דורון מנור (גכמן)

נעדרים

- 41 צפורה קורנפלד / יהושע שילוני
41 ד. טהורי / דוד צוקר

באיגוד העולמי של יהודי ווהלין

- 42 חיים פינקל / באיגוד ; ש. פיסיוק / במועצה
44 צבי ברגר / עבר ועתיד באיגוד
45 בארגונים
48 הערות-מערכת

ועדת הילקוט (מערכת ומינהלה) : מ. בורקו, י. בן-אמתי, א. גל, נ. דגוני, י. זיידל, י. טבצ'ניק, צ. ישיב, א. מנדל, (יו"ר המינהלה), ח. פינקל (מזכיר), נ. פירר, ס. ציקור (גזבר).
העורך נתן ליבנה
כתבי יד נא לשלוח : "ילקוט ווהלין", ת.ד. 2081, רמת-גן

אבל אשכול בישראל ובתפוצות



באמצע הדפסת גליונו זה הגיענו ימי אבל: שר וגדול בישראל, ראש ממשלת ישראל לוי אשכול, נאסף אל עמו.

יחד עם כל בית ישראל, במדינת ישראל ובתפוצות אנו מבכים את האבדה הגדולה, וגדול הכאב — כי לוי אשכול היה בין המעטים אצלנו, שהם מתלמידיו הנאמנים של אהרן הכהן: אהב שלום ורודף שלום ועושה שלום בין מפלגה אחת לשניה, בין זרם לזרם, בין איש לרעהו. כי לוי אשכול היה המלט המאחד אנשים ודעות מן הקצה אל הקצה, אם בגערה אבהית ואם בחיוך שובב, אם בהוכחת אמת ואם בדבר צחוק. ממש כרבו הגדול אהרן הכהן ע"ה, כפי שמסופר עליו באגדה, אשר בדרכיו הלך.

ועוד נכון היה אתו באמתחתו תכנון השלום עם שכנינו-צרינו מסביב — לעתיד לבוא. בוודאי היה זה צריך לשמש גולת הכותרת למעשיו הרבים בשטח עשיית שלום.

עכשיו משהלך לעולמו — כיתומים היינו כולנו. מי ימלא חלל גדול וריק זה אשר נוצר פתאום? מי יוליכנו במדבר-הדור אל הנכסף? מי יוציאנו מן המבוך אל פתח חשלוֹם, אשר אורו מנצנץ מרחוק?

נקווה, שאכן ימצא האיש שיחזיק ברסן וימשיך בדרכו זו, לרווחת העם היושב בציון ובתפוצות, אולם כיום הזה גדול הצער ורב הכאב. שר-שלום נקרא לישיבה של מעלה — ולנו אין מנחם

צבי ברגר ז"ל

יו"ר האיגוד העולמי של יהודי ווהלין

גם בהיותו מרותק לביתו ולמיטתו בגלל מחלתו. למרות צו רופאים חמור לא לעסוק בענייני ציבור — לא פסקה התעניינותו בעבודת האיגוד ובהמשך הבניה, בגיוס כספים ואמצעים אחרים בשביל ה"היכל" ונוסף לתרומתו האישית הנכבדה לבניית ה"היכל" רשם בצוואתו חלק מרכושו, מלבד לאוניברסיטת תל-אביב, עוד אלפי ל"י למען סיום הבנין. כן תרם את אוסף ספריו הגדול לספריית ה"היכל".

ימים ספורים בלבד לפני לכתו מאתנו, על אף שהורע מצבו, כתב את רשימתו "עבר ועתיד באי-גוד" המובאת בחוברת זו כפי שכתבה ושעות ספורות לפני הילקחו הגיש רשימה קצרה של אנשים "תורמים בכוח", אשר בעצמו שוחח אתם על כך לפני-כן.

הלך מאתנו חבר יקר, איש מעשה ואיש הגות, ישראל-דרך ובעל מידות טובות, אוהב את הבריות ומוקיר את הזולת, ספוג עממיות יהודית-שרשית ואיש יהודי חם אשר ליבו כאב את כאב עמו והיה מיצר בצרתו ואשר אהבתו למולדת לא ידעה גבול.

ליווהו בדרכו האחרונה כל מעשיו הטובים — ואישיותו המזהירה תלווה אותנו בפעולותינו לה-בא. יהי-רצון ותעמוד לו זכות הקדושים שפעל רבות להנצחתם וב"היכל יהדות ווהלין", מפעלנו להנצחת הקדושים, יונצח גם זכרו הברוך לעד.

מ. בורקו

עם סגירת חוברת זו הגיעתנו הבשורה המרה על הסתלקותו בטרם עת של יו"ר איגודנו



צבי ברגר ז"ל, מהתקף-לב, מחלת בני-דורנו. שוב התאכזר הגורל למשפחה הווהלינית בישראל. האיש שהיה ממייסדי האיגוד ומבוני "היכל יהדות ווהלין" ואשר פעל רבות וללא לאות להש-למת בנינו, לא זכה לראותו בשלב הגמר; על אף חנוכת הבית נקרא לישיבה של מעלה ואל בין קדושים וטהורים, אשר כל חייו היו קודש להנצחת זכרם.

עז היה רצונו לראות את הבנין עומד על תלו ובו מונצחות קהילות ווהלין שעלו על המוקד.

על קברו הרעון

תמיד — ורב היה אשרו כאשר זכה בהתגשמות חלומו.

תכונות שונות נמזגו בו יחד והיו לשלמות אחת: איש מעשה היה, מפוכח ומחושב — ותמימות טבעית נסוכה על הליכותיו ובמגעו עם הבריות. חיי המעשה וחיי רוח חברו בו יחד; בתוך ים החולין קסמו לו ניצוצות של שאר-רוח. נתון לעיסוקיו המרובים — וחובב ספר ומוקיר תל-מידי-חכמים; עשיה אפורה — ודבקות בחזון. לאחר עיסוקיו-יומו היו שעותיו קודש לעיון, לצר-כי הכלל ולבעיותיו. פעיל ומפעיל בחוגים שונים והכול כיבדוהו על הגינותו ונדיבותו.

(סוף בעמוד 48)

בני ביתו, אנשי עירו, חבריו וידידיו נזעקו לשמע הידיעה על אסון מותו — ללוותו בדרכו האחרונה.

מותו של צבי — אבידת הרבים היא, ורב במיוחד כאבם של אלה שהכירוהו מראשיתו ונלוו עמו לכל אורך דרכו.

מן הנוף החברתי שלנו נעקר אלון ענף ומעמיק שורש, אשר בצילו חסו רבים, מקרוב ומרחוק. מבית-אבא, העברי והציוני, ינק את חינוכו. בעודו בגולה נשם אורה של ארץ ישראל, שפת עבר היתה שם שפתו וכולו ארוג במסכת העשיה למען בנין הארץ. העליה לארץ היתה שאיפתו

בשעה זו

נתן ליבנה

ייחוד שבאיחוד

משימת יהודי ווהלין — שלב ב'

הגדול ביותר בכל קורותינו — ותקומת מדינת ישראל. אך סופה של תקופה זו — מי ישרו רגו, שכן לגבינו היא טרם נסתיימה. אכן, כולנו מתפללים לשלום. לו שם עלינו השוכן במרוץ מים את השלום של ברכה היתה זו סיומת נשל-אה. פיצויימה לסבלנו וקרבותינו במלחמות, אך מה אנו כי נדע דרכי אלוה שגם דרכי שכינים צוררים בשרודם שהובסו על ידינו ואנו מושיטים להם יד לשלום לא נהירות לנו. ואף דרכי עמים-ידידים יש ונפלאו מאתנו. והבדידות אורבת והצרות מי יספרן.

הנה הם צועדים בסך, הצרות והלחצים האלו. שורות שורות. כאומרים לבלענו חיים: גליית המאיים ומחרף מערכות אלהים חיים ומנופף בחרבו הכבדה; שליש העם כתינוק שנשבת. שומעים אנו קול בכיו וקצרה ידנו מהושיעו ולפדותו משביו — והלב נקרע בקרבך לגזרים; בני דוד המדמים עצמם כחטיל וילק וארבה לרוב והנה הנה הם עולים עלינו לאכלנו ולכלותנו בלי להשאיר מאתנו שריד; אלה מאחב"י, היושבים אל סיר הבשר בארצות גלותם, ממאנים להפרד ממנו ומקשים לעלות ולבוא, כדי שגרבה ונחזק ונחזיק מעמד יחדיו. ואם הם באים אינם באים אלא טפין טפין, קרמץ שאינו משביע את הארי...

וגומר. צרות שכל אחת מהן בבחינת גל אדיר, וכלום אפשר להפריד בין הגלים, משבריים היוצרים סביבתנו מערבולת? הוה אומר: מקשה אחת הרת אימים של צרות-צוררות. אך חלילה לנו להיתפס לפחד. אדרבא, שומה עלינו להדבירו. אין הפחד משתלט על אדם ועם, אלא בזמן של חוסר מעש, שהוא חוסר אונים ואבי אבות הנזיקין. בעת עשייה נמוג הפחד ומפנה דרכו לעצה וגבורה. לתושיה. אז, דומה,

הייחוד שבאיחוד יהודי ווהלין הנפוצים בר-חבי עולם היה ונשאר עד היום הרצון הכן והר-גשת החובה להקים במשותף בית-ועד-מצבה לזכר הקהילות הקדושות בוהלין שנחרבו ולזכר אחים ואחיות, זקנים וטף שנספו בשואה הנאצית האיומה. לא נחזור כאן על דברים שכבר נאמרו ונכתבו. המשימה לא היתה קלה, אך דומה שכבר אפשר לומר "יכולנו לה". הבית כבר עומד על תלו ובקרוב, בעזרת האל, ואם גם אנו נטה שכם עוד קט, נזכה לחנכו ברוב עם ועדה, גם אם אולם זה או אחר בו עוד יצפה לגמר.

והנה — לשמחתנו ולהפתעתנו הרבה — המשימה לא תמה. אין הכוונה לתוכן בו נמלא את הבית. הרי המטרה היתה ברורה לעיני הבונים ואף לכל אחד מהתורמים, ברם הוא עוד יפורט וידובר בו. הכוונה, כאמור, להפתעה משמחת: מקיבוצים "ווהליניים" בחר"ל מגיעים אלינו הדים ומכתבים כמעט זהים, שאפשר לסכמם במשפט אחד: עצם היותנו, יהודי ווהלין, לאגודה אחת, מעורר בנו את השאיפה והכמיהה גם לחיות ולשבת יחדיו. ואם תוסיף לזה קריאתו המקוטעת של חברנו אריה אבטיחי ז"ל ליהודי ווהלין בעולם לעלות לישראל, כי שלב משלים להקמת ה"היכל" וחלומנו לצאת למרכזים שונים ולו "בשליחות עצמו" לעשות נפשות לרעיונו — חלום שלא הספיק להגשימו — הרי שכל זה אומר "דרשני" ומחובתנו להפוך ולהפוך בענין — אולי עד כדי מצות "עשה".

מקשה אחת

אנו חיים בתקופה גורלית לעמנו. תחילתה עם צמצום העליה ע"י ממשלת המנדט; ימי מלחמת העולם השנייה, בה ניתך עלינו האסון

צמאי אידיאלים, מהאידיאלים שלנו. אדרבא, היו מבין הנוער שלנו במדינה, ועד היום הזה, ששחקו ב"כנעניות" וכדומה. משחקים שיש בהם משום צרות־מוחין והתכחשות לעם, בישר־אל ובתפוצות — ודוקא זה שפשה בחלק מהנוער שלנו כאן, בצורה זו או אחרת — ומה פלא שנוער יהדות הגולה החל לרעות בשדות זרים ומחפש לו אלהים — לא אלהיו, מִצִּיָּה ועד... "המוסלמים השחורים" החדשים בארה"ב...

וכלום הטענות והויכוחים בין "שני המחנות" כביכול, בין ישראלים וציונים בגולה, אנשים רציניים יותר, לכל הדעות — מאי ציונות ומי ציוני, היה בהם משום הבראת המצב? אדרבא, נשתול כהלכה את עץ הציונות בקרב יהדות הגולה. כאשר יצמח העץ ויבשיל פרי — הוא ממילא יישור, הפרי, ויתגלגל עד לכאן, כפי שאמנם קרה כך בימי הציונות הגדולה. גם הויכוח על צעירים—זקנים והדעה הרווחת בבחינת "יבואו נא הנערים וישחקו לפנינו, הזקנים במילא יבואו אחריהם" — גם אלה מקח טעות הם. "אין בודקים בשעת הסכנה". הציונות חייבת ויכולה להיות אתגר לאבות ובנים גם יחד. מחובתנו רק ללבות את הגחלת ולהציתה מחדש באלו הלבבות בהם כבתה, או, מסיבה זו, לא הוצתה — בכל מקום בעולם בו חיים יהודים. כשם שעשו זאת לפנינו, אך גם מוסר־השכל אנו חייבים ללמוד מנסיונם המר של אבות ואחים קדושים בארצות אירופה וערב ואף מאחורי מסך־הברזל: שתהליך העשייה וההגשמה לא יהא איטי מדי. שגם אנו לא נאחר, חלילה, את המועד.

אשר עשו לאבותינו ולנו

עצב רב יש במשפט אחרון זה, אלא שזה מנת גורלנו. יהודים בארצות הרווחה — רובם צאצאים ובני בנים להורים פליטי שואה ושר־עות מימי הצאריזם הרוסי ואילך ואף פליטי שואה בדור זה. יש בודאי משום טרגיות רבה בעצם הרעיון, שאסון שקרה להם או לאב־תיהם בחלק זה או אחר בעולם יכול לקרות, אל נפתח פה לשטן, גם במקום בו אינו צפוי לכאורה כלל. אלא שגם בנוהג של בתי־ענה אין משום תבונה יתרה בימינו ולגבי דינו ביחוד. וכאילו שהצחת בית־כנסת פה וחילול

מקויים בנו "ישראל ערבין זה לזה", שהיא אחדות האומה. וכאשר גם אלה נהיים למקשה אחת, מקשה שכנגד כל מה שמנינו לעיל — אומרים עליהם "מעשי נסים". וכבר חזינו זאת מבשרנו.

מקשה שכנגד כיצד? רואים את ה־עיקר, העשייה ("לא לבכות, לא ל־צחוק וכו' — כי אם לעשות" — אמר שפינוזה) ואין עוסקים בטפלות, כגון פירוד ופילוג שאינם מעלים אלא מורידים; עוסקים במלאכת הבנין הגדולה ואין בזים לקטנות, שאף הן תורמות לבנין; שוקדים על ביסוס הקיים, בלשון מליצים — הגחלת שבלב — שהוא הזן ומפרנס.

על חטא שחטאנו לציונות

ואין לך זן ומפרנס את העם כלו מאז רא־שית הציונות אלא — הציונות, שהיא מקור ההשראה לכל העלילה הגדולה שרקמנו בשנות דור ודור וממנה ינקנו כוח עמידתנו והרצון העז לחדש ימינו כקדם. נטע הציונות שנשתל בלב־בות, הוא שהביא לנו פרי הילולים. משיבת ציון וביל"ו והרצל — ועד הלום. עד שמשום־מה הגיעונו ימים והחלנו לזלזל בה. הכנסנוה במיטת־סדום עשויה מרכאות ולעג. זרקנו אבן בבאר ששתינו ממנה...

אכן, על חטא שחטאנו לציונות. על שלא שקדנו על טיפוחה בלבבות. כי זה הכלל תמיד: "תעזבני יום — יומיים אעזבך".

מלחמת ששת היום והימים שלפני הששת הם שפקחו את עינינו לראות נכוחה. כיום — לית מאן דפליג: משענתנו היחידה יהדות התפוצות ובלעדיה אנו פלג־גוף שששלעצמו, דר־מה, אינו בר־קיום. ואין לך מאחד פלגים אלה כמו הציונות. ויאמר, דרך אגב: מדינת ישראל אינה שייכת ליושבים בה בלבד, חלק ונחלה בל לכל יהודי בעולם. והיא משדרת לפי־כך אל יהדות הגולה דברי רבקה אמנו: הבה לי בנים ואם אין... חס ושלום!

והמנוף של יהדות הגולה בזמן האחרון היה והנו עד היום — הציונות, אולם אנו בישר־ראל לא עשינו די על מנת למשוך אלינו זקן ונער מיהדות זו. על מנת להקנות לצעיריה,

יפתח אישם שער ברזל בפני אחב"י והם יעלו אלינו בהמוניהם?

דבר יהודי ווהלין

יהודים יוצאי ווהלין, ככל יתר אחיהם בעור-לם, אף הם אינם נחפזים לוותר על חיים שלווים ולעלות לארץ „לא נודעת“ להם. אולם יהודים אלה הם ואבותיהם ואבות-אבותיהם — תמיד נחשבו בין העממיים ביותר בקרב העם והם נמנו עם החלוצים שעברו תמיד — ובתקופת העליה שבין שתי מלחמות העולם ביחוד — לפני העם ומדוע לא ייחלצו לעזרת העם גם כיום הזה, הם ובניהם, כאשר זכינו לחזות בעי-נינו בשיבת ציון וירושלים? — וצעד ראשון של איחוד שבט זה כבר נעשה עם הקמת „הי-כל יהדות ווהלין“ בכוחות משותפים.

כאמור, פניה זו מופנית אל „שני הצדדים“ גם יחד. ליהודי ווהלין הישראליים וה„גלותיים“. היינו שמחים מאד לשמוע הדים ותגובות על כך מישראלים ומאחינו שמעבר לים. אנו מצ-פים לשמוע את דבר יהודי ווהלין מכאן ומ-כאן. ואף למעשים.

בית קברות שם שלא לדבר כבר על מקרים טר-גיים ביותר בארצות משנאים — לא באים להז-כיר לנו את הדבר.

זה כמובן צד אחד של המטבע. סיכויי היהדות בגולה בטווח הקרוב או הרחוק יותר. הצד השני של המטבע הוא, כאמור, חיזוק מדינת ישראל עלידי ריבוי אוכלוסיה. עלידי עליה מוגברת שהיא צו השעה פשוטו כמשמעו.

אך אם צד אחד של המטבע מחייב את יהדות הגולה, הרי הצד השני מחייב אותנו כאן, ביש-ראל. את ממשל המדינה ואזרחיה גם יחד. אנחנו כאן חייבים להניח יסודות עליהם תוש-ת עליה רחבת-ממדים, אפילו במאמצים הנר-אים בעינינו כבלתי אפשריים. עד כדי ויתור על מירב הנוחיות, עד כדי להתחלק עם קורת הגג בתקופת המעבר. כשם שויתור זה נתבעים לעשות גם אחינו שמעבר לים: גטישת חיי רווחה ונוחות וקבלת עול צמצום; „להגר“ לארץ שלא הורגלו אליה. שאם לא כן, אם לא נלמד לתרגם ויתורים הדדיים אלה ממלל לשפת המעשים — מה נעשה אם ביום בהיר אחד

קול הקדושים נשמע בישראל

משה בורקו

האקטיבית או הפסיבית. הם מתנכלים „לרוצחם שנית“ ע"י הכחשת השתייכותם הלאומית של הקדושים לעם היהודי. אשר יהדותם בלבד הי-תה הגורם היחידי להשמדתם, וכוללים אותם בין כל יתר קרבות המלחמה של מדינות מגר-ריהם — פולין, בריה"מ, ליטא וכו'. זוהי מזימה זדונית. אף קומץ היהודים שנתפסו לרעיון הקומוניזם והקדישו לו את כל מרצם, מאונם ומכשרונותיהם, סבלו רבות למען אידיאל זה, ובחלקם אפילו התכחשו למוצאם היהודי ומטע-מים אלה הם נשארו עוד בפולין ובארצות קר-מוניסטיות אחרות, גם אלה מוקעים עכשיו ע"י מנהיגי המדינות הקומוניסטיות כציונים, שתפ-קידם להזיק למדינה ולחברה בתוכן הם יוש-בים. אנשים שלחמו כל ימי חייהם ברעיון הציו-ני, הפכו לפתע לסוכנים ולמרגלים של מדינת ישראל, שנגדה קשרו המושלים הקומוניסטיים קשר עם „הקומוניסטים הכשרים“ כמו הרודנים

חלף כבר למעלה מחצי יובל שנים מאז השואה, שהכחידה ומחתה 165 קהילות וישובים יהודיים בוהלין והושמד כליל שבט יהודי מזר-אר, שחי במשך כאלף שנה על אדמת ווהלין. והנה הזמן שחלף לא רק שלא עשה את שלו, לא רק שלא הביא לנו מרפא לכאב וארגעה לצער, כי אם להיפך, נגנזה אפילו התקוה הק-לושה להעלות ארצה עצמות מקברי האחים בוהלין ולהקים פה מצבות לזכר קדושינו. יור-תר מזה. לפי הידיעות המגיעות אלינו. מוסיפים תלמידי הנאצים ועוזריהם להתחרות ביניהם בשנאת ישראל; מחללים והורסים קברים בהם הוטמנו עצמות קדושים ובתי-עלמין בכל ישר-בי ווהלין.

שונאי ישראל מכל המחנות למיניהם התחברו יחדיו, לא רק לרדוף ולהציק ליהודים שרידי השואה, אלא בתחבולות שונות אף מנסים למ-חות זכר הקדושים שהושמדו בחלקם, בעזרתם

הישמדם ציוו על כך. שומה עלינו לכ' בד את זכר הקדושים שלנו לא רק פעם בשנה באזכרות, אלא להקים להם מצבות במדינתנו, מצבות שיזכירו לנו ולבנינו אשר עשה לנו עמלק, שהשמיד 6 מיליון יהודים לא בגלל היר' הם אזרחי פולין, בריה"מ, גרמניה, רומניה, בולגריה וכו', אלא אך ורק משום שהיו בני העם, שחרט על לוחותיו את "לא תרצח" והביא לעולם את "ואהבת לרעך כמוך".



מצבת הזכרון ליהדות ווהלין, היכל יהדות ווהלין, ייחנך ויתחיל פעולותיו בחודש מאי הק' רוב. יונצחו בו כל ישובי וקהילות ווהלין, ע"י הרשמת השמות והפרטים של הקדושים על דף הנצחה מיוחד. דפי ההנצחה לקדושי כל קהילה או ישוב ייכללו באלבום אמנותי וכל האלבומים יחד של כל קהילות ווהלין יופקדו באולם מיוחד ומוקדש לזה — באולם ההתייחדות.

באולם ההתייחדות ידלוק נר תמיד, תהיה בו מפה של כל הקהילות והישובים היהודיים בוהלין, וכל אחד יוכל בכל עת להתייחד עם זכר הקדושים או הנפטרים של משפחתו. זה ישמש לנו כתהליף למנהג עלייה לקברי אבות שנהגו בו אבותינו, זכר-לדורות, לשואה שפקדה אותנו.

קדושינו שהוציאו נשמתם בקריאת "שמע ישראל" ואנו כאן שמענו זעקתם וקצרה ידינו מהושיעם — זכרם יונצח במדינת ישראל. כאן הם יבואו למנוחתם האחרונה.

במצרים, עירק, סוריה, אלג'יר ואחרים. כי בעיני השליטים המבשרים גאולה לכל יושבי תבל, ושאזרחיהם עדיין עומדים בתור לזוג געליים, בעיני מושיעים אלה מדינת ישראל הדמוקרטית על חוקיה, מנהגיה ואורח חייה, מדינת ישראל אשר סבה אויבים, הנאלצת ללחום על קיומה ולשמור בכל יום על חיי אזרחיה, יצרה במשך 20 שנות קיומה משטר ומשק, שרבות מארצות מבוססות וותיקות לומדות ממנה, — מדינה זאת היא כקוץ בעיניהם והם מזיינים בנשק את "הסוציאליסטים" של חוסיין, של נאצר וחבריהם, להחריב את הקיבוצים בתל-יוסף, אשדות יעקב וכו' וכו', במגמה להשמיד את הציונים המחוצפים כולם, שגמרו אומר לחיות חיי חופש בארצם ולעזור מנסיונם, בלי שום כוונות של שתלטנות וניצול, גם לעמים אחרים. שגמרו אומר לחיות ולא למות.

במלחמתנו לקיומנו ולביסוס מדינתנו יהיה תמיד לנגד עינינו גורל הקדושים שלנו. גורל אבותינו שחיו ונרדפו מאות בשנים בארצות הגולה כיהודים ומטעמים לאומיים או דתיים היתה נפשם הומיה ועינם צופיה לציון, אלא שהם עצמם לא זכו להתגשמות חלומותיהם ושאיוותיהם.

במאבקנו לקיומנו נזכור תמיד "מעשה אבותינו", שהאכזריות כלפי אבותינו תשמש סימן לבניהם להיאבק. ללחום ולמנוע הישנות אסונות כאלה בעתיד. מאידך גיסא, נדאג גם שמעשה הבנים יהיה סימן לאבות, קרי: מעשה בנים-בונים ארצם וארץ אבותיהם ואשר בעצם

יהודי ווהלין בארה"ב מתגעגעים

ניסן פירר

(מכתב מניו-יורק)

זו, ויישר כוחך בעד הילקוט מס' 24 ביידיש. חוברת מצויינת! ואין ספק בלבי שגם ההוצאה העברית לא נפלה בערכה, אלא שלצערי אינני בר-סמכא לעברית...

ברצוני להסב את תשומת לבך לתפקיד החשוב שממלא הילקוט (ביידיש) בחיי יהודי ווהלין בתפוצות.

רוב אנשינו עזבו את ווהלין בהיותם צעירים

עורך נכבד, ידיד יקר,

הגורל עצמו זימן אותך, כנראה, למלא מקומו של אחינו הדגול, המנוח אריה אבטיחי ז"ל, ליד העריסה ו"בית היוצר" של איגוד בני ווהלין בישראל ובתפוצות — "ילקוט ווהלין". הואילה, אפוא, לקבל את ברכת הפדרציה של יהודי ווהלין בארה"ב ואת ברכותי אני. ואת תודתנו. הרינו מכירים את הקשיים המרובים הכרוכים בעבודה

וכבודי. רעייתי קוראה בו. ידידי. הם קוראים הכל. ופעם שניה — בקול לרעיותיהם ואפילו ליל-דיהם. מתעוררים געגועים בלב. דרך-ארץ ליה-דות ווהלין. לבנים ולבנות היקרים. הרי זה כאילו בא דם חדש בעורקיננו, כי משהו זו בלבנו פנימה. התיאורים, למשל ב"ילקוט" 24 על "ברדצ'ב שמלפנים" מאת ד"ר צבי קמינסקי, העממיות הזאת... או מאמרו העממי, המועזע והמלבב — דברים היוצאים מן הלב — של זלמן שזר על יחיאל רברבי; או על שמואל צבי זצר, על המרד בגיטו טוצ'ין וכן כל השאר — מעוררים בלב כולנו גאווה מיוחדת וחיבה גם לכל בני ווהלין האחרים.

כך בתפוצות, כשרק חלק קטן מהבנים קורא בעצמו יידיש, ויש שגם לא מבינים יידיש בכלל, אך בישראל? כשעברית היא שפת האם? מן ההכרח שהילקוט יגיע לכל בית בישראל אשר בו נמצא עולה מוהלין, כי אם לא ישכילו אחינו עולי ווהלין בישראל לנטוע בלב בניהם אהבה לעיירת-מוצאם הם, שהושמדה באכזריות כה רבה, ולחיים, שהיו ואינם עוד — לא ידע הדור הבא מאומה על מוצאם, על יחסו, תחסר לו התקופה השרשית הארוכה ובינו לבינה ישתרר חלל ריק, שלא יוסיף להמשכיות ולמסורת, בדיוק כמו אצל הרבה מיהודי ווהלין בארצות הגלות.

וזו הסיבה שאנו כה חרדים ל"ילקוט". בעבר-רית וביידיש. כי בלעדו שוב נהיה יתומים ואין אב. גלמודים. ואני חרד במיוחד, כי כל קיתון הטענות של אחינו בני ווהלין ברחבי ארה"ב יישפך עלי ועל ראשי, כיו"ר הפדרציה כאן, כמובן. אכן, געגועים המתעוררים לאשר היה ואולי מקווים שעוד יהיה — שוב אין לעצור בעדם.

הנה כי כן, ממילות-תודה לך והכרה ב"ילקוט" צמחה לי מגילה שלמה ואילו כל כוונתי היתה להשפיע עליך ועל חבריך במערכת ו"להדביק" כם" בהכרת ערך ה"ילקוט".

והריני ידיך מקרב לב.

לימים, עוד בימי הצאר הרוסי האחרון או מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה. חיינו בתנאים כלכליים קשים, בעלי ידיעות וחינוך מינימליים — ידענו מעט מאד על ספרות ומשוררים וסופרים בעברית או ביידיש, ואפילו דברי ימי ישראל בעת החדשה היו רחוקים מתודעתנו, שלא לדבר כבר על יצירות אמנותיות ואוצרות היסטוריים.

וכאן בארצות-החופש (כביכול) נפלנו לתוך כורי ההיתוך של הכרכים הגדולים בלי ידיעת השפה, מקצוע או נוהג-נימוס ובבתי-חרושת-ההזעה שבימים ההם, החיים היו לבלי-נשוא. הרבה אמנם הצליחו במרוצת הימים להיטיב מצבם, תנאי-חיהם, אלא שברדיפה אחרי "הצלחות" אבדו להם תוכן חייהם וזכרונות מוצאם. לכך לא הספיק הזמן.

אחרים עמלו קשה לפרנס ולגדל משפחה. לאט לאט גדלו וקמו דורות חדשים. הם השתדלו לדר בר בשפת הארץ מבלי ללמדה כהלכה, תוך הירגמלם מלשונם הם, מקריאת ספרות עמם ותולדותיו — ונשארו קרחים מכאן ומכאן... למותר אי-פוא לתאר את היתמות הגדולה שאחזה באנשים ועד היכן הגיעו הדברים.

הקמת מדינת ישראל עודדה את רוחם. אנשים החלו אט-אט לחזור... לעתונות היהודית. כי עתונים אלה ספרו בכל זאת על מדינת ישראל יותר מאשר עתונים אחרים, וכך הם נשארו דברים קים בעתון היידיש. הרבה סבלנות לספר ולספרות ביידיש לא נשארה עוד לאנשים.

ב"ילקוטים" ביידיש מדובר ביחוד על הערים והעיירות שלהם. יש ועיר מולדתם מתוארת בקשר עם שם מוכר או מאורע שהם זוכרים עדיין, או עם עיירות הסביבה — מה שמעורר את דמיונם. ומוזמן לזמן הם קוראים על משורר או סופר ילידי ווהלין, אמן, גבור-לוחם או מאורעות הסטוריים מהעבר הרחוק או מימי ילדותם הם...

בשטח זה הנני אחד מרבים ואני דן מנסיוני האישי. עם כל ילקוט חדש מתעלים ה"אני" שלי

תיקון טעות

במודעת האבל על צבי ברגר ז"ל

יום פטירתו 24 בפברואר ולא 10 במרץ, כפי שהודפס בטעות במודעה.

קהילות

מנדל מאן

מרד גיטו טוטשין

בשנת 1939 חיו בה כ־2500 יהודים, ועם כניסת הגרמנים לעיירה ב־1941 הגיע מספרם ל־3000 נפש, מלבד מסחר זעיר התפרנסו רבים מיהודי המקום מסנדלרות וחייטות. הסנדלרים והחייטים היו נודדים בירידים עם סחורתם לפי סדר קבוע: יום ב' בשבוע היריד בטוטשין גופה; יום ג' — בקוסטופול; יום ד' — בהושטש; יום ה' — באלכסנדריה ולשבת היו חוזרים עייפים לבתיהם. מלבד אלה עסקו מספר אנשים, יהודים ואוקראינים, בבתי הבורסקי ובביהח"ר לאריג פשוט שבעיירה. היחסים בין בני שתי הדתות שעבדו יחד היו טובים למדי. משנכנסו הסובייטים ונש"תנו פני החיים — הפכו את שני בתי־החרושת ל"ארטלים" והם קלטו ידים עובדות נוספות. בע"ל המלאכה התארגנו בקואופרטיבים וחדלו לנ"דוד מיריד ליריד ולהתחרות זה בזה. הנוער הת"עורר וגברה בו השאיפה להשתלמות ולהשכלה. נוסף לבית־הספר העממי הוקם גם בית־ספר תי"כון ושעורי־ערב למבוגרים.

כך זרמו החיים עד 30 בוני 1941, בו התפרצו חילות הגרמנים לטוטשין ועננים כבדים כיסו את שמי היהודים. יהודי טוטשין לא הושמדו מיד ע"י הגרמנים ואף לא בשנה הראשונה. הפולשים הנאצים בחרו לנצל תחילה את יהודי העיירה לתועלתם בהעבידם אותם בשני בתי־החרושת. השחיתות בוצעו חלקים חלקים ב"אקציות" עפ"י שיטתיות גרמנית מחושבת.

וכך מוסרים מאיר פרידמן ואחרים, שהתחבאו ביערות וניצלו וכן המורה האוקראיני יאגור קרי"אנסקי, שעבד כמתרגם אצל הגרמנים:

ביום כניסתם לעיירה הוציאו הגרמנים בפרבר שעל החולות את כל ספרי־התורה מבית־הכנסת, פרשום ברחוב והכריחו כמה יהודיות באות בש"נים לרקוד על הגוילים. אחרי זה אילצו אותן לקרוע את ספרי התורה ליריעות ולשרפן לעיני

לא לרבים ידוע הדבר, אך עובדה היא, ואולי מפתיעה, שיהודי העיירה הווהלינית הקטנה טוטשין, ליד דרך צדדית 27 ק"מ מזרחה לרובנה, שהיו כלואים בגיטו, הרימו נס המרד נגד מעני"הם הנאצים ועזריהם האוקראינים. אם לדון לפי היקף האוכלוסיה ולפי כוחות הצבא והס.ס. הגרמנים והמשטרה האוקראינית, שנאלצו ללחום כמה ימים עם היהודים המתקוממים בגיטו טוטשין ומחוצה לו, היה זה מרד עז, אחד הגדולים שבתולדות הגיטאות. ללא הפרזה יש לרשום פרק זה, שהיתה לו השפעה רבה על עיירות ווהלין, בשורה אחת עם ההתקוממויות הנועזות בוורשא, ווילנה וביאליסטוק.

קורות עיירות ווהלין בימי השואה הנאצית לרוב אינן ידועות. רק מעטים נשארו בחיים ממ"אות העיירות היהודיות של ווהלין, ואין כמעט מי שיספר על הזוועות שעברו עליהן ויתאר את חורבנן ופרטי השמדת יהודיהן. ליהודי ווהלין לא היתה אפילו ה"זכות" להשלח אל המחנות, הם הובלו כצאן טבחה אל בורות גדולים, שם נרצחו ונקברו פצועים וחיים יחד. רק חלק קטן גורש לקיוב ומשם לא חזר איש לעיירתו, וחלק ברחו אל היערות ואבדו שם על הרוב. מכאן יובן למה אין מוצאים, אלא במקרים מעטים, ברשימות הרוצחים שהתגלו, שמות גרמנים ועזריהם שהש"מידו את יהודי עיירות ווהלין. הם חפשים, חיים בנוחיות ומתהלכים בשחצנות ואין מי שיכירם, יעיד נגדם או יתבעם לפני "משפט צדק".

חלפו שנים לתקופת הדמים ולמרד יהודי טוטשין ולא תשכח פרשת ההתקוממות הנואשת מלב בני ווהלין, פרשת גבורה עזה מצד קומץ יהודים מדוכאים מול אויב חזק, הראויה לתפוס את מקומה בתולדות האומה ולהרשם לדורות.



כשעברה טוטשין מידי הפולנים לשלטון הרוסי

ועד יהודי „יודן־ראט“ ובראשו נקבע גצל שוורצ־מן. על הועד הוטל להיות מבצע פקודות השלי־טים, ולא עבר יום בלי דרישות ונגישות. פעם דרשו מהיהודים 80 זוגות מגפים מעור חרום הטוב ביותר; פעם שניה תבעו 100 חליפות חד־שות; בפעם שלישית — שעוני זהב, כסף, נחושת, מעילים ועוד ועוד. כל הזמנה־דרישה, חובה היתה למלאה לשעה הקבועה. מלבד דרישות רשמיות היו מופיעים שוטרים אוקראינים וסתם אנשי הפקר מהסביבה (הורניגרוד, דרוזדוב ושובקוב) ודרשו חפציב שונים, ואוי היה למשי־בם פניהם ריקם. הפחד היה גדול והיהודים נתנו כל מה שהיה להם.

בחדשים האחרונים של 1941 הודבקו זה אחר זה צווים גרמנים נגד היהודים: על איסור המס־חר בין האכרים, על מניעת מגע ביניהם ואח־כתוצאה החל רעב אצל היהודים. רק אכרים יחידים סיכנו את עצמם ובסתר הכניסו ליהודים מזון נות נגד תמורה הגונה, אולם העניים, שלא היה להם מה להחליף, נפגעו ביותר וסבלו רעב ממש. אמנם נמצאו שחילקו את מעט הלחם לשכנים הרעבים, ואותה שעה שהם עצמם היו נתונים במצב קשה זה, נפל בגורלם לחלק את פת הלהם המצומצמה עם אחיהם פליטי העיירות הכמוכות קוסטופול, לודביפול, ברזנה, הושטש, אלכסנדריה ואף בני רובנה שמצאו להם מקלט בטוטשין.

בינתיים הסתננו ידיעות ממקומות אחרים על רציחת ישובים שלמים, על „אקציות“ שבהן מוצאות להורג בהמונים קהילות שלמות, נער וזקן ללא חקירות או שאלות. והיתה הרגשה שהתור מתקרב גם לטוטשין. החושים אינם מסוגלים לקלוט ולהאמין ומה שמעליב ומכאיב ביותר הוא יחסם של האוקראינים, השודדים והרוצחים לעין השמש אל שכניהם־ידידיהם של אתמול.

בימים ההם התקשרו יהודי טוטשין עם פליט מלודז, אינג'ינר גרוס, והרחיבו את פעולת בית החרושת לאריג וכן התרחב הבורסקי, והגרמנים ראו ענין בתוצרת שני המפעלים החרשתיים האלה לצרכיהם. הם קיבלו לידיהם את המפעלים והעסיקו בהם רבים מיהודי העיירה, גברים, נשים ואפילו זקנים. עובדים אלה קיבלו מהגרמנים תעודות שנחשבו ל„תעודות־חיים“, כי למעשה לא נשארו אז בכל מחוז רובנה יהודים וכל העיירה רות סביב טוטשין היו נקיות מיהודים, ואילו

כל ברחוב. הצער, הכאב והעלבון היו קשים מנשוא. גבר הפחד ואיש לא ידע מה ילד יום.

מאז הוצאו יום־יום יהודים תחת משמר גרמנים והועמדו בשורות עם מטאטאים לניקוי הרחובות. לתכלית זו בחרו דווקא את „פני“ העיירה ומבין האינטליגנציה וכן העליבו ודיכאו את היהודים בצורות אחרות.

לפני שהגרמנים נטלו לידם את האדמיניסטרציה בטוטשין ערכו האוקראינים המקומיים בראשית יולי 1941 פוגרום ביהודי העיירה. שבוצע לפי פרטי הפרעות של ימי פטלורה ובשיטות הקוזקים. הם פעלו במוטות ברזל, בגרזנים ובכלים אחרים, היכו ביהודים, שדדו ופרעו והתוצאות: 70 הרוגים, מספר גדול של פצועים, ובין אלה נשים וילדים. הגרמנים העמידו פנים של רודפי צדק, וראש הגיסטפו ברובנה כאילו התמרמר על מעשי האוקראינים. ולמשלחת יהודי טוטשין שבאה לרובנה לבקש הגנה מהפורעים אמר ראש גיסטפו: „להרוג יהודים — זוהי זכר נתנו בלבד, אנו נסדר את הענין“.

בימים ההם שלטה המשטרה האוקראינית יחידה בעיירה. לשם הצדקת מעשי האוקראינים בעיני הגרמנים הכינו פרובוקציה נגד היהודים: קראו למשטרה 20 איש מבין האינטליגנציה (רופאים, עורכי־דין, מורים ואח־ותחת איומים הכריחום לחתום על כתב שהם קומוניסטים ובול־שביקים פעילים. אחרי זה עזבום לנפשם. את הכתב החתום המציאה המשטרה לראש הגיסטפו ברובנה בהסברה מקיפה: היהודים בכלל קומוניסטים, והנה ראשיהם עצמם מודים בכך בחתימתם, לכן אין פלא שההמון הנסער והסובל מהיהודים שפך את זעמו ופגע בכמה יהודים קומוניסטים בטוטשין.

למחרת היום הופיע בטוטשין אוטו שחור. קמה בהלה בקרב היהודים והרחובות התרוקנו מאדם. היתה זו ועדת עונשין מרובנה. כל 20 החותמים על ה„כתב“ לוקחו לחצר הבורסקי ונרצחו שם במקום (בין הנרצחים היו: משה גומר, מאיר זיל־ברברג, מילכה רוזנברג ואחיה, פריידל גלט־שטיין, מוליה גומר ואחרים). היו אלה הקרבנות הראשונים של הגרמנים בעיירה.

עוד בחודש הראשון לשלטון הגרמנים — יולי 1941 — הוקם בעיירה עפ״י דרישת הגרמנים

הסמוך. וכאן קפץ יהודי אחר על הבימה והכריז: יהודים-אחים, הצרה לנגד עינינו, אין לתת את הצואר לשחיטה, נצא נגד האוייב של עמנו, והקל התלהב. אחריו אץ שני והתיצב על ספסל למעלה מההמון והכריז: להוי ידוע לכולכם שהבורות כבר הוכנו ליד יער קאטאוויסק, דעו מה לפניכם!

רוגז מעורב בחרון ומהול בפחד, תוך התעוררות הצעירים ואנשי "עמך" מהדברים שנשמעו, אחז את הנאספים. דומה שכולם היו בדעה אחת לצאת למלחמה עם העמלקים, "תמות נפשי עם פלישתים" ומישהו זרק קריאה: להדליק, להצית, שהכל יבער ויישרף!

ומאי-שם מתגלגלות כבר חביות נפט וקומקור מים ודליים, סירים וכלי מטבח אחרים, ממולאים נפט נישאים בידי נשים וטף, הכל משתתפים בזריזות בפעולת המרד והנקם. הבהלה אינה פוסקת. כמה יהודים חרדים שאינם לוקחים חלק בהתקוממות נתאספו בבית-הכנסת ועוסקים ב"א-מירת תהילים" בקול קורע שחקים ובבכי מר. האמידים שנשתמרו אצלם מלבושים וכלי-ערך, זורקים את רכושם, ואף זהב וכסף, אל תוך תנורי מוסקים. נמצאו נשים שניסו לקפוץ מעל לגדר הגיטו כדי להמלט, אך לא לכולן שיחק המזל. יריות פולחות את האויר מזמן לזמן למר-בית הבהלה והמבוכה. ההתקוממות גוברת והכנות אחרונות נעשות בגיטו באין עיר הרוצחים רואה את המתרחש.

ירד הערב ובא הליל. משנדלק הכוכב הראשון ששימש אות התלקחה אש בגיטו, להבה ראשונה ואחריה להבה שניה ושלישית, כל הסביבה הוקפה מיד להבות אש. הגרמנים והאוקראינים הופתעו ונבוכו. לא שיערו הללו שה"יודען" המדוכאים וגמוכי הדרגה יהיה בכוחם לצאת נגד השליטים, חוצפה כזאת לא חזו בתכנית השטנית שהוכנה מראש. לא הורגלו בכך. והם ירו, רקעו וצרחו וירו אל תוך האש, אל בתי הגיטו הריקים והברערים וסתם אל תוך האפלה ללא מטרה, כאילו ביטאו בזה את רוגזם. ואפשר שהפצצות המעטות שהופלו לצדם הפחידו אותם עד כדי יאוש. אי פה אי שם הופיעו יהודים צעירים בגרונים וקרדומים והכו באוקראינים ואף בגרמנים, תוך סכנת נפשות לעצמם. עם אש התבערות התלקחה אש בנפש היהודי המורד והלוחם, ללא תיכנון מוק-

לעובדים בעלי התעודות הנזכרות ניתנה זכות לחיות. ברם מזמן לזמן נערכו אקציות קטנות שבהן הומתו יהודים, אבל לידי השמדה המונית כללית לא הגיע עדיין המצב. ברציחות אלו עסקו השוטרים האוקראינים. הם היו מוציאים מאות יהודים אל בית-המשרפות של לבנים שמחוץ לעיירה, יורים בהם וזורקים את גופותיהם אל בורות. הדברים היו ידועים ולא היה בטחון ביום המחר. גם לאלה שנמנו עם העובדים במפעלי התעשייה לטובת הגרמנים היה מובן שמוקדם או מאוחר עלולים להיות מוצאים להשמדה. על כן יעיד מכתב שנמסר ע"י אשה זקנה מקרמית לשכנתה האוקראינית בשביל לשלחו לבנה באמריקה ובין השאר נאמר בו: "אנו כבר האח-רונים ביריד" (מכתב זה נמסר ע"י האוקראינית לידי רושם הדברים האלה). ואמנם יהודי טוט-שין היו האחרונים להשמדה בוהלין.

בסוף הקיץ 1942 הגיעה פתאום פקודה לרכז את כל היהודים, שנותרו בחיים בטוטשין, לתוך גיטו שנקבע באיזור של בית הכנסת והקלויז. מיד העמדו היהודים לגדור את המקום בגדר גבוהה עם שער כניסה, בחמרים שנלקחו מבתי העיירה שהתרוקנו חיש, וכ-3000 יהודים נדחקו לתוך גיטו זה. כמה משפחות נאלצו להסתדר בכל בית קטן בצפיפות ובמחנק לא יתוארו. גם גרי החולות וגם העובדים במפעלי התעשייה בשביל הגרמנים נדחקו לגיטו ללא הבדל. השער נסגר וכמו מן הארץ צמחו אוקראינים וגרמנים חמושים וחסמו את כל הדרכים ופקחו על כל תנועה של היהודים הכלואים. הפישפש הקטן שכשער הגיטו נפתח בכל פעם ואחרוני היהודים שנמצאו מתחבאים הושלכו פנימה.

כאן נעשה ברור, שהגיע תורה של טוטשין, והכלואים התחילו לסכס עצה מה לעשות. והנה יומים אחרי יום הכיפורים תש"ג (23.9.1942), הגיע אל שער הגיטו קומיסר גרמני, איש הגיס-טפו מרובנה, ופקד שכל היהודים יתאספו ליד השער. אגב הודיע שצעירים יוצאו לעבוד דה מחוץ לגיטו. איש לא ידע מה מסתתר מאחרי ההודעה, אך הלב רעד ופחד. טוביה טשובק, בן 33, בנו של הנפח המקומי, לשעבר חבר "החלוץ", וש. טאפליק, כבן 32, התעוררו ופתחו בתעמולה נגד הגרמנים: "אל נשמע להם, אין להאמין להם". לקריאתם התכנסו יהודים רבים בבית-המדרש

כל רצחום נפש. כל זה היה ידוע ברבים ולא נמצאו, אפילו בין הנאורים ובין אנשי הכהונה האוקראינים, שניסו לגנות התנהגות זו ואחינו נפלו ומתו בהכרה שהעולם גיהנום לנו וכולו שונא ישראל...

משך 4 שבועות חזרו לטוטשין כ־400 נפש, אך לא הספיקו לנוח מטלטוליהם ופתאום נלקחו כולם בלילה אחד והוצאו להורג ליד בית־העלמין. וביער נמשכו חיי הבלהות והפחד. מספרם הלך ופחת. נמצאו אכרים שאחזו בחייט או סנדלר יהודי והעבירו אותו אצלם ופרנסוהו ואח"כ היה הלה עובר למקום אחר, עד שנפלה קטטה בין האכרים בגלל עבודתו של החייט או הסנדלר היהודי ונגמרה ברצח היהודי ובשתיית יי"ש לשם שלום. מבעל־מלאכה אלה נשארו בחיים רק שנים: מיכאל זייטשיק החייט ומאיר פרידמן הסנדלר.

בנובמבר 1943 נמסרה פניית הגרמנים ליהודים שביער שיחזרו לטוטשין עיירתם ויאחזו בה. הובטח שלא יגעו בהם בשום אופן, וחזרו כ־150 יהודים שנפלו בפח ונורו מיד לבואם. בזה נסתיימה פרשת טוטשין היהודית.



הצבא האדום שנכנס לטוטשין ביום 17 בנובמבר 1944 מצא את העיירה בחורבנה, תלי אבנים מכוסים שלג. כותב הסורים האלה, שהגיע אז לטוטשין, נקרא ע"י אחד הניצולים שחזר, אל בית הכנסת, הקירות נשארו שלמים ובכניסה התגוללו גילי יריעות של ספרי־תורה. לפי סיור מניו פרצו קיר והוציאו ממחבוא 16 ספרי־תורה בכתנות קטיפה, ומאחר שלא היה אפילו מנין יהודים במקום העבירו את ספרי־התורה לרובנה, מקום שם רוכזה אז קבוצה בת כמה עשרות יהודים ממקומות שונים.

מרד היהודים בטוטשין נגד מעניהם ראוי להחקק על לוח לבנו ולשמש סמל לדורות.

דם מראש. והנה נשמעה במהומה קריאה „לפרוץ גדרות!“ וגדרות נפרצו על אף היריות של האר"יב ודרך הפרצות ברחו רבים אל מחוץ לגיטו. אותה שעה נמצאו אמהות חלשות שמתוך יאוש הפילו את עצמן עם תינוקותיהן לתוך האש בקריאות: „קץ לעינויים, שמע ישראל!“

האש התפשטה וגברה. היא לחכה כל מה שפג"ש בדרכה וכל הסביבה הווארה למרחוק. השמים האדימו. ענני עשן וזיקי אש התפשטו מסביב. אלה יורים, אלה לוחמים, אלה בורחים ואלה מש"ליכים את עצמם לתוך האש. מספר הקרבנות לא היה קטן ומוסרי הפרטים מציינים שהנחל שליד בית־המדרש היה אדום מדם משך כמה ימים.

כאלפיים מהנמלטים מהגיטו הגיעו ליער. אוק־ראינים דרי הבקתות והמשקים הקטנים שבדרך ליער וביער גופו ארבו לבורחים, הכוס ודקרום בקלשונים. לא היה זה מקרה בודד שיהודים לע־שרות נפלו בידם ונרצחו. מה חיכה לאומללים כ־ער נקל לתאר. חוסר גג, חוסר מזונות, חוסר בטחון, קור ופחד. כל אלה היו מנת חלקם ביום ובלילה.

והנה פרסמו הגרמנים מודעות כי מותר ליהודים לגור באופן חפשי בטוטשין ואיש לא יגע בהם לרעה. ואכן אלה שנתפסו בדרכים בימים ההם והובאו לפני השלטונות בעיירה לא נרצחו אז והם נהנו מחופש. הגרמנים התחכמו ומסרו לרשות אלה את הבתים שנשארו מהשרפה בע־יירה. השמועה הגיעה אל היער, ויהודים תועים וסובלים, שנפשם קצה בחיים, נטו להאמין שה־„זאב החליף עורו“ ובחרו לשוב לטוטשין. נמצאו גם כאלה שרצו למות בעיירתם, וכך חזרו יחידים ובקבוצות קטנות. היותר אמיצים שלא רצו לה־אמין לפיתוי האויב העמלקי נשארו ביער והיו יוצאים בלילות לסביבה לבקש אוכל מאכרים. הר־עב הציק ואנשים מסרו את כל מה שהיה להם עד כותנתם האחרונה בעד מזונות. אך היו מקרים שהאכרים לקחו מהרעבים את בגדיהם ותחת אר־

קירות זעקים

אליהו מנדל

זמן, בתנאים ובמקומות שונים על-ידי הגרמנים הנאצים ועוזריהם האוקראינים והפולנים, הפך בית הכנסת להיות בית כלא ומקום ריכוז היהודים שנמצאו מסתתרים אצל איכרים אוקראינים בכפרי הסביבה, או בבונקרים ובמקומות מחבוא אחרים. משם היו מוציאים אותם אל בית הקברות החדש והמיתו אותם ביריות ובעינויים שונים ומשונים. היהודים שנכלאו בבית הכנסת ידעו ששוב לא יישארו בחיים... עדים לכך הקירות הלבנים והגבוהים אשר ספגו לתוכם אנחותיהם ובכי התמרורים של היהודים

העיר קובל לא הצטיינה מעולם בבתי קומות או בבנייני פאר. הבתים היו גמוכים ובנויים מעץ, גם בתי הכנסת והמדרשות היו בנויים מעץ. דליקות היו, לפיכך, שכיחות בעיר. חלקי עיר שלמים היו עולים פה ושם, מפעם לפעם, באש ועשן. בין-לילה, כך, שמכל בנייני העיר העתיקים ובתי הכנסת ההיסטוריים לא נשאר זכר.

בראשית המאה זכתה קובל לבית כנסת גדול ומפואר, בנוי לבנים ומתנוסס לתפארת ברחוב היהודי. אמנים הישוו לפנים בית הכנסת מראה נהדר, החיטובים והפיתוחים השונים בארון הקר



בית הכנסת הגדול בקובל

האומללים, נשים, זקנים וטף, צעירים ונערים, אשר חרתו, מהם בצפרניהם ובדמם, על הקירות פנייתם — זעקתם האחרונה לאחים, קרובים וידידים, וכל היהודים הנשארים חיים בעולם כלה, לנקום את נקמת דמם הטהור, השפוך בידי צוררים.

וכך סיפרו הקירות על משפחות שלמות, על בחורים צעירים ועלמות אשר אהבו ונכספו לחיים — ופתיל חייהם ניתק לפתע בצורה כה אכזרית ואיומה, האנשים שעברו את קובל וביקרו בבית הכנסת שנשאר עומד מיותר על תלו, נודעו למראה ולמקרא מאות ואלפי הכתבות

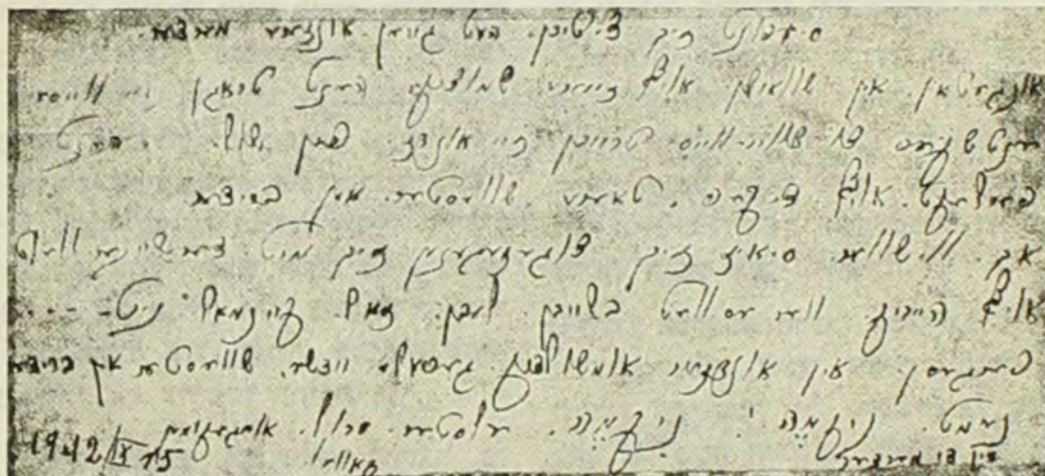
דש ומסביב לו, הבמה שבאמצע, החלונות הגבוהים והכיפה העגולה השרו בו רוח מיוחדת. של מיסתורין והשראה. אכן, בית-כנסת זה היה אחד היפים והחזקים-יציבים בעירות וערי הסביבה.

רצה הגורל ובית כנסת זה שימש מקלט אחרון ליהודים הנרדפים בקובל ומתוך כך גם עד אחרון לסופה של קהילה מפוארת זו, רצה הגורל — וקירותיו הפכו להיות עדים חיים ומספרים על שעות חייהם האחרונות ועל קצם המר והנמהר של בניה.

אחרי פעולות השמדה ואקציות שונות בפרקי

אזוי פיל שוידערלעכע סצענעס,
אזוי פיל גרויזאמע בילדער,
אזוי פיל פיין או קיין ווארט פראטעסט,
נאר טרערן.
קיין האנט הויכט זיך נישט,
נאר מען רופט צו גאט!
לייבל סאטנע, 22.8.1942

שעל הקירות, בשפות שונות — לפני שאלה
טויוו וסוידו ועקבותיהם נמחו ללא שריד כנר-
אה, בכוונה תחילה...
הרבה גילו כתבות של קרובי משפחה. רק
מעטות מהן הועתקו וכך הונצחו לדורות, וכאשר
הגיעו אלינו, אחרי טלטולי דרך קשים ובדרכים-
לא־דרכים, שארית הפליטה, הביאו לנו את
צעתה המרה של היהדות המושמדת בקובל, כפי
שצעה קירות בית הכנסת הגדול.



הולכת אני אל השקט הנצחי.
סוניה מלניצ'ר (בפולנית)
שקט הרוצחים באים.
באולם שוררת דממה.
לשמע קולותיהם הלככות הולמים בעוז.
אלהים, קחנו אל נצחיד,
אך שלם ישלמו עוד הרוצחים בדמם.
איד אוכל לשמוח — אם אהיה כבר בקבר —
אכל חפצתי כי לנתחים חיים
עוד ייגזרו ילדיהם האחרונים...
עוד שעה ועוד רגע...
היה שלום עולמי היפה,
שטרם הספקתי להכירך.

סוניה ארבייטער וכל משפחתה

בדם ואש יהודה נפלה,
בדם ואש יהודה תקום.
נצח ישראל לא ישקר.

מרים רויזן, 19.9.1942

קירות אלה ייכנסו בהיסטוריה כאות קלון
מחריד לצוררים הנאצים ולשונאינו בעולם כלו,
ואות קלון לאלה, אשר יכלו אולי, לו רצו, לצעוק
חמס — ולהציל. אולם אלה מילאו פיהם מים
ושתקו. גאלמו דם כקירות. באו קירות ממש
והשמיעו אנחתם האחרונה של קדושינו המעור-
נים, אבן מקיר תזעק זעקתם.
והרי כמה כתבות, כפי שהועתקו וצולמו:

ארץ, אל תבסי דמנו! שמים, נקמו נקמתנו!
אנו הולכים למיתה אכזרית יחד עם כל עדת
קובל עלידי הרוצחים האכזריים.
יום ה', י"ד ימים לחודש אלול, בלומה יעקב,
דוד ויהודה.

דם טהור ישפך, בעוד שעה, של צעירי עמנו,
דם נקי כמי הכנרת. דורשים אנו נקמה אכזרית,
יהודה שכטר

בת עשרים הנני, חוי, מוח יפה העולם מסכים.
למה יורידוני לטמיון, עת כל ישותי משועת
לחיים? האמנם, רגעי האחרונים הגיעו? נקמה!
נקום ונקום כל אשר יקרא את משאלתי האחי-
רונה.

ללא חתימה

דרושקופול

בנימין בן-אריה

אנשי העיירות שלנו בחומר הרי עשירים היו ברוח וביהדות ותמיד היו בחקיה ליום יותר טוב. והנוער שכל חלומו לעלות ארצה ישראל. וכך היו החיים — יפים ומלאי הוד החגים והשבתות בעיירה, שאז פרשה והשבת את ממלכתה על כל יושביה היהודים ולא־יהודים כאחד.

אבותינו התלבשו בבגדי חג, הלכו בנחת מי לבית המדרש ומי לקלוז, ומי לבית הכנסת הגדול שהיו מתפללים בו רק בשבתות וחגים כשרבי משה לאה"ס עובר לפני התכבה, זריוס היו הולכים למקוה ו"חוטפים" דף גמרא או פרשת חומש לפני התפילה.

בעלי המלאכה ורוכלי הכפרים נצלו את יום השבת לשמוע שעור וחדושי תורה בפרשת השבוע מפי אבי ז"ל. "הקשישים" הלכו לשוח בהר של משה הירשפלד ושוחחו על פוליטיקה, על ארץ ישראל, והצעירים הלכו למועדוני החלוצ, החלוצ הצעיר וכו' לשמוע הרצאות ולהשתתף בויכוחים.

על כל אלה עלה הכורת. דמים בדמים נגעה, התערבו דמיהם של עוללים ויונקים עם דם זקנים וישישים, שכולם מסרו נפשם על קדוש השם. ואולי ברגעיהם האחרונים לחשו שפתח תיהם שמותיהם של האודים המוצלים מאש, של אלה שזכו לעלות ארצה לפני מבול הדמים שהציף את העולם היהודי באירופה.

אסור לנו איפא, לשכוח את זכר קדושינו, ואם כי גזרה היא שישכח המת מלב, עלינו להעלות בפני עינינו את הדמויות האהובות עלינו, חובה מוסרית מוטלת עלינו לספר זאת לבנינו שלא ידעו את השואה ושהם יספרו לבניהם ולדורות הבאים.

מי יודע, אפשר ומעל לעיירתנו החרבה, אפשר ומעל בית המדרש ושול והקלוז שלא נשאר מהם זכר, מעל בית הקברות החרוש, מתכנסות כל הנשמות התהוות של העצמות שעוד מתגוללות בשדות, כדי להשמיע זעקתן כלפי שמיא, כלפי כסא הכבוד, ואולי הן מבקשות עלינו רחמים ובזכותן אנו נגאלים ועוד עתידים להיגאל.

שנה שנה, בין כסה לעשור, בימים הנוראים, אנו מתכנסים, שרידי דרושקופול והסביבה בישראל בכדי להתיחד עם זכר קדושינו. עבר כבר כחצי יובל מאז הימים הנוראים, תרתי משמע, עת אספו את הורינו, אחינו ואחיותינו מהעירות האלה והובילו אותם לטבח, כשסורקים אותם במסרקות ברזל. וכמו שמסופר על רבי עקיבא וחבריו שאנו מזכירים אותם עם עשרת הרוגי מלכות בתפילת יום כיפור: "וכאשר צו להוציא את רבי עקיבא סרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ובכל סריקה וסריקה שהיו סורקים את בשרו, היה אומר: הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא". והיה מקבל עול מלכות שמים וגשמתו יצאה ב"אחד". אף קדושינו ויקירינו כך.

אנו קוראים במדרש: כי עליך הורגנו כל היום. אמר ר' חיא בר אבא "אם יאמר לי אדם, תן נפשך על קדושת שמו של הקב"ה, אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל בדורות של שמד איני יכול לסבול"

ומה היו עושים בדורות של שמד? חירות מאד ההסטוריה מול השואה במאה ה-20, אלה אזכרה ואהמיה. את העיירות שלנו המלאות חסידים ואנשי מעשה, בעלי תורה וחכמה, בעלי מלאכה ישרים ותמימים.

איך היו מקיימים שמחה בעיירתנו, איזו חגיגות לבשה העיירה! אי אפשר היה להכיר אורחם אנשים שכל ימות השנה היו טרודים בדאגות פרנסה. אז היו כולם בבחינת בני מלכים. מי שזוכר איך היו מתיישבים לסעודה של מצווה, מי ידמה להם אז ומי ישווה להם. זוכר אני ימי ה"סליחות" עת שאמותינו היו רגיי לות ללכת לקברי אבות. לנו אין אפילו אפר שרות זו לקיים.

גם בשטח הציוני היו מצטיינים אנשי עיירתנו — מי לא זוכר את השמחה שאפפה את העיירה ששלחה את חלוציה הראשונים, כר לם היו הולכים ללוותם לברן או סטיונוב לבית הנתיבות, שרים שירי ציון, ואם כי עניים היו

טניה צ'קוור

בנהר, ביער, בשוק הישן

הה, טיטירב־נהר, הן אראך זורם,
 נושק גדוֹתֶיךָ — ועוד הן עִירָת.
 צ'ודנב שלי. עִירָה יְהוּדִית
 כָּל־כָּלָה כְּלוּאָה בְּשֶׁרֶשֶׁת סָבִיב.
 כָּל חֲלִיָּה בָּה — הַפָּחַד.
 עַד בָּךְ בָּא אֶפְרָה. בָּאָה רַעַד בְּמִימֶיךָ.
 הַה, טיטירב־נהר, לו יָדַע לַחֲשֹׁךְ
 גַּם לִזְעַק צַעֲקָתָה.
 הָיִיתִי דוֹמָמָה
 כְּאַחַת אֲבָנֶיךָ.

לו יָדַעְתָּ אַתָּה, סְבֵא־יַעַר־אַלּוֹנִים
 לְעַד לְהִדְהֵד קוֹל הַגּוֹאֲלָד הַגּוֹסֵס
 שְׁעָלָה מִתּוֹךְ תַּל אֲדָמַת־בוֹר מִתְנוּעֶעַת — —
 לו יָדַעְתָּ קוֹל דְּמִי כָּל אַחִי לְשֹׁמֵר
 צוֹעֲקִים לְשִׁחָקִים וְאֵל בָּם מַחֲשָׁה.
 הָיִיתִי אֲנֹכִי
 כִּה אֶלְמָה כְּאַלּוֹן.

וְאַתָּה שׁוֹק יֵשׁוּ, שְׁבִכְכֶּרְךָ שָׁם
 גְּנִיָּה חֲבֵרָתִי לַגְּזָרִים רְטָשָׁה.
 בְּכַפּוֹת אֲדָמוֹת
 אֵיךְ קִשְׁטוּ אֲבָנִים בָּה!
 לו הָן צַעֲקוּ.
 לו אֲבָן אַחַת זָעָקָה עַד הַחֲרָשׁ — —

נָהָר וְהַיַּעַר וְשׁוֹק הַיֵּשׁוּ,
 אוֹלֵי עוֹלָה מִכֶּם צְלִיל־אַגָּדָה

על און שומעת. על לב שאוהב.
 אולי עוד נרקם אי ספור העירת.
 עירה יהודית שוקקה והומה
 רבנים, חזנים, חנונים, עמלים,
 יהודים סופרי סת"ם וסתם יהודים.
 והנער. נער חולם כאן ללחם על מתרס
 למען עולם בו הצדק יופיע.
 למען עולם שיקיץ ויעור
 ונסו הוא השמש ורב בו האור.
 זה עולם ששתק
 עת הובלו אלי-בור.

הה, טיטירב-נהר, כה חזית רבת.
 לו לחשו-געשו מימך גיב-פחדים
 מסמר שערות.
 לו הדהד סבא-יער אנקת חנוקיו
 עד יקב דין עולם.
 אזניו ערלות.
 לו אבן-כפה-אדמה רק אחת
 צבעה רעותי נזרקה אל עולם.
 אל תוף השלוח —
 הייתי אנכי דוממה, נאלמת.
 כאחת אבניך.
 כמו עץ אלון.

תרגם מכת"י נ. ליבנה

שמואל רוזנהק

החינוך העברי בוהלין

היחיד וציביונם של הרבים, בחיי יום־יום, בכל שטחי החיים, בספרות, באמנות, ובמדע, החל מגן הילדים, דרך בתי ספר יסודיים ועד־ יסודיים אל מכונים גבוהים ובתי מידרשות להוראה, מאת הציונות היתה זאת, מאת הישוב שצמח ועלה, מאת התעוררות האומות במדינות רבות אוכלוסים, מהרגשת החיים שבקעה מהשי" רה והספרות העברית בתקופת אביבן בעשור הראשון למאתנו, סמוך למלחמת העולם הרא־ שונה ומעל לכל, מאת הניצחון של המורים והתלמידים על מוסדות ה"עזרה" (הילפספע־ ראיון) בארץ ישראל, שנה לפני מלחמת העו־ לם. "תרבות" במוסקבה בשנת 1917 יצרה את ההסתדרות "תרבות" אשר כינסה לתוכה את כל המוסדות שקמו עוד לפנייה והוסיפה כהנה וכנהגה חרבה מחמת מרשיע־ברית בשנים ש־ לאחר מהפכת אוקטובר. הלשון העברית נאסרה כלשון הוראה, וכל רכוש של "תרבות" על כל מוסדותיה — הוחרם. רוב העושים והמורים התפזרו. חלק מצא לו מקום במדינות החדשות שקמו עם חלוקתה של רוסיה הגדולה, ונתן ידו להקמת בתי חינוך במקום מיקלט, בהביאו אתם מתנופת וועידת היסוד. כעת הורגש הצו־ רך לאחד את כל המוסדות והעבודה התברר תית בוהלין במגמה משותפת ובדרכי פעולה קבועים. עם כל הספונטאניות הרבה בהקמת בתי הספר בחבל ווהלין עוד בימי ה"ראדא" האוק־ ראינית והאבטונומיה היהודית (ומן הראשונים ייזכרו אלכסנדריה, ברסטצ'קו וזדלובנוב ועוד), חסרה אמנם תכנית ברורה בכול, אולם בעצם הרצון להשליט את העברית כלשון ההוראה ו־ החיים — היתה השקפת עולם ציונית מעמיקה במאצים ל"עיברות־ללא־שיו"ר" ואף מכוונת בדרך הישר. וכל אלה בלי מסורת, בלי עסקנים מנוסים, בחוסר מורים בעלי השכלה כללית ויהודית כאחד, בלי ספרי לימוד ובלי מונחים שיספקו את הצורך המינימאלי.

ב

עם ייסודם של בתי הספר התיכוניים של "תרבות" נוספו כוחות פדגוגיים מעולים שקנו את השכלתם במערב־אירופה — ולרוב

יהדות ווהלין לא הבריקה בחריפות וגאונות תורנית, אינטלקטואלית, כיהדות ליטא; לא עו־ טרה לה עטרת יחש ולא נתנאתה בגינוני־רח־ בות כיהדות פולין, אך תחת אלה נתברכה בתום לב, בפשטות עממית ושרשית, הובקה ביסודם ובעיקרם של דברים ולא בעיטורי הנוי והקישוט שלהם... היתה זאת יהדות שבלב ששפעה הרבה אהבה ונאמנות...

יצחק למדן (יליד מליגוב)

חבל ווהלין הרחבה חולק עם תום המלחמה העולמית הראשונה בין רוסיה לפולין, וכל פעו־ לות התרבות העברית שהתחילו עוד ברוסיה הגדולה, במיוחד אחרי מהפכת פברואר, נמשכו והתפתחו אך בחלק המערבי שהשתייך לפולין. וודאי הוא, שלמורשת הרוחנית של הערים המפורסמות כגון אוסטראה, ברדיצ'ב ועוד, היתה השפעה רבה, ולא רק על ווהלין עצמה, אולם ידובר כאן ויובלט החינוך העברי השלם, שהיווה מהפכה רבתי בעולם היהודי לא רק כלשון הוראתו אלא בשל היקף מטרתו הציונית הגלו־ ייה והסמויה במגמות שיטות החינוך המודר־ ניות שהוכוונו כלפי ארץ־ישראל הנבנית. מכאן קשריו של בית הספר "תרבות" עם תנועת הנו־ ער ו"החלוץ", שנעשו ברבות הימים אף שו־ תפים לו ברב או כמעט. התנועה העברית לא היתה ריגיינאלית ואם יש ב"חדר המתוקן" של ח"פ ברגמאן בברדיצ'ב אתחלתא של בית ספר עברי, הרי לוועידת "תרבות" המייסדת בשנת 1917 שנערכה במוסקבה — על אחת כמה וכמה. כעת אפשר לגלות שלא כל מי שנתה אחרי הפצת העברית בגולה, ומהם אף שעמדו בראש קורסים ללימוד הלשון, נטה לבו לבית ספר עברי שלם, ואילולי התנופה הגדולה של הספרות העברית, התיאטרון העברי, והת־ חייה הציונית מעל כולם כחזון גואל, אין לה־ בין כלל את הנס הלז. אין ספק שהוא הגדול והמופלא שבמעשי תרבות שנעשו לא רק בעו־ למנו אלא בעולם כולו באותה תקופה קצרה של עשרים שנה.

החינוך העברי השלם שתפוצות הגולה, שאף לאינסגראציה תרבותית, לעיצוב דמותו של

ייה לנישול היהודים. הלימודים לא נפסקו ובהתחזק ביה"ס העברי בתודעת יהודי העיירה ניגשו להקים בנינים מיוחדים בעזרת ההורים — משלמי שכר לימוד גדול — ובתמיכה אמ-ריקאית, ומהם גם הצליחו וזכו לפלטרין נאים. לא כן בעניין תעודות המורים וכשרותם הפוליטית. רוב המורים נרשמו בשעתם בספרי האזרחים שבעיירות רוסיה הרחבה וממילא לא זכו כאישור כשרותם ועל כן יש והיו מורים שלא בהיתר וחלק כאילו רק מורים לדת בלבד, שמסיבות שונות — וגם בהשגת תדלות ה"ראים" שהיו קרובים לממשלה המרכזית — הקלו להם. אלו ואלו לימדו את כל המקצועות באיתכסיא ורק בהגיע אחד המפקחים מטעם הרשות נהפכו למורי דת בלבד או שנעלמו מבניין בית-הספר עד יעבור זעם. ברבות הימים נוספו מורים שגמרו את הסמינאר רים של "תרבות" ושל טשארנא בוויילנה ובגרודנה וכן הגיעו מורים רבים מגליציה ומווארשה בוגרי סמינאריונים ממשלתיים שידעו גם עברית. לבתי הספר תיכוניים נמצאו בעלי השכלה רשמית אולם יש שנלמדו מקצועות אחדים, למשך שנה או שנתיים בלבד, גם בפרגנית, עד שהשתלמו בעברית והמשיכו רק בת.

ד

להורי התלמידים הוצע בכל שנה חדשה להביא את ילדיהם אל בתי הספר הממשלתיים שבתוך הבניינים המרווחים ללא כל תשלום ואילו בתי הספר של "תרבות" הוכרחו לקיים את כל ההוצאות על חשבונם הם ואף העניים עמדו במבחן ולא נענו לפיתויים; ואם נמצאו יוצאים מן הכלל — מרדו בניהם ובנותיהם, וכאמור שיתפו ההורים את עצמם נוסף לשכר הלימוד ששילמו, בהקמת בניינים בשביל מוסדות חינוכם. הלימוד היה למעלה מיכולתם של סוחרים-זעירים ובעלי-מלאכה פשוטים ואעפ"כ לא סיפק את כל הדרישות. בהיווסד המוסדות נתקבלה תמיכה מטעם הד.ד.ק. האמריקאי, וכשכ"פסקה — ירד גם שכר המורים ורובם — פרט למורי הגימנסיות שהיו מאורגנים באירגון המורים הכללי — חיו חיי צימצום באשר לא קיבלו את משכורתם לחודשי החופשה. מרכז "תרבות" בווארשה השתדל לעזור מבחינה פדגוגית

באוסטריה — והשפעתם על מוסדות החינוך העממיים בסביבה ניכרה לטובה וגם לרעה. במשך השנים התמזגו השאיפות והדרכים של המזרח והמערב והמוסדות קיבלו את ציביונם הרצוי והניכסף בעזרת המרכז של "תרבות" בווארשה, שהוקם בשנת 1922 בוועידת באי-כוחם של כל גלילות פולין. הגימנסיה הראשונה של "תרבות" ברובנה נוסדה ב-1920 עוד לפני איחודה של ווהלין עם פולין, ואף הוקם אז הוועד הגלילי ל"שטח אוקראינה הכבוש" והוא הוא שריכוז סביבו את טובי הכוחות הפעילים והרחיב את רשת החינוך בתמיכת הד.ד.ק. (ארה"ב), עד ל-80 בערך. אך עם הפסקת התמיכה מארה"ב המשיכו את קיומם רק אלה אשר העסקנים, ההורים והמורים בעיקר, נשאו בעול ההוצאות. מספרם קטן בהרבה, אולם הגימנסיה ברובנה, ששימשה המשך לתלמידי הסביבה, חיזקה את התנועה העברית ומוסדותיה שנוסדו לפניה ולאחריה. כעבור זמן קצר נוספו עוד שתי גימנסיות של "תרבות" בקובל ובקרמניץ ואף הן גרמו להתעוררות בעיירות סביבן. בתי הספר וגני הילדים נעשו, — אמנם בדוחק, — "חי נושא את עצמו" בעל כורחם אולם גם כצורך חיוני להורים רבים.

ה

עם גיבוש הממשלה הפולנית בנשות הספר קשתה ידה מאוד והניחה מיכשולים, מבחינה תחקיתית כביכול, לייסוד בתי ספר עבריים חדשים. כמעט שאי אפשר היה לעמוד בכל הדרישות והן: בניין מתאים לחוקי ההיגיינה, מורים בעלי השכלה כללית ופדאגוגית וכן אורחות פולנית וכשרות פוליטית. לא היה בשום עיירה, ואף לא בעיר, בנין גדול שניתן להתאימו לתפקידו של בית-ספר ברוח החוקים, פרט לאלה ששיל-טונות ההשכלה הממשלתיים קיבלו בירושה מאת הממלכה הרוסית ושנתמלאו, כמובן, במוסדות שהובאו מלב פולין כדי לפלן את הסביבה הלא-פולנית. אישורם של הרופא והאדריכל הממשלתיים נידחה מדעת אף אם הובאה תוכנית של בנין סביר כביכול. אין לתאר את כל העמל וההתרוצצויות של העסקנים, השתדלנים ועורכי הדין מטעם הוועד הגלילי — אולם הסתדרו כשם שהסתדרו בענייני כלכלתם ופרנסתם בכלל; והרי גם עליהם ניתנו חוקי-עזר במטרה הסמר

בי"ס חקלאי), לאנוביץ, לוקאץ, מזיריש, מורר-
ביץ, מיז'וץ, מלינוב, מאנייביטש, מאציוג, סטפאן,
סארני (התחלת בניין גימנסיה), פוצ'אייב, פר-
ריצק, קאמין-קאשירסק, קובל (גם גימנסיה), קוס-
טופול, קורץ, קיברצה, קרמניץ (גם גימנסיה שנס-
גרה), קליבאן, ראדזיבילוב, ראפאלובקה, רו-
זישץ, ראטנה, רוקיסנה, רובנה (גם גימנסיה),
שומסק. אף בעיירות אחרות הונח יסוד ולא נש-
לם.

ו

כל הנ"ל הושמדו ללא כל שריד על רוב הו-
ריהם, מוריהם ועסקניהם אולם מותר כיום לציין
(לפי סטטיסטיקה ארעית) שלמעלה מ-60 אחוז
של גומרי בתי הספר של "תרבות" עלו ארצה
לפני השואה ואלה שהקדימו (אלכסנדריה ואחרים)
זכו להשתלבות בין הבונים ומהם גם לעמדות
חשובות במעלה, ביישוב ובמדינה. כחלק מבתי
הספר הייתי עד לייסודם ועקבתי אחרי צמיחתם
ולילובם מקרוב ומרחוק ובדרך בריחתי עשיתי
אחדים מהם קפנדריא לעידוד ולפרידה ולא שי-
עיתי שהיא לנצח. ראיתי על כן כנחמה פורתא
את העדה הגדולה של חניכי מוסדותינו שהבינו
והרגישו כי הלשון העברית היא הלבוש של נש-
מת האומה וצורתה העיקרית, צורה של תוכן
ושל תקוה לעתיד לבוא.

גית על ידי פיקוח נאות ועיתונות עברית פדג-
גית אולם מבחינה כספית היה הוא עצמו נזון
ממיסים שהוטלו על בתי הספר מטעמו. הממש-
לה, בניגוד לאמנת וורסייל, לא הגישה כל עזרה
ואף המוסדות המוניציפאליים הפרישו במקומות
מעטים רק סכומים זעומים. לעומת זאת הצליח
מרכז "תרבות" בשנים האחרונות לפני מלחמת
העולם השנייה להשיג מידי הרעד האמריקאי סכום
מים ניכרים בשביל הקמת בניינים ואף בתי הס-
פר בוהלין נסתייעו בהם. הוקם בית ספר חקלאי
בלודמיר מהכספים הנ"ל והשפעתו נתנה אות-
תיה במגמת החינוך החלוצי כאחד היסודות של
ה"אגודה לחינוך ולתרבות" בכל הגולה. כ-90%
של תלמידי בית הספר היסודי היו בני שכבות
סוציאליות נמוכות ונהנו ממוסדות ההזנה בעז-
רת "טאז", וכן ממושבות הקיץ למורים ולתל-
מידים בהרי הטאטרים והבסקידים שנערכו מטע-
מם.

ה

ואלה הערים והעיירות בוהלין שבשנת
1939 התקיימו בהן מוסדות "תרבות": אוסטראה,
(גם גימנסיה), אוליקה, אלכסנדריה, ברזנה, בס-
טצ'ק, דובנא, דומברוביץ, דרז'נה, הורוכוב, הוש-
צה, ווישנוביץ, וויסוצק, זדולבונוב, טוצ'ין,
טרוכנברוד, טריסק, לודביפול, לוצק, לודמיר (גם

הדיס

בורות, קברים? שוב אקציה? האם אמנם יביאו
פריצי החיות ההיטלריים כלייה על כל היהודים?
הישמידו את כל עם ישראל?
כן! את כל היהודים! את כל עם ישראל! הנה
עומד השטן, כולו שפם שחור וצורח — נשבע
שאכן כה יעשה. מולו עומד נער קטן עם פאות
ומנסה לגרשו בציציות ארבע הכנפות שעליו.
אלא שצחוק השטן וצריחותיו גוברים. קולו —
כרעם ביום בהיר. הנה הוא רודף אחרי הנער.
ואחרי. שנינו רצים וכושלים —
אני כולי זעה. כמה טוב שהתעוררתי.

(סוף מעמוד 34)

אתכם לחופה שתיערך ביום הששי. יחזקאל זץ
וכליזמריו כבר משמיעים ממנגינותיהם. יחזקאל
עצמו עומד ומושך קשתו על מיתרי כינורו
כשעיניו עצומות. רגלי המוזמנים כבר מתרוממות
לרקד. הנשים המצטופפות מאחורי החלון לא
ראו עוד חתונה כזאת מימיהן... אולם אין נותנים
לשמוח הרבה. קוראים למת-מצוה. צדקה תציל
ממוות. אמו של ליביש קוזולצ'יק נפטרה. הל-
ווייה בשלוש אחרי-הצהריים. ומהו ששוב חופרים

יעקב בן-אמתי

ה"נס" של רשימה מס' 18

(לפרשת גוש המעוטים הלאומיים בפולין)

שם. כשנפגשתי בווארשה באנשי ה"קולור" (הסיר עה היהודית בפרלמנט) סופר לי כי הוקם "גוש המיעוטים הלאומיים" מורכב מאוקראינים, יהודים וגרמנים, שילכו לבחירות ברשימה אחת בסימן של שמירה על זכויות המיעוטים הלאומיים ולרשימה זו ניתן הסימן הרשמי "מספר 18". הדבר הרגיו מאד את "ממשלת הקולונלים" של פילסודסקי והם הכריזו מלחמת חרמה על גוש זה. חששם היה מוצדק, כי מתוך שלושים ואחד מיליון תושבי פולין היו שלושה עשר מיליון בני מיעוטים.

ביחוד החריף המצב באזורי הספר, מקום מושב בני המיעוטים. ואז נחבקשתי על ידי המוסדות הלאומיים היהודים לנסוע ללוצק, בירת ווהלין, ולעזור ל"גוש" במאבקם. כיליד לוצק הכרתי גם את כל האזור וכן הכרתי אחדים ממנהיגיהם החשובים של האוקראינים הפולנים. בראש הרשימה המשותפת של ה"גוש" רשימה מס' 18 עמד אז אוקראיני, חובש מעיירת קליבן שליד רובנו, ששמו שוב איני זוכר. אחריו בא הד"ר וילהלם רוספלד, לשעבר עורך-דין מלבוב, ותור בע כללי של בית המשפט המחוזי בלוצק. בראש הרשימה לסנט עמד הד"ר ברומברג, רופא-שנים מלוצק. שניהם, ד"ר רוספלד וד"ר ברומברג, היו ציונים. המתבוללים ונציגי הסוחרים היהודיים וכן ה"בונד", העדיפו להצטרף לרשימת "הרשות הממשלתית" הרשימה מס' 1. הממשלה הפולנית דאגה לכך, ששום רשימה פולנית אחרת מלבד זו הנקראת מס' 1, לא תשתתף בבחירות. לעומת זאת, היא לא הפריעה למפלגה הקומוניסטית הא-סורה בפולין, להופיע ברשימה אוקראינית מוס-וית בשם "סילרוב" (אכרים ופועלים), שגולה מהאוקראינים הרבה קולות, מבלי לקבל מגדט. נגד ה"גוש" המציאו השלטונות כל מיני תירוצים צים בכדי להפריע להם להתארגן ולנהל מלחמת בחירות. הם אסרו למשל, על ה"גוש" לקיים אספות בחירות באולמות תיאטרון וקולנוע, בטענה שהבניינים רופפים ואסיפת המונים בהם יכולה לגרום לתאונות חמורות. כשהתאספו תחת

השנה 1927. שנת בחירות ל"סיים" (פרלמנט) הפולני. יהדות פולין בת המיליונים המושרשת בעריה ועיירותיה מאות בשנים נאבקה קשות על קיומה הלאומי, הדתי והכלכלי. בעיותיה של פולין עצמה היו רבות וקשות ומשטריה בלתי יציבים. משבר רודף משבר וכמובן "תמיד היהודים האשמים בכך". השנאה ליהודים היתה כמעט נחלת הכלל, של פולנים ואוקראינים. והמשברים הכלכליים והחברתיים עוד הוסיפו עליה. המאבק לשלטון בין המפלגות היה חריף מאד והמרשל פילסודסקי, גבורה ומשחררה של פולין, שתפס שוב את השלטון בכוח הזרוע, ניסה להכניס סדר במדינה בדרכים, כביכול, דמוקרטיות, והבחי-רות ל"סיים" החדש היו מיועדות להוכיח לעור-לם שאין בפולין שלטון דיקטטורה.

אחת הבעיות הקשות שלו, הקשורות באופן ישיר עם הבחירות הללו, היה לקבל לפחות מגדט פולני אחד מאזור ווהלין הגובל עם אוקראינה הסובייטית. אזור זה היה מאוכלס כולו אוקראינים, יהודים וגרמנים. לפי החוקה הגיעו לאזור זה ששה צירים לסיים וכן גם לסינט, אך מאז קום פולין העצמאית היא לא זכתה שם אף פעם אפילו במגדט פולני אחד, כל ששת המגדטים נטלו תמיד המיעוטים הלאומיים של פולין, למרות אמצעי הפולניזציה החריפים והמזורזים שנקטה הממשלה. והיא לא היתה נותנת את דעתה על מצב מזור זה, לולא היתה רוסיה הסובייטית תוקעת כל הזמן אל תוך העולם ומצביעה על אזורי ווהלין ורוסיה הלבנה, כעל אדמת מות שפולין סיפחה לעצמה באופן בלתי חוקי בימי האנדרלמוסיה שלאחר המהפכה ברוסיה ואשר בשום אופן אינן שייכות לה.

גוש המיעוטים הלאומיים

בימים אלה הגעתי לפולין. תפקידי היה אז, בצד היותי עורך-דין, גם תפקיד עתונאי, מקצור עי הקודם, שחבבתיו מאד. נתבקשתי על ידי עתונאים ארץ-ישראליים ובריטיים ל"כסות" את הבחירות. בהיותי יליד ווהלין התעניינתי ביחוד במצב

הקולונל (את שמו אינני זוכר), "מפקד מחלקה" השניה (ביון) של הדיביזיה השלוש-עשרה, בתי הקסרקטין, רובנו. הוא הרגיש במבוכתי והרגיע אותי: "אל דאגה. זה בסדר. הוא מאנשי מפלגתנו המסורים והוא ילמד את... (ביטוי גס) דרך-ארץ בפני דימוקרטיה. לא נרתע. נשלם להם באותו המטבע". נרגעתי. הכרתי את ויז'יקובסקי כאיש הגון וידעתי שהוא לא יכשיל אותי. הוא איחל לי הצלחה ונפרדתי ממנו בתודה.

חומר העלונים והאותיות 18 סודר במיסדרה, הוכנס למכונת ונסענו כאנשי מחתרת בכיוון רובנו. בכניסה לעיר עצרנו לפני הקסרקטין. נראינו חשודים, אך בכל זאת הוכנסתי אל ביתו הקטן של הקולונל שבחצר הגדולה. הקולונל קבלני בחביבות, התלבש בחפזה, התישב במכור ניתנו וציוו לנהג לזוז. לאן? — שאלתי. "אני אדריך אותכם, אל בית הדפוס הממשלתי". הוא לא ראה את תמהוני על פני מפאת החשכה, אך הוא הרגיש שנאלמתי. "אל דאגה" — הרגיעני — "הם כולם אנשינו. הם עובדים משמרת לילה. אך אני כבר קבלתי הודעה טלפונית מוויז'יקובסקי. הם יפסיקו את עבודתם וידפיסו כל מה שנחוץ לכם". וכך היה. הם עבדו כל הלילה והדפיסו לנו את העלונים ופתקי הסיפורה 18. למחרת בבוקר הופתעו כולם לראות פרסומים ועלונים מודפסים מטעם ה"גוש". לשם הטעיה נשאו העלונים והפתק את החתימה: הודפס בדפוס "סלונצה", ורשא. נלבקי 17, כדרוש לפי החוק. שם באמת היה קיים בית-דפוס. השלטונות הופתעו גם הם, פתחו בחקירה וכשעלו על עקבותי, הוציאו נגדי צו גירוש מדי.

עסק ביש

ולעצם תוצאות הבחירות: נכשלנו בהן. רק ציר אחד נבחר מרשימת ה"גוש", האוקראיני שער מד בראשה. דרך אגב, הוא לא היה חובב יהודים. אך עסק זה עסק, אפילו במדיניות — כך חשבו אנשינו. אלא שהיה זה עסק ביש ולא היה כדאי. ד"ר רוטפלד וד"ר ברומברג לא נבחרו. רשימת הקולונלים מס' 1 אמנם ניצחה ורוב ששת המנדטים נפלו בידיהם, בתוכם מנדט ליהודי, הרוקח דל, לסינט. דל היה נציגם של "התאחדות הסוחרים" ברשימת הקולונלים מס' 1, שבעליה קראו (סוף מעבר לדף)

כיפת השמים היו חוליות שוטרים פרשים מפזרים את האספות בטענה שהן מעוררות רעש וגוררות מנוחת התושבים ושהן מפריעות לתנועה, ובאמתלות אחרות. את השבועון "ווהלין" שיסדתי וערכתי בשהותי אז כלוצק היו השלטונות מחרימים מדי שבוע, בטענות שוא. הייתי צריך כל שבוע לשנות את שמו. על בתי הדפוס אסרו להדפיס חומר תעמולה בשבילנו ואפילו לא את הפתקים מס' 18 להצבעה. לנו היתה רק מיסדרה, אך לא מכונת הדפסה. המצב הלך והחמיר, ואז באה המכה האחרונה: השלטונות אסרו את "ועד הבחירות" של הגוש שהיה מורכב מנציגי שלוש שתי המיעוטים הלאומיים. והעיקר — האשמה בה האשימו אותם היתה כה חמורה, עד שנראתה כמגוחכת בעיני הציבור. האשימו אותם בריגול לטובת מעצמה זרה. אני הייתי היחיד, שלא נגעו בי בגלל היותי נתין זר, אך נדרשתי לעזוב את פולין. עם מאסר זה הוחרמו גם כל עלוני התעמולה ובעיקר — פתקי המס' 18 יומיים לפני תאריך הבחירות.

מאין יבוא עזרי

אני, כמובן, לא עזבתי תיכף את פולין כמצווה. ארגנתי בחפזה ועד חדש וציפיתי לעזרת השם. אנשים היו על סף היאוש. והנה באה הישועה דוקא על ידי גוי, ודוקא פולני. עברתי בבוקר בלוצק ברחוב יגילונסקה, הרחוב הראשי של לוצק, ופגשתי בעורך-הדין הפולני ויז'יקובסקי. הוא היה מנהיג מפלגת "ויזווליניה", מפלגה שמאלנית קטנה, שאליה השתייכה בעיקר קר האינטליגנציה, אך בלוצק — גם פרעלי ועוזי די הרכבת. ראיתי את פניו הזועפות ושאלתי לסיבת מצב רוחו הרע. הוא סיפר לי שהשלטונות בטלו ברגע האחרון את רשימת מפלגתו לבחירות בטענה חסרת-שחר. סיפרתי לו על הצרות שלנו. ואז — כאילו אורו עיניו והוא אמר: "אני אעזור לכם. סור אלי אחר הצהריים ונשוחח. אגב, יש לכם מיסדרה? — הוא שאל. עניתי בחיוב. "מצוין" — הוא הפטיר — ונפרדנו.

אחר-הצהריים סרתי אליו. כשהסבנו לשולחן הוא הושיט לי מעטפה ואמר: "סדרו את החומר במיסדרה שלכם, וסעו בערב לרובנו עם הסדר ותיפנו עם מכתבי זה אל בעל המען". העפתי מבט על הכתובת וכמעט שהתעלפתי. כתוב היה: אל

פרקי ברדיצ'ב

ד"ר צבי קמינסקי

א. ברדיצ'ב לפני מלחמת העולם הראשונה

הדנייפר, אשר גוגול תיאר אותו כה יפה. המבצר אפוף סודות וסוד קורותיה של ברדיצ'ב, על כתליו שחטו הכנופיות של חמ"ל אנשים, נשים וטף יהודיים והשליכום לתוך הנהר. הדבר חזר ונשנה על-ידי הפורעים הפטלוריים כאשר גם אלה ערכו פרעות ושחיתות ביהודים.

ברחוב הוויטומרי הארוך, בחצר התלמוד-תורה מצוי בית צדדי, בו גר זמן רב סבא מנדלי מוכרספרים. כאן הוא כתב את "די טאקסע" ו"פישקה החיגר". לא הרחק עומד בית אבי ליד השער — נקודת משטרה, אשר לידה עומד השוטר דיאטיארנקו רחב-הכתפים בעל עורף אדום ושפתיים עבות. חגור למתניו אקדח בצד אחד וחרב בצדו השני. אך לא צריך לפחד מפניו. כל חלומו הוא פורים, כאשר אפשר יהיה ללגום קצת משקה ולקנח באוזהמן...

לא הרחק מכאן נמצא בית הקברות היהודי בו טמון ר' לוי יצחק מברדיצ'ב. על גבי האוהל אין שום כתובת. מצד מזרח — שני חורים גדולים. בחור אחד מדליקים נר-תמיד ולחור השני מכניסים פתקים.

הבנין הגדול בעיר היה של בית הכנסת הגדול הישן, אשר גבהו היה חמש קומות. כאן שר ניסן בלזר עם המקהלה שלו. בין המשוררים שלו גם מי שהיה אחרי כן החזן גרשון סירוטה. הזמר סיביריאקוב, מנחם קיפניס והרבה אחרים. ליד בית הכנסת עומדים בית הכנסת של הצדיק מברדיצ'ב, בתי התפילה של חסידי צ'רנובל, סקוור, חב"ד והרבה אחרים. בשום עיר, דומה, לא היו כל כך הרבה בתי כנסת כמו בברדיצ'ב. לכל ענף היה בית-כנסת משלו. יכלת שם למצוא בית כנסת של חייטים, קצבים, של לומדי משניות וכו' וכו'.

יורדת עליך עצבות, כאשר אתה רואה הרבה ערים יהודיות שהושמדו בימי היטלר, באו איכשהו על תיקנן בצורת ספר יזכור או בכל צורה אחרת, ורק מרכז יהודי גדול, ברדיצ'ב, עיר ואם בישראל, לא זכתה לשום תיקון.

זוכר אני את ברדיצ'ב מלפני כיתובל שנים. מבית אחד בולטת כפפת-פח; פרסומת של ההרשתן מ. רבינוביץ', אחיו של שלום עליכם הגדול שלנו. כאן הוא בילה שנה-שנה, ירחים אחדים. כאן כתב שלום-עליכם את ספרו על ברדיצ'ב, בו הוא צחק על כתריאלבקה ואנשיה. כאשר בילה שלום עליכם בברדיצ'ב לא פסח על אף נער דרדקי, מבלי שיעצור אותו וישאלו מה הוא לומד ומה הוא יודע כבר. חוך כדי עידוד לשקוד על תלמודו. והנה אנחנו ליד הכנסיה הפרבוסלבית הגדולה. ממול — בתי עסק לרוב. כנוה במדבר מזדקרות שתי חנויות נוצריות. שני בעליהן דוברים יידיש עסיסית. הלאה קצת — בתי מסחר לאריגים. ליד כל בית-עסק שני או שלישי אתה פוגש יהודי עם זקן מסורק יפה, עם מקלון-טיול ביד, זהו סוכן המצפה ללקוחותיו הבאים מערי השדה כמה פעמים בחודש.

הרחוב נגמר בכנסיה קתולית של הכרמלי-תים המוקפת במבצר בצורת ה, המשקיף בהוד מלכות על פני הנהר גנילאפיאט. נכדו של

ה"נס" של רשימה מס' 18

לו, משום-מה גם ב.ב. (גוש בלתי מפלגתי). לכאורה, היה זה נצחון גדול לפולנים בוהלין, אך בכל פולין וגם בחוץ-לארץ ידעו יפה כיצד הושג נצחון זה. ולכך דאגתי במידה רבה גם אני ככתב עתונות חוץ.

כיום שייכת והלין לאוקראינה הסובייטית כידוע, ולא לפולין הקומוניסטית האדוקה. היא כבר נהיתה כמעט נקיה מיהודים. היה מי ש"פתר" את שאלת היהודים. כיום מתקרבים שם ל"פתרון הסופי" ממש ע"י "גירוש ספרד" נוסח פולין דהאיר-דנא.

שלום עליכם והדלות הברדיצ'בית

ה"פיסקס" היה הפרבר הדל ביותר בברדיצ'ב. היה שם "וימש עוני" וגודל הדלות — אין לש-

— הדרך ימינה, לתחנת הרכבת, שם קנו כרטיס נסיעה לרדזיווילוב, משם עברו את הגבול דרך ברוד — לאמריקה. הדרך השניה הובילה, לפחות מאושרים, שמאלה, ברחוב הוֹיטומירי, למעלה מאחורי הרוגסקה אל הרשל עיראכ, הקברן. שם כבר היה ליהודי המסכן אויר צח ושם מצאו עצמותיו סוף־סוף מנוחת־נצח.

רופאים ומרפאים (חובשים)

כאי בלב ים כן התנוסט בית גדול ויפה בתוך הפיסקס. הוא היה מוקף גדר גבוהה, כדי שילדים לא יוכלו לקטוף מפרי העצים.

הבית היפה היה שייך למלך רופא. השכם בבוקר היה יוצא לביקוריו בסוס ועגלה. הרכב, גוי בעל שתי חטטורות, הריץ את הסוס על פני הבוץ שבפיסקס בקצב מהיר. אצל חולה היה מאיר רופא שוהה דקות ספורות, אך הצליח תמיד לקבוע דיאגנוזה נכונה של החולה. לקרוא או לכתוב תרופות לא ידע. הוא היה מביא אתו חלק מהתרופות ואחרות היה אומר לקנות בבית המרקחת. היו לו שני סוגי תרופות: חומץ ריחני עם כהל־גמלים או מי־ציב־בונג ושל פריחות שר נות. את תרופותיו היה מכין לו בנו יחידו, אשר סידר בבית מעבדה. בעד ביקור היה מקבל 20—30 קופיקות. הוא נהשב למרפא הטוב ביותר. ברחוב הוֹיטומירי אפשר היה לראות על בית שלד גדול מאד כתוב ברוסית: „סטארשי מדי־צינסקי פעלדשר אי אוספופריווואטל ש. שרף“. כלומר מרפא רפואי בכיר ומרכיב אבעבועות.

לא הרחק ממנו גר המרפא סוקול, או כפי שהנשים כינהו — סוקולוב. היה זה מרפא מדופ־לם, עליו, נוח. כאשר היה בא אל חולה, מיד היה אומר לו: „שום סכנה, שום סכנה...“

קצת הלאה מזה גר יענקל רופא. או הפרוס־קורובי. הוא היה יהודי קשיש, שקט ומהורהר. הוא ידע לרשום תרופות והחשיבו אותו מאד.

מאחורי הסכר יכלת למצא את נחום רופא. אה־רן רופא, את קרב־צ'נקן המדופלם. הגדול והמ־פורסם ביותר ברובע ההוא היה סולונג. גם הוא היה מרפא מדופלם ובעל נסיון רב.

במרכז העיר גר המרפא מינדליון. זה היה טי־פוס מענין. בן־אדם קטן בעל פנים קטנות ועדי־נות. הוא היה נוסע מבוקר ועד מאוחר כלילה.

ער. שום אומה ולשון לא יכולות להבין דלות מהי, כמונו היהודים. תושבי ה־„פיסקס“ חווה ממש על בשרם.

מספרים ששלום עליכם בא פעם לז'מרינקא, עיירה בפודול, לערב קריאה. הרשו לו לקרוא אך ורק ברוסית. הוא קרא את „הגימנסיה“ שלו. האולם היה מלא וגדוש יהודים ושאינם בני־ברית וכרגיל היה חייב להיות נוכח גם ה־„פריס־טב“. בגמר הקריאה פנה שלום עליכם אל הקהל בזה הלשון:

ביקרתי כאן לפני שנים אחדות. אך העיר לא נשתנתה. אותו הבוץ, אותו הלכלוך, אותה הדלות. אך מכיוון שכאן נמצאים יהודים ושאי־נם יהודים ואלה האחרונים אינם יודעים מה זאת דלות, הריני מבקש מהיהודים למסור ללא יהודים את הדלות.

הדברים עוררו צחוק גדול ורעש. כאשר הס־כירו לפריסטב את הבדיחה הוא הושיב את שלום עליכם ל־24 שעות ב־„חד־גדיא“.

הפיסקס

כל מחלה ומגפה, כל מרעין בישין מצאו להם את מקומם בראש וראשונה בפיסקס. הבתים היו קטנים, נמוכים, הסמטאות לא מרוצפות. כל דבר לכלוך היו עושים מאחורי הבתים. בחרף היה כל השטח מכוסה בשלג עמוק אך בקיץ היתמרו נחילי זבובים עד לשמים. והסרחון היה כבד. האנשים שהגיעו מהעיר אל הפיסקס היו נאלצים לסתום את נחיריהם.

אין תימה, אפוא, שהיה שם שיעור תמותה גבוה, ביחוד אצל ילדים. יום יום היה שם אר־רח היהודי הארוך שחור־הזקן. הוא היה יוצא־נחפז מתוך בית עם ילד מת שהוא נשא בכנף הקפוטה שלו, בהפשילו אותה למעלה. ככל ה־בתים השכנים היו שופכים את המים, כי בהם הדיח מלאך המוות את חלפו.

שום צמח, שום עשב לא יכלת לראות בפיסקס. הנשים היו תשושות מלידות. הן היו אומרות: כל־מה ילדים שאלהים נותן, צריך לקחת. רוב הילדים היו ראכיטיים, שחפנים, אבות המשפחות עבדו 15—16 שעות ביממה ואף־על־פי כן לא הצליחו לכלכל את משפחותיהם.

ליציאה מן הדלות הובילו שתי דרכים: אחת

קסטלמן — רופא ילדים; ד"ר רביץ — רופא נשים וכללי; ד"ר ד.מ. שרנציס — כללי; ד"ר שפלינג — מנהל ביה"ח היהודי. מת כבן מאה.

והסוג השני של רופאים: שלושת האחים דקלמן, בזמן המהפכה עברו לקייב; ד"ר למרן — כללי, מת ב-1908; ד"ר לפרון — רופא צבאי; ד"ר נייבראט — רופא צבאי, מת מטי" פוס הבהרות ב-1918; ד"ר לישטנפלד, רופא צבאי, הומת בידי הבולשביקים; ד"ר מנקר — כללי ואחרון אחרון חביב — ד"ר ל. וולמן, רופא חשוב ומפורסם, עסקן והמזכיר הכללי של "אזע" בניו-יורק.

המרפאה היחידה היתה "ביקור חולים". בתוך גן גדול ויפה, בין עצים גדולים ועבותים עמ' דו אי-אלו בנינים גדולים של בית החולים ה-יהודי, אשר היה מצויד בצידוד חדיש, ביה"ח נוסד בשנות הששים של המאה שעברה.

בתי מרקחת

בית המרקחת של ציפרים היה מהראשונים בעיר. על גבי השלט התנוססה השורה: "נוסד בשנת 1789"; בית המרקחת של רומנסקי, פו-לני, היה זה גבר יפה, פניו עדינות וזקן לבן וארוך, מפוצל בקצהו לשנים. כל לקוחותיו היו יהודים, רומנסקי גם דיבר יידיש רהוטה. כאשר רופא היה רושם תרופה והוסיף "פרו פואופריס", כלומר בשביל עני, חשב לו רומנסקי במחיר הקרן או שויתר על התשלום בכלל.

שאר בתי המרקחת: של שיפרוביץ, הומאופטי (של גרפל), זיימסקי, פפירצ'נה, של וורובלב-סקי, צ'דובסקי, רביץ, ברץ, סולדר, אשר חלונות בית מרקחתו מצד דרום השקיפו על בית העלמין הישן; פלדמן, פלדמן היה יהודי מ-פינסק, בראורין. על-אודותיו התהלכה בדיחה. פעם, כאשר אשתו ישבה ליד הקופה בא קונה ושילם רובל ו-25 קופיקות. לאחר שהקונה הלך הבחינה הקופאית שרובל הכסף וכן עשרים הכסף, מזויפים. היא החלה לרדוף אחרי הקונה, אך בעלה עצר בעדה: "תני לו לרוץ, גם ב-5 הקופיקות מנחשת יש לנו רווח".

(המשך יבוא)

אותו היו מזמינים רופאים כעוזר בביצוע גיר-חוחים. בביתו היה מקבל לריפוי אנשים צעיר-ים, חולי מחלות מין. סופו היה טרגי. הוא תלה את עצמו שנים אחדות לאחר המהפכה.



התושבים ברובעי העיר האחרים חיו בתנאים כלכליים טובים יותר וכמובן, גם בתנאים סניטאריים והיגייניים טובים יותר. במרכז העיר היה גן עירוני גדול עם שפע עצים, שגמד שך עד לתחנת הרכבת. כן היו הגנים אלדורדו וסן-סוסי, בהם היו נושמים אויר צח. אנשים היו יוצאים גם לקייט ואף למרחצאות ומקור מות מרפא בחוץ לארץ. בחלק זה של העיר היו מזמינים מרפא לעתים רחוקות ואדם שחלה, מיד פנה לרופא מומחה.

הריני מחלק את הרופאים לשני סוגים. לסוג הראשון אני משייך את הרופאים בני הדור הקשיש, כלומר, אלה שאני הכרתי בימי ילדו-תי. לסוג השני — אלה שנוספו לפני מלחמת העולם הראשונה.

והרי רשימת הרופאים מהדור הקודם לפי א"ב:

ד"ר אלמו — אא"ג; ד"ר אנשילס — גינ' קולוג; ד"ר אפשטיין — רופא עיניים. הוא היה גם סוכנה של חברת ייק"א; ד"ר בוימהולץ — רופא כללי, היה זה גבר גבוה ורוזה ולולא היתה רגלו האחת קצרה מהשניה יכולת לראות בו כפיל מושלם של דון קישוט; ד"ר גלבר — מנתח; ד"ר גורנשטיין, רופא כללי; ד"ר די-גובסקי, פולני, רופא כללי; ד"ר פשינסקי, פו-לני, רופא כללי. לעתים קרובות, לאחר לכתו מחולה עני, היו מוצאים מתחת לכר רובלים אחדים שהוא תחב לשם; ד"ר צ'רני — רופא כללי; ד"ר צימרמן — אא"ג, הוא עצמו היה חרש גמור. אתו היו מדברים רק באמצעות עוזריו. הוא נחשב למומחה הגדול ביותר בע-נף רפואי זה; ד"ר קודיש — גינקולוג וכללי. גבר גבוה ושמן. כאשר היה נוסע לביקוריו היה הרכב נוסע לפניו והוא הלך אחריו. רק כאשר התעייף היה עולה למרכבה; ד"ר קוש-גיר — גינקולוג ובעל קליניקה לילדות; ד"ר

„מספריים“

גצל היה מתגורר בודד בחדרון שבעליית גג מאחורי הסכר ונמנע להיפגש עם אנשים, היו שחשבוהו לפיכך למטורף והיו שראו בו אחד מלמדיו, אלא שגצל לא היה לא זה ולא זה. רק בראש השנה וביום הכיפורים היה מתגנב כשהוא עטוף בטלית ומתפלל ביראת-הכבוד.

פעמיים-שלוש בשבוע, לאחר שחזר על הפת-חיים, היה יוצא אל הפיסקס. כאן היה נכנס לחולים עניים, או אל יולדת עניה. כאן היה מרגיש את עצמו כמו בבית ופותח חרצובות-לשונו. היה שואל על בריאות, פרנסה ומוציא מתוך כיסו זוג תפוזים, לימונים וכדומה דברים הטובים לפיקוח נפש, לפני לכתו היה נותן לפעמים רובל או יותר ואומר שאת הכסף שלח אחד העשירים הרוצה בעילום-שמו. המנדב הנעלם היה כמובן גצל ולא אחר, שהיה מחלק בהרבה בתים את אשר קיבץ בעצמו.

פעם נכנס גצל לביתו של עשיר, ליד השול-חן הסבו עוד אנשים ושיחקו בקלפים. בעל הבית ניגש אל גצל וביקש לתת לו נדבה. גצל סירב לקבל את הנדבה הפעוטה וביקש יותר ביחוד כשראה על השולחן ערימות כסף. העשיר כעס מאד וסטר לא בחזקה על לחיו, גצל ראה ניצור צות מול עיניו ומפיו זב דם, בקול בכי הוא פנה אל מכהו: „טוב, ר' גביר, את הסטירה והדם השפוך נתת לי ומה אתה נותן לחולים העניים?“ האנשים מסביב לשולחן נדהמו מהמתרחש והחלו לתת לו סכומי כסף הגונים שזרמו לכיסו מכל העברים. גצל יצא מהבית במצב רוח מרומם. (המשך יבוא)

למבוגרים הוא היה חידה אך בשבילנו, „החב-ר'ה“ הוא שימש לוח-מטרה. זרקנו בו בוך וכל מה שבא ליד. רדפנו אחריו וצעקנו „גצל מספ-ריים“. הוא היה גבוה, גמיש, בעל פנים עדינות ומצח גבוה, ומקומט מאד בטרם עת. זקנקן שחור עטר את כל פניו.

בכל ימות השנה הוא לבש „בקשה“ שחורה וארוכה עם כיסים עמוקים ורצועת עור עבה למתניו. מתחת לכובעו בלטו שערות שחורות וארוכות, כשל כומר פרבוסלבי. בכיס ה„בקשה“ שבחיקו, מצד שמאל, נשא תמיד אבן גדולה בשר-ביל הגנה. כאשר הילדים נטפלו אליו היה מוציא מהר את האבן מבכיסו ונדמה היה שהנה-הנה הוא זורקה עליהם. אלא שמעולם לא זרק את האבן. וכאשר הוסיפו הילדים להתקיפו ולהרגיזו, נשאר עומד נבוך ומתחיל לצעוק. עוברים ושבים או ה„גורודובי“ חשו לעזרתו והילדים שנתפסו שיל-מו באזנים „מסולסלות“, גצל היה ממשיך אז בדרכו כשהוא מסתכל מאחוריו לראות אם אין הילדים רודפים אחריו.

במצב-ביש היה נקלע כאשר עבר ליד מספ-רה או ליד חנויות-האריג. הזבנים ועוזרי הספר הפרחחים היו מזנקים החוצה עם מספרים ביד ומנופפים בהם לנגד עיניו. כלומר, הם באים לגזוז. דבר זה היה ממרר את חייו.

כאשר „פריץ“ היה מגיע פעם במרכבתו לח-נות, היה גצל ניגש אליו במרוצה, משתחוה לפניו אפיים ארצה ובשפה רוסית יפה ומליצית היה מבקש נדבה, והלה אמנם נתן לו בעין יפה.

בית מלאכה לנברשות חשמל

מבחר גדול • מכירה גם ליחידים

צבי גרינבלט תל-אביב וולפסון 28, טל. 822972

הנחה מיוחדת ליוצאי ווהלין

יוצרים ויצירה

זלמן שזר

יחיאל רברבי

הופכת גורם נפשי, כמעט לאומי, שאין לשער כלל את ממדי השפעתו.

על כן כה דרוך הלב לכל שמועה וכה יתפעם לכל אות של ישות ממש, לכל עולה שבא משם. לכל תייר שראה במו עיניו, לכל עלה טרף אשר בפי היונה ששבה אל התיבה — —

ועל כן כה יהמה הלב לכל ידיעה כי שמה נגדע ענף וחדל לעולמים. — —

כי בהגיע אליך ידיעה על מות משם, ולו גם באיחור זמן רב (הזמן כאילו חדל בהויה-לא-הויה זו לשמש כל גורם) רק אז מתבהרת לך מעין מחיצה של ממש בין היש-לא-יש שבהכרתך לבין האין המוחלט, וכאב הפרידה הוא כעין חותם למחיצה.

הנה אומרים לי עתה: בערבות סיביר אשר ברוסיה המועצתית שבק חיים רעי בנעורי וחבר ללמודים, המשורר העברי יחיאל רברבי.

ואני לא ראיתי מאז ערכנו יחד את הסדר של פסח בבית אבא בבירת רוסיה, חדשים מספר לפי ניו פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. חדשים אחדים אחרי כן פער התהום את פיו והגשרים נשברו — — וטרם הוקמו עד היום הזה.

אולם כל השנים היה „דוק מרחקים“ מתוך בין לב ללב. הנה מבשרים לי: ניתק הדוק. והי פעם — ניתוק של ממש.



צעירים לימים היינו כאשר ישבנו יחד על ספסל הלימודים ושמענו לקח מפי רבותינו מאורי חכמת ישראל אשר ברוסיה. במחזור הראשון של „השעורים הגבוהים ללימודי המזרח“ שיסד רבנו הבארון דוד גינצבורג ז"ל, ר' שהיו מכונים בשם „אקדמיה“. קומץ קטן נענה לקריאתו של המיסד (בשנת 1907). והוא, רב רבי, היה בין ראשוני הנענים. כאשר הגעתי לפטרבורג, אחרי סוכות של אותה השנה, כבר מצאתיו לפני. רם קומה, בלונדי, איש ווהלין, ידען גדול בדקדוק הלשון העברית, מתכונן לב-

בני דורנו, למודי חוויות מופלאות מאוד בציבור ריותנו, נגזר עליהם להתנסות גם בחוויה כאובה ואכזרית זו, שבראשונה אי אפשר היה כלל להעלות על הדעת כי בן תמותה עלול להתרגל אליה ולשאת בה לא שנה ולא עשר שנים כי אם כימי דור תמים. הלא היא, מחיקת הגבולין בהכרה בין קיים והווה לבין זכרון והיה



היה, בין יש לבין, חלילה, אין. מאז המלחמה העולמית הראשונה והמהפכה הגדולה שלאחריה, כאשר נותקנו בזרוע מכל כך הרבה אנשים קרובים ויקרים לנו וגבה הר בינינו ללא כל קשר וגשר, גם אם נפשנו קשורה בנפשם, החלה להרקם בהכרתנו מעין מציאות נוספת, שלא ידעוה אבותינו והלואי ולא ידעוה בנינו אחרינו. זאת הויה-לא-הויה, שכל מקורה בזכרון וכל ודאותה בתחושה שבלב וכל קיומה אינו אלא בכמיהה הדדית. אם אמנם גזירה היא על המת שישכח מן הלב, הרי לא פחות מזה גזירה היא על החי, שהשכחה הגמורה לא תשתלט עליו. ואם תחושה נוקבת זו אינה רק ענין של יחידים, אלא אופפת מיליונים מבני עמך, מעבר מזה של החומה ומעבר מזה, וכולם רגישים מאוד ומשפחתיים כולם ואנשי רעים להתרועע, ואם התחושה הזאת חבויה ברובה ונטולת כל ביטוי הולם, הרי היא

טיולי לילות רצופים על פני חוצות פטרבורג, לאור הירח החור. — —

וכאשר נוסדה הפנימיה שלנו, בליניה השמי-
נית מספר 33, באותו הבית שבחצרו היה גר
רבנו ההיסטוריון שמעון דובנוב, והחדרים
חולקו בין התלמידים, שנים שנים לחדר, היה
הוא רברבי, האחד בינינו שזכה לחדר מיוחד,
לזה החדר הקטן שבין אגף המגורים לאגף ההר-
צאות. והדבר היה מובן וטבעי, כי הלא על כן
רברבי משורר הוא.

וכחן ציבורי לא היה גם אז, ובדיסקוסיות
המלהיבות לא אהב להתערב. גם כעבור שנה,
כאשר הגיעו האודיסאים, הלא הם תלמידי
הישיבה הגדולה מיסודם של רב צעיר וקלויזנר
וביניהם פולמסנים מובהקים, והדיונים בינינו,
קומץ הציונים הסוציאליסטיים, לבינם, הציונים
הצרופים, עלו למעלה ראש, ואף ההתנגשות
הבלתי נמנעת שבין מורשת קלויזנר לבין תורת
דובנוב הכתה את גליה, והויכוחים סערו והת-
מידו — בחר רברבי להיות בין המסתכלים מן
הצד, אנינות דעת היתה בו לא, "להתקהל" למע-
לה מן המידה.

אולם ל"חובבי שפת עבר" שמר אמונים. ו-
באגודה לספרות היהודית מיסודם של דובנוב
ושאול גינצבורג היה מבקר לעתים קרובות,
בהתלקח שם הריב בין העברים לבין האידי-
שאים היתה רוחו עם העברים, בשקט ובבטחה.

ורק פעם התאזר לפעילות ציבורית ערה
ונסערה. היה זה כאשר בחוגי האגודה למוסיקה
היהודית נולדה המחשבה על אופירה. אז הת-
בודד חדשים תמימים בחדרו המיוחד ותרגם
לעברית את "שמשון ודלילה" במשקל מדויק
ובמכוון לתוים. למען אפשר היה להציגה על
הבמה; וכאשר גמר — הפך עסקן, הקהיל את
המקהלה וגייס את עזרת אגודת חובבי שפת
עבר, והכניס לפעילות את רבנו בוקי בן יגלי,
והדפיס את הליברטו בעברית. ולא היה קץ
לאשרו באותו ערב חגיגי כשבאנו כולנו לש-
מוח בשמחתו ובשמחת העברית בבירה, כאשר
הוצגה האופרה בבית-הספר הטנישובי, בפני
כל האינטליגנציה היהודית הלאומית שבפטר-
בורג. ותהי זאת האופירה העברית הראשונה
וכמדומני האחת שהוצגה ברוסיה. — —

חינות בגימנסיה היהודית-רוסית של איינובוט,
ביישן במקצת ושוגה בכתיבת שירים עבריים.

המשורר שבחבורה היה אמנם לא הוא כי אם
חברו הגדול ממנו, הלא הוא דוד שמעונוביץ
ז"ל, לו היה כבר שם במשוררים. בספריה עומד
ספר שיריו שיצא בוארשה וחובבי השירה שבי-
נינו בקיאים בו. האם נדפס כבר אז "השומרוני
האחרון" שראינוהו כשיר אזהרה וכסמל? ובלכ-
תנו בלילות מהאי הואסילאי, ששם היתה בית-
הלימודים שלנו אל מרכז העיר דרך הרציף הצר-
פתי אשר על חוף הניבה, ובהשתאותנו אל ה-
ספינקסים המצרים הרובצים משני עברי הרציף,
האם כבר ידענו כי עליהם שר חברנו המשורר
שמעונוביץ, כאשר ישיר המשורר הרוסי על
"פרש הנחושת" הנשקף שם לא הרחק מהם?
ואני גם ידעתי אז את שיריו באידיש שנדפסו
ב"דער נייער וועג" אשר לס. ס. ובהתעטף עלינו
רוחנו הרבולוציונית בשיר האזכרה לגבורי המה-
פכה "ווי ז'רסבויו פאלי" אהבתי לשיר לעצמי
את השיר בתרגומו היהודי של דוד שמעונוביץ:
"ווי לייבן געפאלן זייט איר אינ'ם שלאכט".

אבל שמעונוביץ היה רק אורח אצלנו, באקד-
מיה. עיקר לימודו היה באוניברסיטה ואלינו
היה בא רק כשומע חפשי לשיעורים מסוימים.
אולם רברבי היה תושב אתנו, איש הגרעין
היסודי, מאז הראשית.

רם קומה היה, הגבוה ביותר שבין כולנו. וכ-
פוף מעט.

לדוד שמעונוביץ היה אח"כ שיר:

"עברי אנכי מארץ הנקרים
ויהי לי גו קפוי".

ומי בינינו היה כה עברי בולט כמשוררנו
הצעיר יחיאל רברבי, ומה היתה לו ארץ נכרים
יותר מפטרבורג זו, בירת רוסיה הצארית, ותהי
גם כפיפות גוו כאילו מוסברת מאד וכמעט
טבעית.

זכות ישיבה כמובן לא היתה לו בפטרבורג.
אלכסיי מיכאילוביץ, איש הבארון גינצבורג,
שהיה ממונה על עסקי זכות הישיבה של התל-
מידים, רשם אותו כאומן לעשיית דיו, ועד אשר
ענין הרישום הזה הסתדר לכל פרטיו, טעם לא
פעם, יחד עם חבריו כמותו, את טעמם של

רברבי לפני על מיטתו בחדרו וקרא באזני
ברגש עצור, את שירו "על השחר":
הוֹשֶׁה אֲרִיאֵל, פֶּרֶשׁ כְּנָפֶיךָ,
וְעַל עוֹלָמִי אֲשַׁרְךָ זֶרֶה,
וּבְעוֹד זֶהְרָךְ לֹא נִדְעָךְ
רָקִיעַ חוֹלֵם עָלֵי גִטָּה.

הנהו השיר לפני בחוברת אדר של "השלוח"
תרס"ח. כבר אז פחד מאד מפני "השמש האר
רבית" ומפני "להט קצפה האדום" וכל כולו
התרפק על "זיו חלום השחר" אשר "ינצור עד
הליל":

וּבְלֵב זִירַת חַיִּים טוֹרְפִים
יִהְיֶה לִי לְמִקְדָּשׁ אֵל.

וכעבור חדשים מספר, כאשר הגיעה חוברת
חדשה של "השלוח" (אב, תרס"ח) ובה שירו
החדש "בנחל", הסתמנה בו ההשפעה הווהלינית
הביאליקאית עוד יותר. בשיר הזה יש שורות
הטבועות לפי כל קצבן ותכנן בחותם "הבריכה":

בְּיוֹם וּבְלֵילָה הֵם נָעִים, נֶחֱפָזִים, וְאֵין אֲנִי יוֹדֵעַם
מֵאַיֵּן הֵם בָּאִים הַגָּלִים וְלֶאֱנֹן הֵם מוֹלִיכִים אֶת סוֹדָם.
וּבְרֵדַת הַלֵּילָה בְּדַמְמָה, מְעַטָּף בְּקֶסְמֵי הַרְכִּים
בְּחֻלְקוֹת עֲדִינּוֹת שֶׁל רוּחוֹת, בְּרִמּוֹ כּוֹכָבִים צְנוּעִים
יְנוּחַ בָּם מִשְׁחוּקוֹ, וַיִּנְדְּנֵד בְּרַחֲבָה וְנַחַת
בֵּין עֲצִים יְשָׁנִים בְּעִמְדָה אֶת מִימֵי הַקָּרִים, הַזִּכִּים...

ויש אשר גם מוטיבים מ"לבדי" מזדמנים בהן:

וּבְרֵדַתִּי בְּלֵילָה אֶל שְׁפָתוֹ וּבְשִׁמְעִי אֶת לֶחַשׁ הַגָּלִים
יְרֵדָה אֲזִי שְׂכִינָת הַדְּמָמָה, כָּאִם רַחֲמָנִיָּה הִיא בָּאָה
וְהַשִּׁיבָה הַמְנוּחָה אֶל חִיקִי וְתַקְוָה אֶל רוּחִי הַכּוֹאֵב.
שְׁנִית יוֹפִיעַ בְּלִבִּי, לְשַׁעָה אֶךְ קֵלָה יוֹפִיעַ
חֲלוּמִי, חֲלוּם זֶהֱב נִשְׁכָּח, שְׁלֹא פִקְדָנִי זֶה כְּמָה
וְשׁוֹב הוּא צִץ דּוֹמֵם בְּלִבִּי, כִּסְתֵר הַכֶּסֶף בְּנַחַל;
הַרְיָשִׁי הוּא צִץ, בִּי יִתְבּוֹנֵן, וְהוּא חוֹר וְעִיף כְּמוֹנִי —

עֲלִינוּ אֲזִי גִתָּן הַלֵּילָה וַיִּשְׁחַר
עַל חֲזוֹן שְׁנִפְתָּר וְעַל סוֹד שְׁנֵי לִבָּבוֹת.

וגם בהם גברו המוטיבים הביאליקאים:

הַדְּמָמָה זֹרַחַת וְהָאוֹרָה שׁוֹתֶקֶת,
וְשִׁאֲנָנָה, מוֹגֶפֶה עַל כְּנָפֵי מְלָאָכִים
שְׂכִינָה עֲדִינָה מִתְפַּנְקָה, צוֹחֶקֶת.

וללגיטימיות השירית שלו היה לו גם מעין
כתב־יוחסין מיוחד: בן ווהלין זה איש זוהיל
היה, כלומר מנובוגרד־ווהלינסק, זאת העיירה
שבה נולד מרדכי זאב פיארברג וממנה בא
לנו סיפורו "לאן", ו"לאן" היה לנו אז משכיות
היקר של ספרותנו החדשה. המשבר הרוחני
שעבר על נחמן שלו היה משברם של מרבית
באי האקדמיה, לשיחת הזקן עמו על יעוד־
החיל בצבאות הקודש אשר יש לצעיר בישראל,
היה גם איזה חלק סמוי בעצם התלקטותם הנה
וזה נאומו האחרון של נחמן על שיבת ישראל
אל המזרח, יקד כבר בלב אהדים מאתנו כתק־
ות חיים. היתה איפוא איזו קירבת גורל מתוחה
בין הסופר מזוהיל ההוא היקר ללב מאז, לבין
המשורר מזוהיל הצעיר המתחיל לעינינו את
דרכו בספרות.

רודף פרסומת לא היה. וחוברות "השלוח"
שבהן פרסם ביאליק את שירי רברבי, היו סמוֹר־
נות במגירת שולחנו. זכור לי הערב בו ישב

ואכן חוור יושב לפני חברי הבלונדי הרם,
וכמשהו עייף, תמיד, וכשומר אמונים לחלום־
זהב נשכח — הוא שמור בזכרוני.

אחרי כן נפרדו דרכינו, דרישות השלום הנ־
דירות שהיו מגיעות ממנו בצורת שירים נדפ־
סים ב"השלוח", לבשו כבר דמות של שירי
אהבה:

ושוב בא שיר על:

„פנינה זורחת על הַחֹךְ יִפְתִּי!
הַתְּדַעִי מֵאֵין הַפְּנִינָה?“

ואומרים לי — בימי מלחמת העולם הראשון נה ובימי מהפכת קרנסקי. רבו עוד השירים ובאו גם יצירות גדולות יותר. ב„התקופה“ פורסמה גם פואימה שלמה, ויריעתה ארוכה („אפרסמון“). ונשתתקה בת השיר. בכל אופן, אלי הדי שיר רתו לא הגיעו עוד, האם משום שגבה ההר הגדול בינינו, או בת שירתו נאלמה? לשוא חיפשתי את שמו ב„בראשית“ וב„צלצלי שמע“, נפקד מקומו גם שם.



אחרי כן, כעבור שנים רבות, שנות מהפכה ודמים ואלם, בפגישתי האחרונה עם מורי, ר' שמעון דובנוב, בברלין ביום מלאה לו שבעים שנה ואנו, חבר תלמידיו באנו לברכה, נודע לנו מפיו כי רברבי הלך לבין החוקרים וכי פרנסתו על כך שהוא לוקט את החומר בשביל ישראל צינברג להיבורו הגדול על „תולדות ספרות ישראל“. יושב הוא בספריה הגדולה והלא־מורסקת של המוזיאום האסיאתי, שולה ציטטות מתוך ים הספרות העתיקה, ומקבל „פאיוק“, כעובד מדעי רשום.

ונתישבו לי דברים רבים, איך סרגיי לזר־ביץ', הוא ישראל צינברג, האיש המהסס וה־צנוע, אינג'ינר בבית־החרושת של פוטילוב לפי מקצועו, ומבקר ספרותי יפה־רוח לפי נטיותו, הכותב להנאתו על ספרים חדשים „בנובי ווס־חוד“ ו„בסבובודה אי רבנסטבו“ בהוקרת סופרים ובחיד טועם, ומתאונן מרות באזני המש־תתפים הצעירים של האנציקלופדיה היהודית רוסית על אשר העמיסו עליו את עריכת כל המדור הספרותי שבתוכה והוא איננו מאומן לכך ואיננו מוכן למדי והוא כורע לעייפה תחת סבל האחריות — כיצד התאזר הוא לגשת לע־שות לספרות ישראל את אשר לא עשה איש לפ־ניוז ואיך יכול למשימה העצומה הזאת? אין זאת כי כאשר גברה היתמות מסביב. וגור הדין נח־תך, הקהיל צינברג היקר את שיירי צעירי תלמידי־החכמים שבבירה, חילק ביניהם את

המלאכה ואתם יחד הקים את בנין התלפיות, מעין חתימת הסתכלותה של יהדות־רוסיה בכל מורשת ספרות העם, בשעה האחרונה לפני הערב. ונתישב גם, מדוע נפקד מקומו של חברנו רב־רבי ב„צלצלי שמע“ וב„בראשית“: עובד מדעי רשום, המתפרנס מן ה„פאיוק“, בימים ההם, מוטב לו להיות זהיר ולא להתערב עם המפוקפקים.

ואחרי כן, כאשר הוקמה הפקולטה היהודית באר־ניברסיטה הבילורוסית אשר במינסק, נסתננה הידיעה כי רברבי לוקח לשם להיות מרצה לספ־רות. הוא ורבו י. ד. מרקון — רבנו לפנינו ב„אק־דמיה“ אף הוא. מרקון — כפרופיסור לספרות העתיקה, והוא, רברבי, כדוצנט לספרות החדשה. ואכן, לא עברו ימים רבים ובספריה הלאומית שבירושלים נתקבל קובץ מדעי ברוסיה המוקדש להכמת ישראל, כמדומני הקובץ האחד והיחיד ממין זה שהופיע ברוסיה הסובייטית ושמו „יברייסקי וסטניק“). ובקובץ — מחקר היסטורי־ספרותי מאת יחיאל רברבי על „רב לוחם בנושנות במאה הי״ז“, כלומר מסה על ר' אברהם קואנקו, בעל „אבק סופרים“. —

גל של זכרונות שטפני למראה המאמר.

היה זה בסמינר ההיסטורי של שמעון דובנוב בתוך „האקדמיה“. הוטל עלי להרצות על „זכור־נות גליקל מהאמלן כמקור ללימוד קשרי הקהילות שבתקופה ההיא“. הספר יצא אז רק שנים מספר במקורו באידיש העתיקה ובתרגומו הגרמני עם המבוא המדעי, ע״י הפרופ' דוד קויפמן. רבות התכוננתי להרצאתי זאת וכערבים אחדים נמשך הדיון עליה בהנהלתו של רבנו דובנוב המחובב עלינו. היינו כשמונה חברים בסמינר, ורברבי היה ביניהם, וההשתתפות בדיון היתה ערה וכל־לית. התעכבנו, כמובן, גם על זכרונות הילדות שלה מימי ראשית השבתאות (עמדתי אז לפני כתיבת מאמרי על שבתי צבי באנציקלופדיה הרוסית) והפלגנו למקורות על הפצת הבשורה המשיחית בין הקהילות. ולראיה הבאתי לסמינר את „אבק סופרים“, זה ספרו הגדול של המשולח השבתאי ר' אברהם קואנקי שנדפס באמשטרדם בתע״א, וקראתי באזני חברי מתוך ההקדמה המ־אלפת את הרשימה הארוכה של הקהילות, שה־משולח הזה, בן דורו של ש״צ ומעריצו, ביקר

עצמו, גם זכות זו לא עמדה לו ביום עברה קרוב. כי לא ארכו הימים וחבריריבו שבאוניברסיטה היתה, שידע יותר ממנו להסתגל לרוח היבסקציה, הוקיע ברבים את חסאי רברבי, שכבדו מנשוא: בצטטו בהרצאותיו באוני תלמידיו משהו מדברי מחקריו של ההיסטוריון דובנוב, אין הוא שם לב כראוי להדגיש למדי את „האור“ פי הריאקציוני-בורגני-לאומני“ שלו ואינו מחרפו כראוי.

נכתחפה שדהו. לא עברו ימים רבים ושניהם הודחו מכהונתם. גם הרב, הפרופ' י. ד. מרקון וגם התלמיד-המרצה יחיאל רברבי. מרקון עוד הספיק להגיע לאירופה המרכזית ולהיות ספרן בהמבורג, ורברבי נעלם מן האופק...



כעבור שנים רבות, בעצם ימי שלטון המנדט וצמצום העליה, בא אלי צעיר בלונדי רם קומה וכפוף במקצת ואמר לי: אני בן-אחות לחבר נעוריי, ליחיאל רברבי. הוא מעין בעל פרדס קטן בראשון-לציון. והנה הגיעה אליו הידיעה, כי יחיאל נמצא בסיביר והיה אם יושג לו סרטי פיקט, ישיג הוא את הכסף ואולי אפשר יהיה להחליף את שילוחו בעליה לארץ-ישראל. החד לה פרשה ארוכה של השתדלויות. הסרטיפיקט הושג ובן-האחות שלח ושום תשובה לא נתקבלה. האם לא הגיע הסרטיפיקט לתעודתו, או תכנית החילופין סוכלה? בן-הדוד גרס כי יחיאל לא העז כלל לדרוש שם רשיון יציאה.

עתה אומרים לי בני זוהיל: בערכות סיביר דעך אורו של חברנו יחיאל רברבי.

זה „דוק המרחקים“ שהיה פרוש-ולא-פרוש בין לב ללב עשרות בשנים הנה ניתק כליל. מעל „הענף הגדוע“ צנח לו זלזל מאחורי הגדר ויננס. — —

ולאור הכאב החד של הניתוק הסופי הוארה כמו בברק פתאום כל יקרת הדמות של חברי בזיו הגורל של נסיונות-הדור. — —

בימי גליקל, במסעיו. והרשימה מקיפה את מרחב בי גלויות אירופה, „את אמשטרדם ואת לונדריש, את המבורג ואת במבורג, ואת אייזשטאט, ואת פראג, ומדינת מערין ומדינת סלעזיא ומדינת האמארק עם ברלין והאלברשטאט... ואת פרנקפורט ופיורדא ומדינת פולין עם תשעה כפתוריה ופרהיה זהב טהור, קרקא, פוזנא, לובלין, לבוב המכונה לעמבערג, — — — ומדינת ווילין ובקרבה העיר הגדולה לאלהים ק“ק אוסטרעה ומדינת לייטא ומדינת רייסין, בריסק, פינסק, הורדוני ווילנה ועוד לה ק“ק סלוצק עם גליל מינסק וגליל שמרין גון וגליל אניקשט וגליל בורזא וגליל קיידאן וק“ק מוהלוב ומדינת זאמוט — עד כאן בחשבון הגס“ — רשימה ארוכה מאד, ורבנו ש. דובנוב לוח את הדברים בהסברה מפורטת על כל אחת מן הקהילות ההן, מה היה אז מצבן ומי עמד בראשן ואיך התבטא הקשר שביניהן. ערבו הדברים והוארו מאד, ושומעיהם לא בנקל ישכחום.



והנה, כעבור עשרים שנה ויותר, כאשר „הרים הפכו מישור“, וברוסיה המנותקת והמשותקת, הצליח חבר שיירי חוקרים, בודדים ומבודדים, להציל רגע נסי של שעת כושר מפתיעה ולצרף קובץ-יתום אחד, — מעין צרור קרשים, קשורים ולא קשורים, שנשתיירו לפליטה מספינה כבירה שצללה לתהומות — נזכר רברבי הנלבב בערבי גרסתו ההם, שכלו ללא שוב, הוריד מן האצטבא של המוזיאום האסיאטי את הפוליאנט ההוא של „אבק סופרים“ והשקיע את עצמו בתוכו מחדש, להביא משם את מנחתו לקובץ. על שבתאותו של השליח ההוא ועל יחסיו לארץ-ישראל, כמובן, לא כדאי לספר בתנאים ההם — אולם על מלחמתו בתקיפי הקהילות ועל ריבו את ריב ההמונים מאת הפרנסים, כדאי וכדאי לספר. להיפך, אולי יש בכך מעין סגולה „להכשיר“ בעיני אישים מסויימים את כל דבר פרסום הקובץ הגלמוד הזה.

לקובץ אולי היה המאמר לתועלת, לרברבי

אשכבה

אמיר גלבע

(מתוך „כחולים ואדומים“)

המשאות הכבדים. את כל המשאות הניחו לי.

אהובי, אהובי! הרי החלומות שלא חלמתם עוד,
רגשות-הלב אשר עד-קץ לכם נכונו,
המראות אל-גבהים שעמדו לעלות מול עינים,
מעמקים שטרם נכרו לפחד ימים,
חזות הדברים על אשדות ועל כרי דממה –
אהובי את כל המשאות הניחו לי.

המשאות הכבדים!
הם באים על עיני בהקיץ.
הם באים על עיני בשנת.
הם באים על עיני בשנת.
מחדר לחדר באים על עיני בשנת.
השליטים בשנתי!
במרפכתם אני מדהר, אני היורש,
למען ראות
את כל הקים והיש. הקים והיש.
וברוכה השכחה הגדולה. היא באה ביעף
בשובי מקפור עולמים ואש.

למען אהלך בחוצות אברך על שכחה.
לו אתם עמי פה ולא הייתי נפקד.

מנדל מאן י. י. סיגאל - המשורר של „עמק ווהלין“ (חמש עשרה למותו 1954-1897)

אינני מכיר עוד סופר יהודי אשר עולם יצירתו ייזון משרשים כה חיים ועמוקים בוהלין. אהבה כזו לעירו, אשר י. י. סיגאל מכנה ארץ תה בשירו „געגועים“ „צפת של עמק ווהלין“ —

כן תישמע לשון היידיש השקטה. הוא משוררם של היהודים הכפריים, אשר היה היו ברים וזכים כשמי-הרוח. כבר ערב לכתו שר י. י. סיגאל על ביתו:

צ ל י ל

י. י. סיגאל



לארץ-ישראל אעלה לי
ואעלה לשכינה בגלות.
אל באר-זהבו של הבש"ט,
אל קברו הפשוט של הרב מברסלב,
אל כל העם בבור-אפרו,
רסוק-אבריו.
אל כל אבן-מצבת נושנת
נפץ גרמני. קלגסיו.
אל כל בית בעמק ווהלין
נקור-חלונותיו.
בארץ-ישראל לי אזקינה
ואשב כתב ספר-הגות.
ספר-גלות לזכרי.
וזכר יהיה לגלות.
הידע-מידוע אם זמן לי יספיק
בו שלשת פרקים העלות;
כה רוטטים-אבודים הם ימי,
חרדים לבאות.
ימשיך עוד שני אחרי.
גם שלישי... הבאים יטו שקם.
המשך, אולי כגלות, כה ארך,
מקוריץ עד צפת ובית-לחם.

מיידיש : נ. ליבנה

יש עוד שרשים שם, חיים עמוקים
יונקים מחיים קדומים של דורות.

הוא הכניס לספרות בידיש את ימות החול האפורים, את בין השמשות של עיירות ווהלין, את נגה הכוכבים הראשונים הנדלקים בשמים בשביל העגלונים, שואבי המים, הרוכלים הנודדים והיהודים הכפריים הפשוטים. שירתו ברורה, פשוטה ויהודית כפי שהיו

היא לא רק יוצאת דופן אצלנו אלא שקשה גם למצוא סופר אצל אומות העולם, אשר שרשיו יהיו כה עמוקים ואיתנים בתוך האדמה וקצור תיהם במעיינות הקרקעיים.

ועוד פלא: למרות שיי. י. סיגאל עקר מביתו ומעירו בשנות צעירותו הוא נשא את חזונו הפיוטי הנשלא על ווהלין משך כל ימי חייו. הוא המשורר היהודי ביותר, משורר ביקתות העוני המושלגות כדי מחצית גובהן, אשר מתור

מה תעמדו, מקומחים עוד, יהודים,
אמרו ל"גויים" מסביבכם
כי צלצלה כבר שעת שבת הגדולה.
יהודים ממז'ביש, ברסלב, זוהיל
וקורץ.

כן. שעת שבת הגדולה הגיעה.

המשורר קיבל את השבת בביתו שמעבר לים
ואור השבת זרוע ועולה משירתו.



אכן, יהדות ווהלין היא שנתנה לנו את ביא-
ליק, מחדש ואביר השירה העברית; היא נתנה
לנו את דער ניסתר (הניסתר) האפיקן של
יהדות אוקריינה; את פייארברג ומילר, הפרו-
זאיקנים של הגרעין הזוהילי ואת י.י. סיגאל
— המגלה לעינינו את היופי והטוהר של ימות-
החול האפורים של היהודי ווהליני.

החיים בעיירות היהודיות בוהלין, העמק של
צפת.

כבר עם קריאת שמות השירים צפה ועולה
לעינינו העדה היהודית כולה.

"ברוך אדושם" הוא שם שירו האחרון שכתב
לפני מותו:

ברוך אדושם, יום יום,

הלל אלהים על כל יום.

או שירו "אשרי תמימי דרך", אשר שר נר-
סחתהילים, המשורר:

בסבל חיור מעל גבות עינים:

מאין יבוא עזרי?

מזעזעת קריאתו ליהודים הפשוטים, העמלים,
הנושאים עולם על גבם:

רבי פנחס מקורץ

דוד כהן

בזכות שלוש מידות של יהודה קורץ

היה רבי פנחס'ל הגדול אומר על יהודי קורץ שהם מחוננים בשלוש מידות: פשטות,
תמימות וצניעות. שלוש מידות שהן מכבשונו של-עולם ואשרי המגיע להן, והבטחת הבטיח
להם, שאם כי עיר הולדתו שקלוב וימי השחרות עברו עליו בליטא, הרי שורש נשמתו בקורץ
ושמה ייקרא עליו.

ויהודי קורץ האמינו ברבי פנחס'ל, ויהי כאשר אמרה המלכות הרשעה לגזור גזירות
על ישראל, באו ועמדו לפני רבי פנחס'ל ואמרו: רבנו, ממחר יחולו עלינו ועל בנינו הגזירות,
האין לבטלן? היה רבי פנחס'ל תולה עיניו בעומדים לפניו, נאנח ואומר: עד שאתם חרדים
למחר, חרד אני למחרתיים, ולא הוסיף דבר. והיו הדברים לפלא בעיני יהודי קורץ.

לימים גברו כיסופיו של רבי פנחס'ל לארץ-הקודש, וייפרד מיהודי קורץ וייצא לדרך,
ויהי כאשר הגיע לשפטובקה העיר ויפול למשכב. וידע, כי מן השמים מעכבים את עלייתו
לארץ-ישראל וכי לא יקום מחוליו, ויבקש לראות את פני היהודים מקורץ העיר, ויבהילו
המקורבים את פרנסי העיר קורץ ויבואו ויעמדו לפני מיטתו.

ומחלתו גוברת והולכת וקולו נחלש והולך, ויהיו פרנסי קורץ משפילים עצמם ומטים
אוזן לשמע קולו, ויהיו דבריו כמונה מעות, מלה בסלע, והוא אומר להם: הזוכרים אתם
את אשר אמרתי לכם — אתם חרדים למחר ואני חרד למחרתיים? ויהי קולו נשבר והולך ודמעות
זולגות מעיניו, והוא אומר מתוך בכיה גדולה: רואה אני את קורץ העיר ואין בה לא רק יהודים
חיים, אלא אין בה אף יהודים מתים — אין מצבה על קברותיהם.

והפרנסים קורעים קריעה ואומרים: רבנו הגדול — למה ומדוע בא על קורץ החורבן
הגדול? ורבי פנחס'ל מתאושש לרגע וקולו גובר: רואה אני אור בוקע ועולה מארץ-ישראל —
שרידי העיר שיתלקטו בארץ-ישראל הם יעלו מחדש את שם העיר — וקורץ לא תיכרת מארץ-החיים.

ומקום קבורתו של רבי פנחס'ל בשפטובקה העיר, ועל מצבתו חרות: רבי פנחס מקורץ.

לייב אייזן

הדים (סיפור)

שות. רבוננו דעלמא כולי, על מה ולמה? עמך ישראל, מה חטאו ומה פשעו כי תשפוך עליו זעמך, על ילדים מתרפקים על אימותיהם החלושות, בוכים בחשאי מבלי להשיג הגורל המר הצפוי להם. אך לשאלות ולתחנונים אין מענה. המלאכים שקועים במעשי קדושה...

אברהם גרויסמן מופיע. איני רוצה שיבחין בי. הוא טרם נגמל מהליכותיו הארטיסטיות... כעת הוא ממלא תפקיד פושט־יד ומבקש נדבות תוך כדי פיוזם: „אשר היה הנה, כבר אין. דם אדום, אדום גם יין. ועלים הם ירוקים...” — בידיש כמובן.

האנשים אומרים: מוכשר הבחור, בעל תושיה... ושוב מהתל בי בעל החלומות. הנגי מוצא עצמי ברחוב הפוצ'איובי, בביתה של ביילה-ריבה וויינשטיין. שמח שם בבית. רוקדים הורה. נוער חלוצי מצטופף שם. מתווכחים בבעיות שונות, מעלים נושאים מנושאים שונים. ועיקר הדברים בענין העליה לארץ-ישראל, אולם בכדי לזכות בסרטיפיקט חייבים תחילה בתקופת הכ־שרה. וכהרף-עין מתחלף מראה זה במחזה קורע לב. הרבי ר' איציקל הולך בדרכו האחרונה. עטוף טליתו ועטור תפילין הוא מובל בידי הרוצחים ההיטלריסטים ועוזריהם עושי־דברם. שפתי הרבי לוחשות תפילה, ומי יודע, שמא קללה בפיו? מצעדו גא, מלא בטחון. ואולי יקרה הנס ותבוא הישועה ממרומים? איך, אלוהי אברהם, יצחק ויעקב? שמור על עמך ישראל מכל רע! אך שקט מסביב. כנראה אין התחינה נשמעת. נעולים שערי השמיים בפני תפילותינו, הנני ממשיך בדרכי ופוגש את חיים-לייב קנובל העומס סל גדול מלא ביצים. ואילו יענקעלע שטיינברג אך ראני, קידם פני בבוקר־טוב בלשון האכרים. הוא בדרכו ליריד בקוין. עולם אחר הוא עולם זה. כך היה בעבר.

מזל טוב! שנזכה אך לשמחות! חתונה בעיירה.

לייביש פורוחובניק וזוגתו שתחי' מזמינים

(סוף בעמוד 19)

על משכבי בלילות הם באים, המראות מן העבר, ומדידים שינה מעיני. ובחלום הם נוטלים שלוות הנפש. ראדזיוויל עיירתי שהיתה ואיננה עוד, היא הנגלית לעיני. באותן שעות הנגי מסיח עם קרובי, מכרי, חברי וידידי. שותף אני לשמחותיהם ולמצוקות נפשם, לרווחתם וליגונם. הנה אני שוהה בביתו של למל הנגר, ושומע חדשות עגומות מפיו של נחום הורנשטיין. הוא מספר על אברהם-יצחק חמוט, שנורה למוות בידי איש־ס"ס בעוון אי האפלת החלון, כפקודת השל־טונות.

והנה אני בגיטו כבוד, שם אני רואה את טוביה לובר נאבק עם שוטר יהודי, המבקש למנוע בעדו מלהימלט מן הגיטו.

ושוב בראדזיוויל, מוצא את עצמי בנשף־אבל. צלילי מנגינות אבל. בין המוזמנים קציני ס"ס בכירים. יענקל פורמאן, ראש הגיטו, נושא נאום בו הוא מבטיח לרוצחי היהודים, שהעבודה למענם תימשך, כפי שנעשתה עד כה, עד לחיסול הגיטו הראשון.

ברחוב אני פוגש את כרל־וולף החייט. הוא קובל באזני על שגם את החברה־קדישא חיסלו הגרמנים, ועל הריסתן של המצבות בבית־העלמין הוא מקונן.

והנה עוד ידיעה עגומה. אברהם דובצ'ק, שמואל ניימארק, ד"ר ובר ועמהם יהודים נוספים, הם ובני־ביתם, איבדו עצמם לדעת, שלא ליפול בידי הרוצחים. וכל העיירה עוטה אבל.

בבית־המדרש דב־אראניער הכל כמנהגו נוהג. מאיר קצב מתפלל שחרית, מיכל קורין כבר עומד במוסף. בריש מליץ לוחש תפילה זכה. על דעת המקום ועל דעת הקהל. כבר פתחו בכל־נדרי! הכל כרגיל. משה חדש מחלק עליות לתורה. יהודים מברכים. הבעל־קורא עונה אחריהם אמן וקורא בפרשת השבוע. מהו שמתחולל כאן? מישהו מוליכני בעולמות אחרים. יהודים מובלים בדרכם האחרונה. הם צועדים שחוחי גב, פניהם לבנות כסיד ועיניהם ככויות־מבט. מהם הנוש־אים עיניים למרום בתפילה על שפתותיהם היב־

זאב גרוב

לחם (סיפור)

...אבא הלך למלחמה, אמרה אמא. "אמא, האם המלחמה רחוקה מכאן?" הוספתי לשאול, "ומתי יחזור מהמלחמה, כבר הרבה הרבה ימים, שהוא הלך. כבר היה פסח, חלף הקיץ, הגה מתחילים הימים הנוראים ואבא עדיין לא חזר מהמלחמה". פני אמא מודאגות. עיניה זולגות דמעות. "אל תבכי אמא, אבא יחזור וכולנו..." אמא מלטפת שערות ראשי ומגישה לי פת לחם מרוחה בשמן.

בערב שבת הולך אני עם שני אחי הקטנים לבית-המרחץ. הם אפילו לא יודעים שאבא הלך למלחמה, גם יוסלה היתום הולך לבדו לבית-המרחץ, אביו השתעל כל הקיץ, ירק בכתמים אדומים, עד שהובילו אותו בעגלה בדרך המובילה לקובל, הרבה אמהות עם עינים אדומות והרבה אבות לווהו, והוא לא חזר יותר, אביו של יוסלה, "הוא מת". ככה אמרו. יוסלה אומר קדיש והולך לבדו לבית-המרחץ.

כל בוקר שומעים את קול השופר עולה מבתי-הכנסת. הבקרים נעשים יותר קרירים ובנחל אי אפשר כבר להתרחץ. אנחנו, הגדולים, מתפללים בכל יום שעה ארוכה ובכוונה, יום הדין מתקרב. אבא שלי יחזור לראש-השנה. אני אעמוד על-ידו בבית-הכנסת ונתפלל יחד מהמחזור הגדול, וכשנחזור הביתה יקדש אבא על היין ולא אני, ויתן לכל אחד מאתנו לטעום מהיין האדום המתוק. ויהיה כה יפה ועליו... אך מדוע כל כך הרבה אנשים בביתנו. אני נכנס כמרוצה: האם אבא חזר מהמלחמה? אלא שהמלים נקפאות על שפתי כשעיני נתקלות באמי היושבת על שרפרף נמוך עם מטלית לחה מסביב לראשה ועיניה אדומות מבכי. לא, כך לא מקבלים את פני אבא החוזר מהמלחמה. האנשים מרגיעים את אמא, אני נופל לרגלי אמא ופורץ בבכי. "אמא, איפה אבא?" "ברגע זה שמעתי את המילה האיומה. "יתומי". "אבא לעולם כבר לא יחזור"... ביום ההוא, דומה, הזדקנתי. לא. אינני נער יותר". שותף אני בנשיאת העול לפרנס את שלושת אחי, ביחד חמש נפשות. בימים קשים, בימים של מלחמה איומה...

החורף מאחורי כתלנו. בבקרים הביצות קפואות והרוח משחקת בשלכת. החלונות מתכסים בכפור דק לבן. והימים מתקצרים. אנחנו שוכבים לישון מוקדם. הנפט בעששית צריך להספיק לכמה לילות. לרוב אנו שוכבים לישון רעבים. אני מקשיב לקול בכיה של אמא ותחינותיה לאלוהים. "אנא אדוני, עזור לאלמנה וארבעת יתומיה". הלב נצבט בי ואמי רוצה לבכות. אני עצם עיני ורואה את אבא...

השכנים באו והסתודדו עם אמא, גם מהכפר הקרוב וידריניצה באו מכרים. אלו אשר תמיד היו משתכנים בביתנו בראש-השנה וביום הכפורים, מיעצים לאמא לעבור לכפר עד שתגמר המלחמה הארוכה. לילדים יהיה מה לאכול ולא יקפאו מקור. גם מלמד יהיה...

העמסנו את המטלטלין שלנו על עגלה רתומה לסוס כחוש ונסענו לכפר וידריניצה. לפנות ערב הגענו לבית קטן שגגו מכוסה בקש, שהשחיר מרוב שנים. גשם ורוח. בפתח הדלת עמדה גיטל "הטובה", כך קראנו לה. תמיד היתה מוציאה מתחת לסינרה דבר טוב, כעך או אגוז, אגסונים מיובשים ואומרת: "אכלו ילדים יהיה טוב" — ומזמינה את כולנו להכנס לבית ששני חלונות קטנים לו, כשתי עיניים של ילד נפחד.

אנחנו נכנסים בפנים הבית, גיטל הטובה מתחבקת ומתנשקת עם אמא, שתיהן בוכות ומקנחות את חטמיהן. גיטל עוזרת להפשיט מאתנו את הבגדים, באפנו עולה ריח של תפוחי אדמה מבושלים. על השלחן עומדת קערת חרס אפורה ובה תפוחי אדמה, גבינה לבנה והעיקר הרבה לחם...

כשהרעב מציק, היום חולף לאט לאט... בכפר חולפים חדשי הקיץ יותר מהר. הגה אנחנו כבר כאן החורף השני. לחם קשה להשיג. אנו מתהלכים רעבים. וקשה מאוד לשמע את בכיים של שני אחי ואחותי הקטנים המבקשים לחם. גיטל הטובה נכנסת לפעמים ומוציאה תחת סינרה פרוסת לחם או כמה תפוחי אדמה קפואים ונותנת לנו. "מחר", היא אומרת "מחלקים גרעיני

דגן ברטנו, אולי וולולה ישכים בבקר וילך" אמא שואלת אותי "וולולה, התהלך?" "כן אמא, אלך, אלך! אבא שבשמים ידריך אותי בדרכי..."

עם שחר יצאתי לדרך. השמים זרועים כוכבים והם נראים מאימים כעיני הכלבים של הגויים. אני מחזיק בידי את הציציות של ארבע הכנפות ואינני פוחד, הלא אני הולך להביא קצת דגן בשביל שיהיה לחם לאחי ואחותי, ושאמא לא תבכה. אני עובר את החורשה ועולה לדרך המובילה לרטנו...

אני עומד בתור לקבל גרעיני-דגן. הקור חודר לעצמות ומקפיא את קצות האצבעות. למרות שהשמש זורחת, היא לא מחממת אותי, השמש מחממת בחורף למי שיש פרווה חמה וזוג מגפים טובים. לזה שלובש קרעים ונעלים מרופטות לרגליו, היא צובטת באזניים כבמחטים דקות... היום נמשך מאד למי שרעב ואני אפילו מים לא שתיתי היום. תורי מתקרב והנה אני עומד על-יד ערימה גדולה של גרעיני-דגן. אני קושר מהר מהר את מכנסי מתחת לברכי, ומדי פעם אני מתכופף, לוקח מלא החפן גרעינים ודרך הכיס הקרוע שבמכנסי אני מכניס לשם... עוד פת לחם בשביל שבתילה, בשביל זלדהלה... ואמא לא תבכה...

בא תורי. איש בכובע שרד ובמעיל עם כפתורים נוצצים שואל אותי: ילד, כמה אתם? ואני עונה לו "אמא, ארבעה ילדים, ואבי לא חזר מהמלחמה". הוא ממלא את השק שבידי בגרעינים. אני קושר אותו ושם אותו על כתפי ושם פעמי הביתה. עם שק מלא ובתוך המכנסים — עד לברכים.

אני הולך הביתה, מחכים לי אמא ואחי. הם רעבים. השק מונח לבטחה על שכמי. הרוח רוצה להעיף אותו אך לא יכולה. אני מחזיק אותו חזק, בידי הימנית ואת היד השנייה אני מחזיק קרוב לגופי, לחמם אותה. כל פעם אני מחליף את הידיים כדי לחממן קרוב לגופי. הרוח שורקת ומעיפה פתיתי שלג. השמים מכוסים עננים כבדים הדוחקים אחד את השני כאילו אין די מקום שם למעלה לכולם. העצים עומדים בצדי הדרך עירומים. גם להם קר. אני ממשיך ללכת ומרגיש שכוחותי כלים, השק מכביד. הרגלים כבדות והעינים נסגרות. אני רוצה לבכות. אבל מי ישמע לבכיי? אמא רחוקה ואבא איננו, אני מוכרח להמשיך לצעוד. אמא מחכה. אני שם בפי כמה גרעינים ולועס.

הלילה יורד לאט לאט. הצללים מתמשכים ונעשים יותר ארוכים ומאיימים. אני עיף. עיף מאוד. אך אסור לעצור. אמא מחכה, אני מוכרח ללכת אבל הכוחות עוזבים אותי ואני מתישב על גזע עץ כרות. רק לנוח קצת. לא לישון. רק לנוח — אני משנן לעצמי, לא להרדם. שלג מתחיל ליפול. לא ל-ישון...

אני בבית, אמא מורידה ממני את השק, שופכת את הגרעינים והם לבנים כשלג. מהר מהר טוחנת אותם וקמח לבן נערם על השלחן. אמא לשה בצק, שמה בתנור הבוהר וכעכים לבנים מוגשים לנו, לילדים. כה חם לי... אבא חוזר מבית הכנסת כולו מכוסה שלג לבן. לוקח אותי על ידי... אבל מדוע כה דוקר לי בקצות האצבעות של הידיים והרגלים, אני פוקח עיני... איפה אני, אמא איפה את, ואני מרגיש שתי ידיים מיובלות מעסות את רגלי וידי... אני נמצא על תנורו של אכר, והידיים המעסות את גופי הן ידיה של אכרה זקנה, אני מסתכל סביבי. שם למטה התמונה ה"היא" שאסור לראותה. אני ממשש בידי את ארבע הכנפות ובוכה. אמא, איפה את? האכרה מרגיעה אותי. "אל תבכה בני תיכף אמך תבוא. בעלי הלך לקרוא לה, הוא חזר לפנות ערב מהיער עם עגלה עמוסה זרדים להסקה, אחד מהם נשמט וכשירד להרימו, הוא נתקל בכך ואסף אותך לעגלתו ומהר הביתה. הביא אותך כמעט קפוא. עמלנו קשות להחיות אותך ועתה השבח לאל." והשק עם הגרעינים! פרצה זעקת בהלה מפני. "אל תדאג, ילדי גם הוא ישנו, וגם אלו שבתוך המכנסים..." היא הגישה לי חלב חם. שתיתי לאט לאט...

הדלת הכבדה חרקה ונפתחה ובפתח עמדה אמי. היא עלתה אלי על התנור, חבקה ונשקה אותי, ודמעות גדולות זלגו מעיניה והרטיבו את פני. גם מעיני זלגו דמעות. דמעותינו התערבו יחד. בפה הן היו חמות ומלוחות.

שלמה סקולסקי ושוב אני על סף בית-אבי

שוב כנף-דמיוני נשאתני אל סף בית-אבי רב הזהר,
 ביתי! — הכרתיו, לבן-כתל שפע עלי שלו וטהר.
 אותה הגדר המתילת, אותה נתיבה מתפתלת,
 בה רצתי צוחק מן "החדר", צוחק — כי הייתי עוד ילד...
 אך למה אחי לא חכה לי בצהל "שלמה!" על הדרך?
 ומה אחותי לא הציגה על סף חלונה היום פרח?
 ולמה אמי לא קדמתני בחם נשיקה מדמעת,
 אבי, אוי, אבי לא ברכני: הנה "תכשיטך", הרואה את?
 עמדו ועינם בי נבטה, אחורה, אחורה נסוגו, —
 רדפתי, פרשתי כפים, אך הם נעלמו ונמוגו — — —

חדרי החמים לא האיר לי פנים — אך עיני בו נחתה:
 בוו, שקתפלי בו תליתי — "איקונין" תלויים שמה עתה...
 הגוי, השכן, עצרני: "אתה מה עושה, ז'יד פריקלטי?"
 הביט, הצטלב אחוז-שגע: ודאי הוא חשב כי כבר מתי...
 אשתו, זו עקרת הבית, נרות שבתותי היא הסירה! —
 מטפחת המשי של אמא עתה על ראשה מה השחירה!
 מטפחת המשי של אמא! אני הן מיד הכרתיה,
 רבות, מה רבות לטפחיה, עת פי עוד הצמד אלי פיה — — —

לאן נעלמו אבא-אמא? מדוע כלם עזבוני?
 אח! ליל "כל נדרי" הרי עתה, ב"קלויז" הם, ודאי לא ראוני...
 מדוע ברחוב רב השקט, בכי-כפורים לא ישמיע?
 בתי יהודי מה חשכו, אין גר-שעוה בם מגיה,
 אין יד כי אוכל ללחצנה, ברכת "חתימה" לברכנה,
 אף היא, "קערת לינת-צדק" על סף בית-הכנסת איננה...
 ברגש נכנסתי לי פנימה, עמד קהלי ללא-נוע
 את זהר פניהם לא ראיתי, אולי אז ראם האלוה — — —
 עוטי לבנים הם החרישו, לא לחש, לא תחן, לא זמר,
 צללים שחורים רק הטילו ה"קיסלים", הלבינו בצמר...

לקול „כל נדר“ דם צפיתי, ידמי קהלי כך השתיקה?
מתי יפתחו ב„על דעת“? אימה אחזתני, העיקה,
ולמה עדה זו עומדת אלמה, נוראה, מאבנת?
העוד אלהים יחפשו? האין שכינתו פה שוכנת?
אני לא עצרתי עוד כת, ב„קיטל“ קרוב לי נגעתי...
נפרש אז הקיטל בן-רגע, תוכו מתפלל לא מצאתי,
זעה צוננה אז כסתני, בקיטל שני אט השקפתי —
נפל לרגלי משתרע, אין איש בו, „אלי!“ — התעלפתי — — —
עינים תמהות שוב פקחתי, אך כבר נעלם בית הכנסת,
סביבי רק עיים ומפלת, תורה בדמיה גוססת...

סביבי רק עיים ומפלת, קרשים פחומים רק השחירו,
ב„גוי-השבת“, בוסילי, עיני שם לפתע הכירו.
הגוי, שור, פניו מה השמינו, שעון לו זהב על שרשרת.
— מתי זה, וסילי, קבלת, דורון כה נאה למזכרת? — — —
נשען על שברי ארון-קדש טלית רוח-ענג פורש הוא
על לוח-הברית הציב רגל, עשרת דברות התנוססו...
אותם הלוחות! את ה„לאוין“ האש מתוכם כבר לחכה...
— בזו הטלית, אוי, וסילי, עשות מה אומרות פה ידיך?
קרעים הוא עושה לו ממנה, גרבי-חותלות לרגליך?

רמזו לי דברות חסרי „לאוין“: תרצח את וסילי, השמידה!
במה זה ארצח את וסילי? — שגתי את ידי כה הכבדה...
הגוי מחיך לו בנחת, לוגם כוס-דמים משכרה
פניו מה הסמיקו, הבריקו, הלם בי צחוקו — אתעוררה:
אל תריס חלוני כבר השמש טובלה בחשכי את קרניה,
גם היא מה-אדמה מחיכת, גם היא, פני וסילי פניה...
שבים מ„סליחות“ יהודים כבר, ישאו טליתם תחת זרוע
— גרון, יהודי, לכם שמא, לנתח בו פני שמש-אלוה? —

יד לבנים

רס"ן יעקב אביתר

מפקדת החטיבה, לשכת ה"מח"ט,
י' חשוון תשכ"ח, 9 נובמבר 1967

הערכה לשבח, יעקב אביתר, על גילוי אומץ-לב,
תושיה ומנהיגות למופת בשדה הקרב.

ביום 15 יוני 1967, בפיקודו על פלוגת סיור
ופלוגת טנקים, הסתער באומץ ובתנופה לתוך



הינדה וזאב אפטר, יוצאי העיררה הושטש, אשר
בווהלין. רבים האנשים הבאים ונכנסים לביתם,
שכן מר אפטר, האב, הוא חבר הנשיאות ומנהל
„האוצר“ של האיגוד העולמי של יהודי ווהלין
ועומד בראש ארגון הושטש. וכמובן, לא רק בני
ווהלין בין באי-ביתו. אין ההורים מרבים לספר
בבנם ובאסונם הגדול. רוח עליונות ושל הכנסת
אורחים צריכה לשרור בבית! וכאשר מישוהו גת-
קל במאמרים הרבים ובחוכמות על הבן, המונחים
כרגיל בפניה חבויה מעין רואים, ומתגלגלת שר-
חה מקוטעת על חייו ונפלו בגבורים — אין
ההורים מזילים דמעות. דמעה כי תנצנץ בעינם
— מיד יש למהר לחדר אחר ולנגבה באין-רואים,
שלא ייתפסו ב„קלקלתם“, שלא ייפגם, חלילה,
מצב רוחם הטוב של אורחיהם...

גם יענקלה נולד בהושטש. היה, איפוא, בן
ווהלין לכל דבר. אלא שעלה עם הוריו (1933)
בגיל צעיר מאד: בן 8 חדשים בלבד היה אז.
הלהט הציוני-חלוצי והשאפה העזה לעליה-
הגשמה אשר אפיינו כמעט את רוב הנוער הי-
הודי של אז בווהלין היו כמובן גם נחלתם של
ההורים הצעירים וברוח זו חינכו את בנם. לא
הפליאתנו איפוא הפיסקה באחד מעלוני „לח-
ברים“ של מעוז חיים, של הקיבוץ המאוחד:
„...אל חברת הנוער שהחלה להתארגן ב-1946
הצטרפה קבוצה לומדת מתל-אביב בשם „ניצן“.
בקבוצה זו היה יעקב...“

בעל הכתבה „דור חדש של לוחמים לצה“ל-
ב„במחנה“ 38 (17.5.1951) יודע לספר שיענקלה
„לא הלך אז להכשרה הליכה סתם. הוא הלך
בסערה. בכל נפשו ומאודו... ולא עובר זמן רב
והלהט מתחיל להתפרץ מתוכו ויענקלה הופך
להיות אחד הבולטים בקבוצתו בכל שטחי החיים...
בכל הוא מצליח אחרי כן: בשדה, בסדנא, בחי-
נוך. כשהמצב במשקו מחייב, הוא משמש מורה
ומחנך בביה"ס שבמקום“. ב-1957 התנדב יענקלה,
ועמו חברתו נירה, לעזרת נתיב הל"ה באזור
עדולם.

בצה"ל התבלט מיד כחייל מעולה. בן 19, כח-
ניך בביה"ס לקדטים „נפגש“ לראשונה עם הרי

העיר ג'נין, שיתק טנקי אויב, מקלעים ונשק נ.ט.
והשתלט על המשטרה. רס"ן אביתר המשיך במל-
חמה נגד כוחות שריון של האויב ובכסותו לחי-
לוצ כוח חטיבתי שנכנס למארב של כ-20 פטר-
נים, פרץ בוחל"ם שלו מול טנקי האויב, אשר
המסירו אש חזקה ביותר לחילוצ הכוח הנפגע.
תוך כדי חילוצ הכוח נהרג מפגיעה של טנקי
האויב...

וצל"ש פלוגתי בו מסופר ביתר אריכות על
מעשי גבורותיו של המפקד רס"ן אביתר, כיצד
שיבש את תנועת עתודות השריון והחי"ר של
האויב, כיצד פרץ בראש כוח לג'נין וכבשה בסע-
רה. על עוז רוחו בקרבות, דבקות במטרה ותושיה,
אחוות לוחמים תוך השלכת נפשו מגד, וכי „הת-
נהגותו בשדה הקרב תהיה דוגמא ומופת...“

צל"שים אלה וכן חומר מודפס אחר למכביר על
פעלו וגבורתו של הבן ומפת הקרבות, בה מסומן
המקום בו נפל, עמק דודתן צומת קבטיה —
מונחים לנגד עיני הוריו השכולים, תמיד —

כוננו העצמי הרב איפשרו ליחידה שלנו להיחלץ משריון האויב, תוך חילוץ הפצועים, ובהמשך הקרב — להתגבר ולהשמיד את האויב. יחידת הסיור שלנו בפיקודו, היא היא אשר פתחה את הדרך לחטיבה וסייעה לה בהצלחת המשימה, כאשר יצא המ"פ בראש יחידת-חילוץ, לפנות נפגעי יחידתו, נפגע מפגז האויב...".
("דבר" 7.7.67).

הרבה מאד נכתב, כאמור, על רס"ן יעקב-יענקלה אביתר-אפטר בחייו ובמותו. איש המשק והעבודה, המורה-מחנך והמתלמד, החש תמיד לעזרה של ממש לכל מקום ובכל זמן, המפקד לדוגמא בצה"ל. פרשת חייו ולחימתו ומותו אף שמה חומר לכתיבה מרתקת לרובבות קוראי-איש בעתונות היומית והשבועית ובספרות המלחמתית שלאחר מלחמת ששת הימים ולא העלינו כאן מכל זה אלא מעט מזעיר.

רעייתו נירה, ילדת המשק, בנו בכורו נדב — כיום בן 10; חגי — בן 6 ובתו הפעוטה תמר — בת 17 חודש.

טמון בבית הקברות הצבאי בנהריה, הי"ד.

אבי אביעד

הגולן; ב-1951 השתתף בקרב על משלטי הכנרת. למחרת הקרב אצו הכל לראות את סגן המשנה הצעיר: "אתה זה יענקלה?" — בין לילה התפרסם שמו ומעשיו בקרב כל היחידות. ועוד אנו קוראים בכתבה זו: הוא ועוד שנים, היוו חולית פיקוד והגיעו ראשונים למשלט המוטילה מול עמדות האויב. תגבורת זו פתחה את ההסתערות הגדולה על המשלט, בה נס האויב אל מעבר לגבול.



מאז חלפו 16 שנה. יעקב המורה והמחנך בכיתות ההמשך בביה"ס שבקיבוץ מעוז חיים ואשר ידו גם בשטחים אחרים במשק, "תוך הסתערות על השתלמות והמשך לימודיו", כפי שאנו קוראים בעלון המשק; יעקב הקצין והמפקד האמיץ ורבי-החושיה — יצא בראש פלוגתו למלחמת ששת הימים.

והנה מסיפורו של אחד מפיקודיו וחבריו לנשק: "נסענו בראש יחידת סיור. לידי בקומנדקר ישב מפקד הפלוגה רס"ן אביתר, חשוף לפגזים ולכדורים השורקים מעלינו. אומץ רוחו וסי-

רס"ן דורון מנור

פגש את רעייתו עדנה, אותה נשא לפני למעלה משנתיים והקים את ביתו בגבעתיים.



נולד ברחובות ביולי 1941 להוריו צפורה ויראל גכמן, אנשי קוריק.

בהיותו בגיל 9 עברה המשפחה לגור ברמת-גן. למד בגמנסיה "שלוה" וב"מונטיפיורי" בתל-אביב.

השתייך תחילה לנוער בית"ר ברמת-גן ומשלא מצא את מקומו שם עבר ל"צופים", עד התגייסו לנח"ל מוצנח.

התגייס לפני 9 שנים לצה"ל ועלה בסולם הדרגות. מפקדיו הכירו מיד בתכונות המנהיג שבו ושלחוהו מקורס לקורס.

דורון גמר קורס קצינים בתור חניך מצטיין והיה אח"כ למדריך בקורסים של קצינים וכקצין הדרכה בחטיבה. אחרי מלחמת ששת הימים קבל דרגת רס"ן.

הוא התחיל את שירותו בגדוד 50 ובאותו גדוד התקדם עד שהגיע לסגן מפקד גדוד.

מטבעו היה עניו ונחבא אל הכלים אך יחד עם זאת אמיץ וראשון לכל פעולה. בצבא גם

באותו יום מר בו נפל, גילו הוא וחבריו לקרב כנופית חבלנים שחדרה מירדן על גבול בקעת יריחו. עם גלוי מקום החבלנים בשטח, החל המירדף — היה זה אחד הימים החמים ביותר. החיילים טיפסו במעלה ההר והתקרבו לבקתה, שם הסתתרו אנשי הכנופיה, כשלפתע מטווח של 30–40 מטר, נפתחה אש והוטלו רימונים על החיילים. מכת האש היתה קטלנית ופגעה ב־9 חיילים. במטח אש זה נהרג רס"ן דורון, מפקדו משה פלס (סטמפל) ועוד 4 חיילים. החבלנים נהרגו כולם בהמשך הקרב.

דורון הובא לקבורה בבית הקברות הצבאי בקרית שאול בשכנות למפקדו פלס (סטמפל) שיחד עברו כברת דרך עקובה מדם, אך מלאת הוד וגבורה.

נוח דגוני

דורון השתתף בקרבות ובפעולות נגד חול־יות ההבלה בשנים 1965–1966, 1967, ב"ליל־הבארות", בראפעת ובקרב "סמוע". סגנו היה אז גד מנלה ז"ל, שנפל ביולי 1968 במירדף אחרי כנופיה יחד עם אלוף־משנה אריק רגב ז"ל.

במלחמת ששת הימים היה דורון מפקד פלוגה בחטיבתו של אלוף־משנה רפול והיה מראשוני הלוחמים שעלו על מוצבי רפית, וקצין הצנחנים הראשון שהגיע לקנטרה ולתעלת סר אץ.

חודש ימים לפני נפילתו נתמנה לסגן מפקד הגדוד עליו פיקד סגן־אלוף משה סטמפל ז"ל שנפל יחד אתו באותו קרב. יחד עם מפקדו סטמפל, הציב מארבים לחול־יות ה"פתח" ומנע מעשי חבלה ומיקוש.

נעדרים

דוד צוקר

חברי ב"חדר" היה, אלא שהוא למד בהפקות כי לא תמיד היה לאל ידם של הוריו לשלם את שכר הלימוד בעד ה"זמן". אולם מתמיד היה צמא דעת ומה שנבצר ממנו להשיג על ספסל הלימודים — השיג בקריאת ספרים. אכן, אני זוכר אותו מוקף תמיד ספרים, בין אם היו אלה ספרים בשפה העברית מספרית ב"ס "תרבות" או בידיש מהספריה העממית. הספרים היו לחם חוקו ממש, ואמנם הגיע בידיעותיו להירשם בגלים בלתי מבוטלים ולא פעם תמהתי על רוחב ידיעותיו בנושאים שונים עליהם אהב להביע דעתו או להתווכח בפגישות, ולא פעם הביא אותי במבוכה ממש...



בילדותו גטה לציור. לראשונה עסק בציור שלטים ומאוחר יותר עבר לציור פורטרטים וכשהרגיש שבהורוהוב לא יוכל לפתח כשרונו זה, קם ונסע לורשה. שם, בלמדו ציור, השתלם גם בצלום. שעליו היתה פרנסתו. במרוצת הזמן הפך לצלם מומחה ובעיור החל לראות תחביב בלבד.

בהורוהוב שבווהלין, עיירה קטנה ומפגרת אולם יהודים שרשיים ונפלאים בה, נולד ועשה את צעדיו הראשונים. מהרגע שיצא לאויר העולם לאביו מרדכי איצי בינעס ולאמו אסתר לבית אבציוג — מנת חלקו, דומה, היתה רק סבל ועוני. הסבל לוהה אותו עד יומו האחרון עלי אדמות.

עה באגודת הצרכנים כגריפיקאי, ודומה שזו הפעם הראשונה בחייו הרגיש שכוף-סוף בא אל המנוחה ואל הנחלה. למזלו הוא נתקל באחד ממנהלי האגודה שבמקרה גם שמו צוקר, ללא כל קרבת משפחה, אשר קבלו לעבודה, ואף טפל בבעיותיו כאח וחבר.

„אם נגזר עלי לסבול כל ימי חיי, אין אני רואה כל הצדקה להתחלק עם סבלי וצרותי עם הזולת” — אמר. אולם אבלה אחריו המשיך זה הגדולה של שרידי עיירתנו אשר דוד היה בשר מבשרה. בצער רב אנו מקבלים עלינו את הדין. בן 55 היה במותו.

ד. טהורי

במלחמת העולם השניה נמלט לבריה"מ ושם עברו עליו כל מאורעות המלחמה על הסבל שבהם. דוד „החולני”, התגלה כבעל אופי חזק וידע להתגבר על כל הפגעים והצרות מנת חלקם של הפליטים היהודיים שם. בראשית ה-50 עלה ארצה וניסה לבנות את חייו מחדש. אולם מצב בריאותו היה לו לרועץ ורופאיו יעצו לו להחליף את האקלים. דוד ירד לדרום אמריקה וחי תקופה מסוימת באורגווי ובארגנטינה, שם הצליח יותר. אולם געגועיו ארצה גברו ולפני כ-8 שנים חזר. שוב הוכיח כח רצון חזק והחליט סופית שזהו מקומו ויהי הקשיים כאשר יהיו. לפני כ-6 שנים קיבל עבודה קבור

יהושע שילוני

בתקופת הכיבוש הסובייטי 41—1939 היה מורה בלבוב בבית-ספר סובייטי.

עם פלישת הנאצים לגליציה היה במחנות ה-השמדה „ינובקה” ו„אוסטרוב” ועם היסול גיטו לבוב ברח מהגיטו ונדד ביערות ובכפרי גליציה כרוסי בשם יאן פבלוביץ'. רכש אימונו של כור מר פרבוסלבי והיה עוזרו זמן מסויים. עד לשחרור הסביבה ע"י הצבא האדום. רעייתו צפורה וילדם נספו בשואה.

בלובלין, נתקבל ע"י הממשלה הפולנית החדשה כבא"כח אגוד הסופרים והעתונאים היהודים ובשנת 1944 נתמנה למנהלה ועורכה הראשי של „סוכנות הידיעות היהודית” „זא"פ” ופירסם רשימות בעתונים „דאם נייע לעבן”, „רובוטניק” ו„קורייר פופוליאני”.

בשנת 1947 עבר למינכן מקום ריכוזם של פליטי השואה, במינכן היה פעיל בשדה הציונות ובעניינים יהודיים. ב-1948 עלה ארצה ונתקבל ע"י משרד החנוך להוראה בבתי-סוהר. כעבור זמן החל להורות באולפן בתל-אביב, עד שיצא לפנסיה (1964).

מת בכ"ד באיר תשכ"ה לאחר מחלה קצרה ונקבר בבית-הקברות בחולון, בחלקת הסופרים והמורים.

צפורה קורנפלד



יהושע שילוני, בן דוד ורייזה שליין ז"ל, נולד ב-1899 בדרושקופול להורים דתיים.

בגיל 11 נסע ללמוד בישיבת קשינוב. משם עבר לישיבת „כנסת בית-יצחק” בסלובודקה. בשנת 1924 עמד לבחינות בסמינר למורים בלובוב והוסמך להוראה בבית-ספר ממשלתיים בפורלין.

היה מורה לעברית וספרות עברית בערי גליציה המזרחית בזלוצ'וב, טרנפול וצ'ורטקוב. משנת 1931 ועד לשואה היה מורה בלבוב, פרסם מאמרים ב„חווילה”, „אופיניה”, „בדרך”, „הצפי” רה” ו„היינט”.

חיים פינקל

באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין

בדחילו ורחומו ניגשנו לממש חלום זה של הקמת ה"היכל". החלוץ העובר לפני המחנה בעבודת קודש זו היה אריה אבטיחי ז"ל, אחד מיוזמי הרעיון ומגשימו הראשיים. עם מותו הפתאומי הלך מאתנו בחיר-עסקנינו. לא היה קל להתגבר על משבר זה שנגרם לאיגוד ולהמשיך בפעולות הסברה והתרמה בלעדי המנוח.

שנה גורלית

1968 היתה בשביל האגוד שנה גורלית של הגברת הפעולה למען גמר הבניה, ברם בתרור מותיהם של יוצאי ווהלין בישראל והפדרציה בארה"ב וכן ארגנטינה, קנדה, צרפת ובברזיל ועוד — נגמר והולך הבנין.

יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות, במסגרת ארגוניהם השונים, קבלו על עצמם את המשימה הגדולה, להקים בישראל את "היכל יהדות ווהלין" לזכר קדושי ווהלין וקהילותיה החרבות. מצבה שתסמל את עברה המפואר של יהדות עממית-שרשית זו שנכרתה בידי הסמ"אים. נבצר מאתנו להשתטח על קברות האחים של קדושינו, הפזורים ביערות ובצדי דרכים, ומהם יש ואף נמחו עקבותיהם. לא נשאר לנו אלא לעלות לקבר אל המצבה הסמלית שהקמנו לזכרם. שם נוריד דמעה חמה לזכרם בצוותא ונאמר קדיש בציבור לעילוי נשמותיהם. שם ננציח את יהדות ווהלין, רוחה, תרבותה, גאוניה ואנשי העמל שלה. באולם ההתייחדות נוכל לדפדף באלבומים (דפי ההנצחה) האמ-



הופעת תלמידי בתיספר מאמצי קהילות ווהלין, בכנס סיור ב"היכל" בחוה"מ סוכות תשכ"ט.

במאי 1968 היתה לאגודנו בישראל הזדמנות לקבל עשרות אורחים — בני ווהלין מחר"ל במסיבת רעים שנערכה לכבודם. התענינות האורחים בבנין הבית וכן בפעולות האגוד האחרות היתה רבה. הם גם הזמינו ישראלים לבקר אותם ולהביא את דבר האגוד במקומו-

נותיים, בהם יהיו רשומים שמות הקדושים לפי הקהילות; נדליק נר תמיד לנשמותיהם הטהורות והזכות. הבית ישמש גם בית ועד לכל שרידי ווהלין בישראל ובתפוצות. ואפשר שישמש כמאחד בני משפחה שטרם מצאו איש את אחיו.

דפי הנצחה בכדי שנוכל לעמוד בלוח הזמנים של בנית ההיכל. פעולות הסברה נוספות נעשו באזכרות של למעלה מ-20 ארגונים של יוצאי ווהלן, בהן השתתפו מטעם האגוד החברים: י. טבצ'ניק, ח. פינקל, ז. גרשוב ומ. זיידל.

הנהלת האגוד ראתה צורך חיוני בעידוד פעולות אמוץ והנצחת קהילות ווהלן ע"י תלמידי בתי ספר, בגלל ערכן החינוכי הרב. בראש פעולות אמוץ והנצחה בארץ עומד מטעם יד ושם הפדגוג הותיק מר דב אלוני; מר אברהם גל — מנהל ביה"ס — "סביון" ואיש ווהלן מסור, מרכז פעולות אמוץ קהילות ווהלן מטעם אגודתנו.

בין יתר פעולות האגוד למען הרחבת פעולות התרמה למען "היכל ווהלן" יש לציין את הקמת סניף חיפה והסביבה, בו משמשת גב' מאשה הינוך יו"ר ומר מרדכי ארליך מזכיר.

ילקוט ווהלן

לשם המשך הוצאת "ילקוט ווהלן" בעברית וביידיש התקיימו 3 ישיבות משותפות של הנ"י שיאות ועוד חברים עם עורך הילקוט מר נ. ליבנה והחלט לשפר את רמת הילקוט ולהפיצו בקרב אלפי בני ווהלן בישראל ובחור"ל. לשם כך נבחרה ועדה מיוחדת — מערכת והנהלה.

אספה כללית של המועצה

ב-20 בינואר ש.ז. התקיימה אסיפת המועצה השנתית של האגוד העולמי ליוצאי ווהלן ביש"ר אלא בה מסרו דו"ח על פעולות האגוד, חברי הנשיאות: ה"ה מ. בורקו, ח. פינקל, ז. אפטר ועו"ד ז. רוזובסקי.

פתח את הישיבה יו"ר המועצה מר ש. פיסיוק בדברים נרגשים וניהל את האספה סגן-יו"ר המועצה מר ליאו צ'קוור.

באספה החלט לערוך את חנוכת הבית ב-4 במאי ש.ז. ונעשים מאמצים לגמור את בניית הפנים ולעמוד בלוח הזמנים.

תיהם. כן ביקרו אותנו בקיץ שעבר נציג הפדרציה בארה"ב מר יעקב אלבירט ורעיתו. בחוה"מ סוכות הוזמנו יוצאי ווהלן בארץ לכנס-סיום בשטח הבנין. השתתפו מאות אנשי ווהלן ואור-חים. הופעתם של תלמידי 6 בתי ספר ממאמצי קהילות ווהלן בדברי קריאה ושירה היתה מרשימה.

מדברי הפתיחה של יו"ר המועצה מר ש. פיסיוק באסיפת המועצה ב-20.1.69

חברי המועצה של איגוד יוצאי ווהלן, חברי ההנהלה והועדות, ועדי הארגונים ואורחים נכבדים.

...התכנסנו הערב כדי לסכם את פעולות העבר ולסמן את התכנית לעתיד. אנו עומדים בשלב סיום, לפני טקס חנוכת ה"בית. מאחורינו שנות פעולה מאומצת של יוצאי ווהלן בארץ ובתפוצות וחבל, חבל שלא נמצא אתנו כאן באולם הירזם הגדול, חברנו היקר אריה אבטיחי ז"ל. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

...אנו נגביר את מאמצינו לריכוז אמצעים, כדי להביא לסיום יפה את בנין האנדרטה הראוייה לקהילות ווהלן ולקדושיהן ולהנצחת העבר המפואר של יהדות עממית זו. יהי רצון ונזכה כולנו ל"חנוכת הבית "העצוב" אשר ישמש לנו מקדש מעט ונשתדל למלאותו חיים. נזכור שלאחר השואה האיומה היתה לנו גם אורה ושמחה — תקומת מדינת יש"ר אלא, והלאי ותיכון לנצח.

...הנני מתכבד לפתוח את האסיפה ומבקש מידידי מר ליאו צ'קוור לשמש המנחה שלה.

פגישות עם ועדי הארגונים

ופעולות-אימוץ

בין יתר פעולות הנהלת האיגוד יש לציין במיוחד את הפגישות עם ועדי הארגונים לשם הסברת הדחיפות בצורך הגברת המאמצים למען פעולות ההתרמה בין אנשי ארגוניהם ואסוף

צבי ברגר

עבר ועתיד באגוד

אל קברות-האחים הפזורים אי-שם בשדות ר- ביערות ווהלין, מהם חרושים וסלולים — נאכ- רה עלינו הגישה ואף העברת עצמותיהם ל- ארץ נאסרה עלינו. יהיו שם אלבומים עם דפי הנצחה למשפחות, לזכרם. באמצעותם נזכור את קדושינו, אשר בחייהם נכספו לעלות ולה- גיע לארץ אבות — ולא זכו לכך.

מתוך כותלי הבנין ננהל גם פעולת הסברה בקרב ילדי בתי-הספר במסגרת אימוץ-קהילות ובקרב הנוער, על-מנת לקרבם אל המעיינות הרוחניים של אבות-אבותיהם; למען קשור אותם עם העבר, חוטי-קשר אלה יובילו מן ה"היכל".

לסיום דברי אני מעלה בזכרוני את הפגי- שה הראשונה, בה גמרנו אומר לבנות את ה- הבנין, בה השתתפו, כנוהג שבעולמנו, מחיי- בים ושוללים. קשה היה אז לשפוט עם מי הצדק. כיום, כאשר כמעט התגברנו על כל המכשולים, הריני מרשה לעצמי לומר לשול- לים כי אכן, הם היו אלה שטעו וקורא אותם להטות יד ושכם יחד עם שאר הבונים.

ועוד אני רוצה לברך את אנשי מערכת ה- ילקוט עם העורך מר נ. ליבנה בראשם, שקיב- לו עליהם עול הוצאת הילקוט לאור ואף ל- שפרו להפיצו באלפים, בעברית וביידיש, שזה היסוד לכתיבת ההסטוריה, השלמה בת אלף השנים של יהודי ווהלין מחדש וכלי ביטוי להפצת דבר יהודי ווהלין בינם לבין עצמם ובקרב הצבור היהודי הרחב בישראל ובעו- למ. יישר כוחם.

לפני כארבע שנים נוסד האיגוד של יוצאי ווהלין במטרה להנציח זכרם של יהודי 165 קהילות-קדושות שהושמדו בשואה — ע"י הארגונים מוהלין בישראל, בארה"ב ובארצות אחרות.

השנה שיכלנו חבר פעיל ופורה, אריה אב- טיחי ז"ל, אשר היה מראשי היוזמים ומעמודי התווך של האגוד, פעיל ומפעיל אחרים היה האיש, בלי לאות, למרות המחלה שכרסמה בו בשנתיים האחרונות. וכה עד לרגע האחרון, בו צנח ונפל.

בכדי למצוא ניחומים למותו הפתאומי, הח- ליטו הנשיאות, ההנהלה והארגונים בארץ, יחד עם הפדרציה הווהלינית בארה"ב, לעשות מא- מצים ולגמור את בנין ההיכל, ואכן, היתה זו החלטה נחושה לסיים השנה את מלאכת הבנין. לפי התכנית המותווית.

ביתר שאת נמשיך בין כותלי הבנין, בין היתר, בעבודה הפוריה למען שארית הפליטה. ואשר לפעילות תרבותית: הספריה, הנושאת את שמה של משפחת צ'קוור, אשר חלק גדול לה בבנין בפעולה ובכסף, תכלול, בעיקר, את ספרי הארגונים שהוצאו לאור לזכר קהילותי- הם שהושמדו, ספרות השואה העשירה וכן הר- בה ספרים אחרים אשר ישמשו לכל הסביבה ולכל דכפין.

באולם ההתיחדות, כאשר ייגמר, אפשר יהיה לחדש את מנהג יהודי ווהלין, אשר היו פוק- דים את בתי העלמין להתיחד עם זכר קרו- ביהם, כי אולם ההתיחדות ישמש לנו, ואולי גם לדורות הבאים, לעלייה לקבר-אבות, שכן

בצער רב אנו מודיעים על מותו של יו"ר האיגוד העולמי של יהודי ווהלין

צבי ברגר ז"ל

ביום ב', ו' באדר תשכ"ט, 10 במרץ 1969

הלך מאתנו אחד היוזמים הראשונים של ייסוד האיגוד והקמת היכל יהדות ווהלין. הובא לקבורות בקרית שאול ביום שלישי, ז' באדר תשכ"ט.

האיגוד העולמי של יהודי ווהלין בישראל;

נשיאות, מועצה והנהלה,

מערכת „ילקוט ווהלין“

בארגונים

ארגון עולי אוסטיליה

עיקר עבודתו של הארגון מתרכז בפעילות להגן נצחת הקהילה החרבה עלידי תלמידי בית-הספר "היובל". הופיעה חוברת זכרון בדפוס, שהוכנה והוצאה ע"י תלמידי בית-הספר.

בי"ח באלול תשכ"ח התקיימה עצרת זכרון באולם ביה"ס היובל בהשתתפות 3 מחזורי כיתות ו', מנהל ביה"ס מר אביאל וואסניק והמורים. באותו מעמד מר שים חולקה החוברת לזכר הקהילה לכל המשתתפים בעצרת, ביניהם בני אוסטיליה.

פעילי הארגון מבקרים בבית הספר "היובל" ומרצים בפני תלמידי הכיתות הגבוהות על השואה והעזרה. מתכוננים להוציא חוברת שניה מוקדשת לזכר קהילת אוסטיליה בהשתתפות שני המחזורים האחרונים של ביה"ס היובל.

ביה"ס "שלום" שבאפיקים בהנהלת מר צדוק יהב אף הוא אימץ את קהילת אוסטיליה. אכן, יש סימנים שגם ילדי ביה"ס הזה לא יכזיבו.

אנשי ארגון אוסטיליה תורמים לקרן אבטיחי ז"ל למען "היכל ווהלין".

הכתובת: תלאביב, רח' אבן גבירול — 162 ע"י צ. פלישר, טל. 446597.

ארגון עולי אוסטראה

אנשי אוסטראה עומדים בפני שתי משימות הנצחה: א. הנצחת קהילת אוסטראה ע"י בית ספר; ב. בניית "היכל ווהלין" בו יקבע חדר על שם קהילתנו.

לפני שנה התקיים טכס אימוץ קהילת אוסטראה ע"י בית הספר "עליות" ברמת-גן, אליו הוזמנו יוצאי ארגוננו מכל הארץ; השנה ביום 10 בטבת (יום הקדיש) 31 בדצמבר 1968, התקיים בבית הספר "יום אוסטראה" מוקדש כולו לזכר קהילתנו.

"יום אוסטראה" התחיל במסדר חגיגי ובשעורים על קהילת אוסטראה לכיתות ה-ח משעה 8.00 בבוקר בנוכחות יוצאי הקהילה בישראל. בשעה 11.00 לפני הצהריים התקיים טכס זכרון לקהילת אוסטראה וקדושה במוסד מיוחד של כל תלמידי בית הספר בהשתתפות המורים ובנוכחות יוצאי קהילתנו המאומצת. אחרי הורדת הדגל לחצי התורן הוזמן מנהל בית הספר "עליות" לשעבר מר יעקב גורדמן והתכבד בהדלקת הפיד לזכר קהילת אוסטראה. כן נתכבדו ששה יוצאי אוסטראה בהדלקת 6 נרות זכרון לזכר ששת המיליונים שהושמדו ע"י הנאצים. התלמידים הופיעו בדברי קריאה ושירה על קהילת אוסטראה והשואה. דברים על נושאי היום השמיעו: המנהל מר שחור, יו"ר ארגון עולי אוסטראה מר ח. פינקל, נציג יד ושם מר דב אלוני והפרטיון האוסטראי מימי השואה מר יוסף

גליצקי. הארגון תרם לביה"ס ספריה על נושא השואה. יוצאי אוסטראה תורמים למען היכל ווהלין בו יקבע חדר זכרון ע"ש קהילת אוסטראה. ביום 1 בספטמבר 1968 התקיימה אזכרה שנתית לזכר קדושי אוסטראה בהשתתפות מאות בני הקהילה בישראל. מטעם האגוד העולמי של יוצאי ווהלין השתתף באזכרה מר יעקב זיידל — חבר הנהלת האגוד.

ארגון עולי האשטש

הארגון מונה 120 משפחות ומורכב גם מדור שני, ילידי הארץ. 95 אחוז מיוצאי האשטש בישראל הם חברי הארגון, הקשורים בפעולות שונות לארגון ומשלמים לו מס חבר שנתי. בארגון קיימים כמה מוסדות כספיים:

קופת גמילות חסדים ע"ש אברהם מזור ז"ל, בהון של (עד סוף 1968) כ"4 אלף ל"י, תוך השנה האחרונה חולקו הלוואות בסכום כולל של 20180 ל"י.

קרן סעד. הקרן עוזרת לנוקקי סעד, חולים, אלמנות וכו'. מחלקת כל שנה סכום מינימלי של 1200 ל"י.

קרן מילגות. מחלקת מילגות לתלמידי תיכונים ולסטודנטים. בשנה שעברה חולקו 15 מילגות ע"ש רס"ן יעקב אביתר ז"ל שנפל במלחמת ששת הימים בסכום כולל של כ"600 ל"י.

קרן בנין יהדות ווהלין. מטפלת בהתרמת החברים לבנין הבית.

מדי שנה בחודש תשרי, בו חל יום הזכרון להש"מדת קהילות האשטש, מתאספים כל החברים להתייחד עם הקדושים ע"י המצבה שבבית הקברות בקרית שאול, שם נקברו עצמות הקדושים שהובאו מקבר האחים ביער סימונוב, ליד האשטש.

וועדת הביקורת מבקרת ומאשרת כל שיה את פעולות הארגון והמאזן השנתי ובאספה הכללית השנתית נמסר דו"ח שנתי ובוחרים בועד הארגון ובוועדות המתאימות לניהול עניני הארגון, בה נקבעות גם פעולות הארגון לשנה הבאה.

ארגון עולי זוהיל

ארגון עולי זוהיל פנה בבקשה אל מערכת ילקוט ווהלין להוציא חוברת מיוחדת של ה"ילקוט" למלאות 70 למותו של מ. ז. פיארברג, שהיה יליד זוהיל, ו"50 שנה מאז נערכו הפרעות והשחיתות ביהודי זוהיל שהיו גם נחלתם של יתר יהודי ווהלין.

בחוברת יוקדשו דפים גם לילדי ביה"ס "ארגון" שאימץ את קהילת זוהיל.

עצרת יוצאי זוהיל תיערך בכ" סיון תשכ"ט.

ארגון עולי מזיריץ

אחת מפנינות החן בעיירות ווהלין היהודית, היתה קהילת מזיריץ, ששרידיה וניצוליה המעטים נמצאים בישראל ובקנדה.

ארגון יוצאי מזיריץ המונה כ־150 משפחות בישראל וכ־100 משפחות נוספות בויניפג אשר בקנדה, פעיל מאוד בשטח הנצחת הקדושים ועברה של קהילתם החרבה, אנשיו ופעיליו הם מחלוצי מפעל ההנצחה הגדול של "היכל יהדות ווהלין" שלמענו תרמו עד כה כ־9000 ל"י ומקוים לאסוף סכומים נוספים. בין הפעילים הבולטים של הארגון למען היכל ווהלין יש לציין את מר מרדכי מצמן המסור ללא גבול וכן את מר ישראל סבוראי, יו"ר הארגון.

יש להדגיש במיוחד את פעולת האמוץ של קהילת מזיריץ ע"י ב"ס "רמז" בחולון.

ב־4 הכיתות הגבוהות של ביה"ס לומדים התלמידים במשך כל שנת הלימודים על ווהלין, יהודיה ועריה וביניהן על קהילת מזיריץ. נושאי השואה והקהילה המאומצת משולבים בשעורים בכל המקצועות. בשעורים לגיאוגרפיה או היסטוריה של יהדות אירופה לומדים על החסידות ויוצרה הבעש"ט וצ"ל ותלמידיו. בשעורים לספרות לומדים על ח. נ. ביאליק ויצחק למדן — ילידי ווהלין. עבודת הנצחה זאת נעשית בידי מתו הברוכה והדרכתו של איש מזיריץ, המורה מר משה אריון. תלמידי ביה"ס ע"ש דוד רמז מתכוננים להוציא חוברת מוקדשת לקהילת מזיריץ.

בארגון קיימת גם קופת גמ"ח המחלקת הלוואות בלי רבית.

ארגון עולי קוריץ

פעולות ארגון עולי קוריץ התחילו מיד עם הגיע הבשורות המרות על השמדת קהילת קוריץ. הועד שבב' חר אז עסק באיסוף כסף ומשלוח חבילות מזון לשרידי העיר שניצלו בערבות רוסיה וייצירת קשר בין שרידי משפחות בתוך רוסיה, שאחד לא ידע על קיום רעהו. עם עלייתם ארצה ניתנה להם עזרה בסידורם הראשון בארץ. ספר יזכור. ב־1955 החליט הועד הארצי על הוצאת ספר "יזכור". שש שנים ארך ריכוז החומר על נושא דואב זה והספר הופיע ב־1961 וחולק ליוצאי העיר בארץ ובתפוצות ולספריות הצבוריות בכמה ארצות. אזכרות. מדי שנה בערב הגיהשבוועות, יום הזכרון לשחיטה הראשונה בקוריץ, נערכת אזכרה, בה מתאספים יוצאי העיר, כ־600 משפחות בארץ, להתייחד עם זכר יקיריהם.

קופת "גמילות חסדים". קופת "גמילות חסדים" מסייעת לכל אחד מבני העיר הזקוק להלוואה בתנאים נוחים ביותר. כיום ניתנות הלוואות עד 1000 לירות ללא ריבית לתקופה ממושכת.

עלון "בית קוריץ". ביולטין "בית קוריץ" בעברית וביידיש מופיע פעמיים בשנה ומביא על המתרחש בקרב יוצאי העיר בישראל ובתפוצות. העלון נפוץ כ־700 עותקים. עד כה הופיעו 9 עלונים. העלון משמש חומר מלכד בין יוצאי העיר במקומות פזורים.

אולם "בית קוריץ". ב־1952 החליטה האספה הכללית על בנית אולם בשם "בית קוריץ", שישמש כמקום הנצחה לקדושי העיר ולמקום מפגש לכל בני עירנו בארץ ובתפוצות. האולם שנרכש ברחוב החשמל נאם 88 בתל-אביב, עלה כ־150 אלף ל"י. באולם בונים כעת קיר זכרון, בו ייחקקו שמות הקדושים שניספו בשואה. עדיין רובץ חוב על האולם, אולם הודות למניות שכל חבר רוכש מקווים לכסות את הגרעון.

מצבה לקדושי העיר. משך שנים טיפל הועד הארצי בהבאה סמלית של אפר מקבר האחים של קדושי העיר שנקברו ביער קוזק שבקרבת העיר. לפני שני תיים נתגלתה הזדמנות פתאומית לכך ובשתי דרכים נפרדות לחלוטין הגיעו ארצה שתי שקיות אפר ועצמות שהובאו לקבורה בבית-העלמין בנחלת יצחק שבתל-אביב, בקרבת אנדרטת טרבלניקה. גילוי המצבה על הקבר יתקיים באזכרה בערב חג השבועות תשכ"ט.

פעולות ארגון. הפעולה הענפה של מזכירות הועד הארצי קרבה וליכדה את יוצאי העיר והפכה את ארגוננו לפעיל ביותר. כיו"ר הארגון משמש מר נוח דגוני, העורך גם את העלון "בית קוריץ" ונמנה עם חברי המערכת של "ילקוט ווהלין".

ארגון עולי רובנה

ארגון יוצאי רובנה, הוא אחד הארגונים הגדולים של יוצאי ווהלין בישראל. אנשיה עשו בעבר ופעילים בהווה למען הנצחת הקדושים ועירם החרבה. נטעו חורשה גדולה של מאות עצים על שם קהילת רובנה וקדושיה ביער הקדושים בירושלים.

הקהילה הונצחה ואומצה ע"י ב"ס "סביון" שב' ראשו עומד בן רובנה הנאמן, המנהל מר אברהם גל. בביה"ס מועברות פעולות חינוך מקיפות לזכר קהילת רובנה המאומצת.

בין הציורים של התלמידים אפשר למצוא ציורים נוסטלגיים מרשימים של רחובות העיר רובנה, וכן זכרונות ממראה הקהילה החרבה. בני העיר מתפללים למראה הציורים ומקשים להבין איך עושים זאת תלמידים שמעולם לא היו ולא ראו את העיר רובנה.

כל שנה נערכות אזכרות לזכר קדושי רובנה, "ביד" ושם" בירושלים בהשתתפות מאות יוצאי הקהילה מכל הארץ.

הארגון פעיל במיוחד למען "היכל ווהלין", שבו ימצא חדר זכרון ע"ש קהילת רובנה. לרגל סיום בנית ההיכל וחנוכת הבית שתתקיים בהתחלת חודש מאי ש.ז. קורא ועד הארגון לכל יוצאי רובנה שטרם תרמו למען "היכל ווהלין" למלא את חובתם ע"י העברת דפי הנצחה ותרומותיהם בהקדם.

בין פעילי הארגון יש לציין את מר יעקב זיידל, גב' חיה למדן ועו"ד זלמן רוזובסקי — יו"ר הארגון, ומר שמואל פיסיוק, הפעילים גם באיגוד העולמי. אריה אבטיחי ז"ל, שחי הרבה שנים בעיר רובנה היה בחייו פעיל ביותר בארגון זה.

הערות המערכת

בו שלטו פעם הפולנים.

דמותו של רבי פנחס'ל מקורק, ספק אגדה ספק מציאות, מוארת בקיום קצרים אך באור יקרות על ידי הסופר דוד כהן. סיפור על חזון איש, אשר כל מעייניו היו נתונים לאחיו היהודים בגלות ובחרדתו הגדולה לעתיד ולעתיד בני עדתו בקורק אליהם היה קשור בכל נימי נפשו — פיענה, כאילו, צפונותיו.

ועל השירים והשרים (שין ימות) בקובץ זה: אמיר גלבוע — ילוד רדובילוב: י. י. סיגאל ז"ל — איש קורק מנעוריו; שלמה סקולסקי מפז'ייב העירה וסניה צ'קור ילידת צ'ודנב, כולם בני ווהלין, אשר ריחה וזכרה מבשמים פה ושם את שירם.

השירים סודרו במכונת דפוס מטיפוס לינוטיפ להבדיל ממנוטיפ. לפיכך חסרים, פה ושם דגש קל ודגש חזק — ועם הקוראים המדקקים הסליחה.

"דור דור — ודורשיו". אך כאן במובן תבוע. כיום דורשים תובעים יהודי ישראל מאחיהם בתפוצות לעלות ארצה ולהתישב בה. צו השעה הוא, אריה אבטיחי ז"ל ביקש להיות שליח מצווה להגברת עלייתם לישראל של יהודי ווהלין בתפוצות. לצערנו לא זכה לכך. אנו פותחים קובץ זה בקריאה מחודשת לאחינו יוצאי ווהלין לעלות. ואף מחכים להדים ולתגובות קוראים והעיקר — למעשים.

מחדש את הפרק על "קירות הדמעות הזועקים", בבית הכנסת הגדול בקורב. כיליד ותושב קובל, אשר נהיה רות לו תולדות העיר היהודית כשם שהיו נהירים לו רחובותיה וסימטאותיה, בתי הכנסת ובתי המדרשות בה, הוא מכניסנו, בלשון פשוטה, לתוך האווירה המזעזעת ששררה בבית הכנסת — הכלא הגדול ליהודי קובל, בו נכלאו וממנו הוצאו להורג. עדות מזעזעת של קירות — לא אלמים — על סופה היום של קהילה יהודית מפוארת.

"ברדיצ'ב מלפנים" מאת ד"ר צבי קמינסקי הוא ראשון משורת מאמרים ותיאורים של קהילה יהודית גדולה, "עיר ואם בישראל" שהיתה ואיננה עוד. המשך הפרקים יבואו. ה"ילקוט" משתדל להביא לפני קוראיו על קהילות בוהלין, אשר נבצר משרידיהם, מסיבות ידועות, לי הוציא ספרייזכור "משלהם". מסע מים אלה הבאנו גם בגליונות הקודמים "פרקי זיטומיר" בהמשכים מאת יוסף טבצ'ניק.

על החינוך העברי בוהלין ועל פרשת גוש המיעוטים הלאומיים לי בחירות ל"סיים" הפולני מספרים לנו אנשים שהיו מעורים בחיים היהודיים-הציבוריים בוהלין ו"מעושיהם": ה"ה שמואל רוזנהק איש רובנה, ממעצבי החינוך העברי בוהלין ויעקב בן-אמיתי איש לוצק. שני הם מעלים, כל אחד בדרך המיוחדת לו, קטעי הסטוריה והוי מחיי התרבות והחברה בחלק זה של ווהלין,

במדור "יוצרים ויצירה" אנו מביאים מאמרו של נשיא מדינת ישראל מר זלמן שזר, כפי שנדפס לפני למעלה משלוש עשרה שנה ב"ספר ווהלי", על ידי נעוריו, משורר עברי ומלומד בבריה"מ, יחיאל רבי ז"ל, בן-ווהלין, אשר בערבות סיביר דעך אורו — למלאות שמונים וחמש להולדתו של המשורר (תאריך מותו לא ידוע). המאמר הוציא גם ב"ילקוט" בידיש מחודש אלול תשכ"ח.

אין אנו מכירים כיום עוד סופר שכה הכיר את המשורר הצעיר רבי וידע לכתוב עליו בחום ובלבבות, כפי שעשה זאת הנשיא שזר. תודתנו נתונה לו על כך. ולוואי וב' ימיו יפתחו שערים געולים בפני יהודי רוסיה ויהי ד' עמם ויעלו ב' המונייהם.

כבר למעלה מחצי יובל שנים מאז מרד הגיטאות. אך עדיין לא הכל, ואף לא כל יהודי ווהלין יודעים על המרד הגדול והעז של הגיטו הקטן יחסית בעיירה הקטנה טוטשין אשר בוהלין, שהיה אחד הגדולים שב' תולדות הגיטאות... בשורה אחת עם ההתקוממויות הנועזות בוורשה, ווילנא וביאליסטוק, ו"מן הראוי ש' יחקק על לוח לבנו וישמש סמל לדורות" — כעדותו של בעל המ"אמר "מרד גיטו טוטשין" הסופר (יידיש) הידוע מנדל מאן, הפותח את המדור "קהילות". גם מאמר זה הבאנו בהוצאה הקודמת בידיש.

אליהו מנדל איש קובל, מעלה

על קברו הרענן

(סוף מעמוד 2)

טב כוחותיו וזמנו, וכה עד שהוא הוא עצמו הלך אל הנצח.

תנחומין לאחותנו שרה, רעיתו היקרה, אשר היתה לו בת-לוויה נאמנה בחייו ובמעשיו במסירת רות אין-קץ. כולנו שותפים ליגונה — ותהא צרת הרבים קצת נחמה לה באבלה.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים החדשים במדינתנו, אשר אליה נכסף ובבניינה ובכינינה מצא טעם לחייו עד יומו האחרון.

חיים דן

חיי שעה עם חיי עולם, היו כרוכים בו, דאג ועשה להשאת הנפש לבני עירו שנספו בשואה; הרוח החיה בהוצאת ספר זכרון לקהילתו. לא רק בחומר, כי אם גם בכל כוחותיו הנפשניים נתון היה לביצוע המפעל. בין ראשוני היוזמים להקמת "היכל ווהלין" — מצבת זכרון ליהדות מפוארת זו שנכחדה ואיננה. דאגת ההנצחה לנעדרים לא ירדה מסדר יומו ולה הקדיש ממי-

יחד עם כל יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות אנו מתאבלים על מותו
של יו"ר האיגוד העולמי של יהודי ווהלין

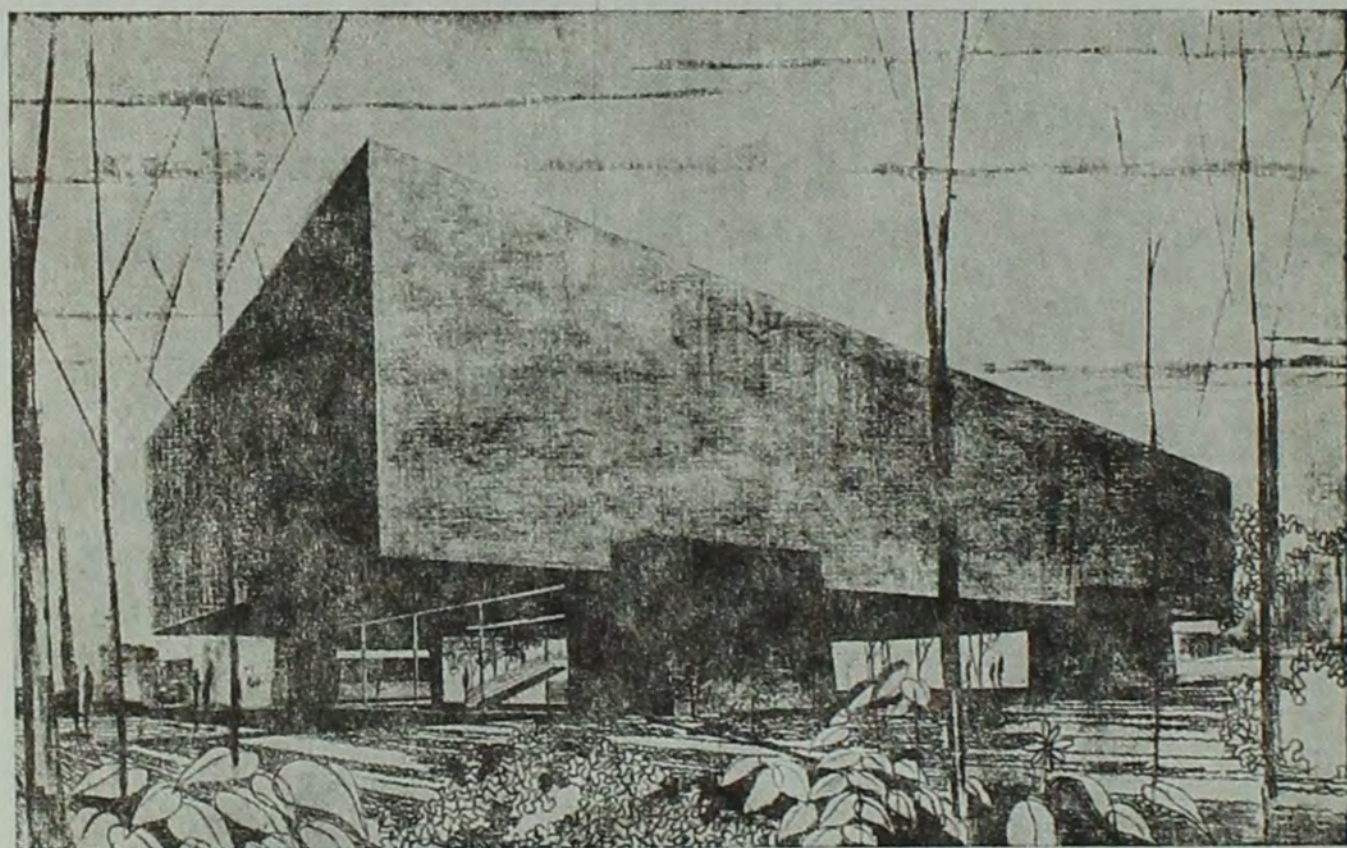
צבי בראר ז"ל

ה ע ס ק ן ה ד ג ו ל

ארגונים יוצאי:

לובאר	אוברוץ
לובומיל	אולבסק
לודביפול	אוסובא
לודמיר	אוסטילא
לוקץ	אוליק
לנוביץ	אוסטראה
מזיריץ'	אוסטרופול
מיזוך	אלכסנדריה
מלינוב ומורביץ	אמילצ'ין
מליניצה	באזאר
מציוב	בורימלי
סארני	בילוורקה
סודילקוב	ברזנה
סטפן	ברדיצ'וב
סטרו קונסטנטינוב	ברסטצ'קה
סלבוטה	גריצב
פולונה	דובנא
פיצ'איוב	דומברוביצה
פוריצק	דמידובקה
צ'ודנוב	דראז'נה
צ'רטוריסק	דרושקופול
קובל	הולובי
קוזין	הורוכוב
קולקי	הושצי
קוניב	ולדימירץ
קוסטופול	וולוציסק
קופל	ויסוצק
קוריץ	וישניביץ
קליבן	ורבה
קלוסובה	ורקוביץ ואוזירן
קמין-קשירסק	זדולבונוב
רדזיבילוב	זוהיל
רובנה	זיטומיר
רוזישצה	זסלב
רומנוב	חודאקני
רוקיטנה	טורצ'ין
רטנה	טרוביץ' ואוסטרוזץ
רפלוברקה	טריסק
שומסק	טרוכנברוד
שפטובקה	ימפול

כל עולי ווהלין, הם ובני-ביתם וידידיהם בישראל
 ובחו"ל מוזמנים בזה לטכס חנוכת „היכל יהדות
 ווהלין" שיתקיים ביום א' ט"ז באייר תשכ"ט — 4
 במאי 1969, בערב, באולמי ה„היכל" בגבעתיים,
 ישראל.
 האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין



מלא ושלח בהקדם את דפי ההנצחה לזכר יקירך
 תרום מספריך לספריית ה„היכל", הודע על כך
 טלפונית או הבא אתך, כאשר תבוא לטכס חנוכת הבית.

משרדי האיגוד: רח' ביאליק 8 ת"א, טל. 613316, ת.ד. 245